

RAPPORT 376

2012

Börja om på nytt program i gymnasieskolan

Statistik och elevröster

Skolverket

Publikationen finns endast som pdf och går att ladda ner från Skolverkets publikationsdatabas, skolverket.se/publikationer.

ISSN 1103-2421

ISRN: SKOLV-R-376-SE

Form: Typisk Form designbyrå

Omslagsbild: Maskot

Stockholm 2012

Börja om på nytt program i gymnasieskolan

Statistik och
elevröster

Förord

Skolverket följer kontinuerligt hur skolväsendet fungerar i olika avseenden. Sedan tidigare har Skolverket uppmärksammat att elevers programbyten påverkar genomströmningen i gymnasieskolan. Många elever som byter program börjar om i årskurs 1 och behöver därför mer än tre år för att slutföra sina gymnasiestudier.

Den här rapportens syfte är att öka kunskapen om gymnasieelevers omstarter på nytt program. Rapporten redovisar aktuell statistik för att ge en bild av hur vanligt det är att elever börjar om, samt lyfter fram elevers eget perspektiv på vad som har haft betydelse och på vilket sätt när det gäller deras omstart på nytt program.

Projektgruppen som har arbetat med rapporten har bestått av Charlotte Mannerfelt (projektledare), Anna Mannikoff och Karin Hedin, samt i slutskedet även Hedvig Modin. Skolverkets förhoppning är att rapporten ska bidra till att politiker, huvudmän och skolpersonal ska kunna skapa så goda förutsättningar som möjligt för ungdomar att välja och genomföra sin gymnasieutbildning.

Stort tack till alla ungdomar som delat med sig av sina erfarenheter och tankar om hur det har varit att byta program och börja om i gymnasieskolan!

Stockholm i september 2012

Anna Ekström
Generaldirektör

Charlotte Mannerfelt
Undervisningsråd

Innehåll

Förord	5
Sammanfattning	8
Hur vanligt det är med omstarter på nytt program	8
Det första gymnasievalet	9
Varför den första utbildningen inte var rätt	9
Fortsatt valprocess med nya insikter	10
En ny chans som har ett pris	10
Elevernas önskemål	11
Studierna och framtiden	11
Slutsatser	11
1. Inledning	13
Syfte och frågeställningar	13
Metod och begrepp	14
Disposition	15
2. Tidigare kunskap om området	16
Gymnasieelevers byten av program och skolor	16
Ungdomars gymnasieval	17
Avbrott och avhopp från gymnasieskolan	18
Orsaker till omval	19
3. Omstarter enligt statistiken	21
Viss osäkerhet med jämförelser före och efter Gy 2011	21
Var tjugonde nybörjarelev började om hösten därpå	22
Relativt stabil andel omstarter de senaste elevkullarna	24
Vanligast att starta om på ett yrkesprogram	26
4. Elevers erfarenheter och tankar	32
Metod, urval och genomförande	32
De intervjuade ungdomarna	33
Studier och trivsel under grundskoletiden	35
Det första gymnasievalet byggde på ytlig kunskap	37
Inte hitta sin "grej", inte passa in och komma efter	45
Olika erfarenheter av avhopp, omval och tiden fram till omstart	55
En ny chans som kostar ett extra år	66
Hur eleverna skulle vilja ha haft det	73
Framtiden är fortfarande avlägsen	79

5. Diskussion och slutsatser	88
Elevutsagornas tre teman	89
Hur det är, hur det kunde ha varit och hur det kanske blir	94
Slutsatser	97
Referenser	99
Bilaga 1. Programbyten och kategorisering	101
Byten mellan program enligt Lpf 94/Gy 2000 och program enligt Gy 2011	101
Kategorisering av typer av gymnasieprogram	102
Bilaga 2. Frågeguide	104

Sammanfattning

Många gymnasieelever som byter till ett annat program än de började på startar om i årskurs 1 på sin nya utbildning. Det innebär att de kommer att gå minst fyra år i gymnasieskolan, vilket medför ökade kostnader för dem själva och deras hemkommuner. Dessa kostnader måste ställas i relation till vilka följderna kan bli för individen, kommunen och andra aktörer när elever inte slutför sina gymnasiestudier alls.

Den här rapportens syfte är att ge ökad kunskap om gymnasieelevers omstarter på nytt program. Rapporten bygger på två studier. Den ena är en studie av Skolverkets uppföljningsstatistik och avser att ge en nationell bild av hur vanligt det är att gymnasieelever börjar om på nytt program. Studien besvarar följande frågeställningar:

- Hur vanligt är det att elever startar om på nytt program i gymnasieskolan?
- Har det blivit mer eller mindre vanligt med omstarter över tid?
- Från, respektive till, vilken typ av program byter de elever som startar om?

Den andra studien belyser elevers perspektiv på vad som har haft betydelse, och på vilket sätt, när det gäller omstart på nytt program i gymnasieskolan. Den redovisningen utgör huvuddelen av den här rapporten. Skolverket har intervjuat 18 ungdomar som har hoppat av sin första gymnasieutbildning och börjat om på nytt program det följande läsåret. Intervjustudien besvarar följande frågeställningar:

- Vad uppger eleverna hade betydelse för deras första gymnasieval, avhoppet respektive omvalet?
- Vad säger eleverna om att börja om i årskurs 1 och gå mer än tre år i gymnasieskolan?
- Vad tycker de att skolan kunde ha gjort annorlunda?
- Vilka mål har eleverna med sina studier och vilka tankar har de om framtida arbete och utbildning?

Svaren på frågeställningarna diskuteras i förhållande till bl.a. styrdokumentet.

Hur vanligt det är med omstarter på nytt program

Enligt Skolverkets uppföljningsstatistik hade var tjugonde nybörjarelev i årskurs 1 år 2010 börjat om i årskurs 1 på nytt program ett år senare. Andelen elever som startar om har varit relativt stabil de senaste åren, men något sjunkande. Om en minskande andel omstarter är en trend får framtiden visa. Den förändrade programstrukturen i och med Gy 2011 innebär att det är svårt att nå full jämförbarhet avseende andelen omstarter före respektive efter reformen genomfördes.

Närmare sex procent av nybörjareleverna från 2007 gick sitt andra studieår i årskurs 1 på annat program än de började på. Deras tredje studieår gick närmare sju procent på annat program och i en lägre årskurs än med gängse studietakt.

Andelen elever som byter program och startar om skiljer sig mellan olika utbildningar. Det är något vanligare bland elever som har börjat på yrkes- än på studieförberedande program. Flertalet elever har startat om på yrkesförberedande program (om det var före Gy 2011), eller yrkesprogram (efter Gy 2011), oavsett vilken typ av program de började på.

Det första gymnasievalet

Intervjustudien visar att ungdomars förväntningar på olika gymnasieprogramsmål och innehåll hade betydelse för deras första gymnasieval. Förväntningarna kunde dock bygga på en ytlig kunskap om vad studier vid de olika programmen innebar. För en del elever spelade faktorer som önskemål om typ av gymnasieskola, möjlighet att komma in på olika utbildningar och kompisars val roll vid valet. Stödet hemifrån under valprocessen varierade stort enligt ungdomarnas berättande.

Studien visar att det förekommer missnöje bland ungdomarna med den studie- och yrkesvägledning som de hade fått i grundskolan. Det finns elever som uppger att de inte hade tillfälle att fördjupa sin kunskap om olika utbildningars kopplingar till arbetslivet. Den vägledning som skildras förefaller att ha varit begränsad när det gäller att utveckla elevers tankar om vad de skulle välja, och varför. Det finns också ungdomar som förmedlar att de har saknat möjlighet att få information om olika utbildningar för att de inte känt någon som har gått på dessa, eller för att de inte vetat vilka frågor de kunde ställa vid besök på skolor. Det innebär att elevers bakgrund kan få stor betydelse för vilka utbildningsalternativ som de uppfattar att det finns att välja på, och vad dessa innebär.

Varför den första utbildningen inte var rätt

Rapporten tar upp tre teman som handlar om ungdomarnas beskrivningar av varför det första gymnasieåret inte fungerade som de önskade. Dessa tre teman är att elever inte tyckte att programmet stämde med hans eller hennes intresse, att de upplevde att de inte passade in i klassen och att de kom efter i studierna. Att programmet inte stämde med elevens intresse innebär att han eller hon upptäckte sig sakna engagemang för studiernas innehåll. ”Det var inte min grej” är ett uttryck som förekommer. Att inte passa in i klassen handlar om att inte finna sig tillrätta på grund av den sociala eller sociokulturella situationen, eller att studietempot är för högt eller lågt. Att komma efter i studierna kan ha att göra med studiernas upplägg, svaga förkunskaper, bristande studieteknik samt ogiltig frånvaro. Även programbyten tidigt under den första utbildningen uppges ha gjort att elever kommit efter i studierna. I praktiken går de olika temana in i,

och förstärker varandra. Det kan leda till negativa spiraler. Även andra faktorer förstärker dessa spiraler. Exempel på sådana faktorer är lång resväg, missnöje med utbildningen och problem som ligger utanför skolan.

Fortsatt valprocess med nya insikter

Orsaker till avhopp och omval som eleverna i intervjustudien tar upp handlar om att de tycker att de valt fel utbildning av de ovan beskrivna orsakerna samt sociala problem i eller utanför skolan. Olika omständigheter har påverkat och förstärkt varandra, så att den sammanlagda situationen av *push-* (från) och eventuella *pull* (till) -faktorer blivit avgörande för avhopp och omval.

Avhoppet och omvalet ingår i en fortsatt valprocess, vilken har fått ungdomar att bättre ringa in vad de vill studera på gymnasieskolan och ägna sig åt i framtiden. En del har åtminstone kommit fram till hur de inte vill ha det, vilket också är en typ av avgränsning. Den fortsatta valprocessen har gett ungdomar nya insikter och omvalen framstår som bättre övervägda och mer självständiga än de första gymnasievalen. Dock finns ungdomar som verkar fortsatt ganska vilsna i sitt valjande, och där *push*-faktorerna verkar ha varit starkare än *pull*-faktorerna.

I urvalet finns både ungdomar som har hoppat av sin tidigare utbildning under pågående läsår och de som har avslutat det första studieåret på den tidigare utbildningen. Bland dem som har hoppat av finns exempel på att de har studerat vissa ämnen, arbetat respektive varit hemma utan organiserad sysselsättning.

Studie- och yrkesvägledaren på gymnasieskolan beskrivs som den person som praktiskt varit behjälplig inför omvalet.

En ny chans som har ett pris

De intervjuade ungdomarna säger sig vara nöjda med att ha hoppat av sin första utbildning och startat om på ett nytt program även om det innebär förlängd utbildning. Positiva faktorer rörande omstarten som framkommer handlar om att starten på nytt program och en ny social situation har gett ungdomar ökad motivation och känsla av att få en ny chans att trivas med sin utbildning och klara av den. Även om ungdomarna börjar om på annat program än de gått på tidigare är en tolkning av deras utsagor att de var bättre förberedda på vad som väntade, dvs. vad det innebär att studera i gymnasieskolan.

Bland de intervjuade ungdomarna förekommer ståndpunkten att det bästa vore att inte behöva byta program. Det finns ett visst misslyckande i att behöva starta om även om de uttrycker att den förlängda utbildningen också är en investering för att få studera något som man hellre vill. Den förlängda utbildningen framställs som ett pris för att få en utbildning och utbildningssituation som ungdomarna är nöjda med eller åtminstone slippa utbildningar och förhållanden som de inte vill ha. Hur högt priset bedöms vara beror på omständigheter kring avhoppet och omvalet.

Elevernas önskemål

Ungdomarnas reflektioner över vad skolan kunde ha gjort annorlunda relaterar till de teman som rapporten presenterar. När det gäller att hitta en utbildning som överensstämmer med det egna intresset är det önskan om mer information om olika alternativ som framkommer, och önskan om mer vägledning. Det finns också ungdomar som lägger skulden på sig själva att de inte tog reda på mer om utbildningar och skolor, och att de lät sig påverkas av andra vid gymnasievalet. När det gäller känslan av att inte passa in framkommer synpunkter att gymnasieskolan borde ha intresserat sig mer för hur eleverna kände sig i sitt skolsammanhang. Det framkommer vidare önskemål om att grundskolan dels skulle ha skött både sitt kunskapsuppdrag och sitt sociala uppdrag bättre, dels undervisat mer om studieteknik och planering för att ge eleverna bättre förutsättningar att klara av gymnasiestudierna. Dessutom framkommer önskemål om bättre samplanering mellan lärare i gymnasieskolan samt undervisning som är bättre anpassad till elevernas kunskapsnivå.

Studierna och framtiden

På olika sätt och olika starkt är elevernas nuvarande program kopplade till de tankar de uttrycker om sin framtid. Målet och framtiden förefaller att förtydligas under studiernas gång, även om avgränsningar och inriktningar har vuxit fram under processen med avhopp, omval och omstart.

Omvalet av nytt program och omstarten i gymnasieskolan framstår som del i en process där eleverna reflekterar över sig själva och sin framtid. Bland elever på yrkesprogram finns de som tänker sig en framtid där de utövar det yrke de utbildar sig till. Det finns också elever på yrkesprogram som beskriver yrkesutövandet som en station som de tänker sig att lämna för att utbilda sig vidare.

Bland elever på högskoleförberedande program finns de som uttrycker tydliga inriktningar inom det område som de studerar, och som har proaktiva hållningar där de verkar försöka mejsla fram hur de *vill* gå vidare. Andra, som har mer vaga planer, uttrycker mer reaktiva förhållningssätt, där de väntar på information om hur de *kan* utforma sin framtid. Detta visar vikten av väl fungerande studie- och yrkesvägledning även i gymnasieskolan.

Slutsatser

Utvecklingen behöver fortsatt följas när det gäller omfattningen av omstarter. Statistikstudien visar att så pass många elever börjar om på nytt program att det finns incitament för kommuner att satsa på förebyggande insatser. Viktigt är dock att omstarter inte ses som misslyckanden för enskilda elever. Det kan istället handla om att acceptera att mognad och livserfarenhet kan få ungdomar att ompröva sina tankar om framtiden och sina val. Det kan också handla om att behöva reparera tidigare problem och svårigheter som eleven har haft. Skolor

måste uppmärksamma att elever som gör en omstart kan behöva stöd i eller utanför skolan.

I gruppen av intervjuade elever finns de som beskriver sig ha hamnat på rätt utbildning efter att ha börjat om på nytt program i gymnasieskolan och som ser sig vara på väg mot en framtid som de önskar sig. Det finns också ungdomar som framställer sig som bättre rustade för den nuvarande utbildningen än den eller de tidigare, även om framtiden fortfarande är osäker och långt borta. Det finns dessutom elever som förefaller att fortsatt ha en del problem med exempelvis svaga resultat och frånvaro på sin nya utbildning, och som därmed har behov av stöd i och eventuellt utanför skolan.

Intervjustudiens resultat aktualiserar generella ståndpunkter som Skolverket anser är viktiga för huvudmän och skolor att ha i åtanke för att elever ska få så goda förutsättningar som möjligt att välja och slutföra sin gymnasieutbildning:

- Elever i både grund- och gymnasieskolan behöver i god tid både få möjlighet att reflektera över sig själva i förhållande till olika utbildningsvägar och yrken, och få utveckla sin kännedom om arbetslivet. Studie- och yrkesorientering är hela skolans ansvar.
- Skolan måste erbjuda eleverna en god arbetsmiljö och studiero för att de ska få bästa möjliga förutsättningar för sina studier och sina val, och vara lyhörd för när elever inte finner sig tillrätta i skolans sociala sammanhang.
- Alla elever behöver utmaningar, även de som klarar studierna utan problem. Elever som går igenom grundskolan utan att anstränga sig riskerar att inte utveckla sin studieteknik och sina arbetsrutiner.
- Kunskapsluckor från grundskolan kan vara svåra att ta igen under gymnasietiden. Både grund- och gymnasieskolan behöver ge elever stöd att utveckla förmågan att ta ansvar för sina studier.
- Omfattande ogiltig frånvaro ger elever sämre förutsättningar att klara sina studier och göra väl övervägda val till gymnasieskolan. Både grund- och gymnasieskolan måste uppmärksamma ogiltig frånvaro, utreda de bakomliggande orsakerna och sätta in konkreta åtgärder. Vid behov kan samverkan mellan skolan och andra samhällsfunktioner vara ett bra stöd för både eleven och skolan.

1. Inledning

Många gymnasieelever som byter till ett nytt program än det de började på startar om i årskurs 1 på sin nya utbildning. Programbyten påverkar därför genomströmningen i gymnasieskolan eftersom elever som börjar om behöver mer än tre år för att slutföra sina gymnasiestudier.¹ När ungdomar går mer än tre år i gymnasieskolan medför det att deras hemkommuner får ökade kostnader, vilket också kommunföreträdare påpekat tidigare.² Dessa kostnader måste ställas i relation t.ex. till olika typer av kostnader som kommuner/samhället kan få för elever som inte får slutbetyg i gymnasieskolan. Ungdomar som avbrutit sin gymnasieutbildning angav i en tidigare studie att de kunde ha slutfört utbildningen om de hade bytt program.³ Fler år i gymnasieskolan innebär även kostnader och andra konsekvenser för elever pga. färre år i arbetslivet. Också detta måste relateras till att det viktigaste är att elever slutför sin gymnasieutbildning även om det tar mer än tre år.

Den här rapporten handlar dels om hur vanligt det är att gymnasieelever börjar om i årskurs 1 på ett nytt program, dels om elevers tankar och erfarenheter när det gäller programbyten och omstarter. Rapporten bygger på en studie av Skolverkets uppföljningsstatistik samt på en intervjustudie med 18 elever som har börjat om i årskurs 1 på en ny utbildning. De behöver således minst fyra år för att slutföra sina gymnasiestudier. Vilka orsaker uppger dessa ungdomar till att de bytte från sitt första program? Hur tycker de att det är att behöva gå mer än tre år i gymnasieskolan? Vilka framtidsplaner uppger ungdomarna att de har? Det är några av de frågor som rapporten besvarar.

Syfte och frågeställningar

Syftet med rapporten är att ge ökad kunskap om gymnasieelevers omstart på nytt program. Statistikstudien avser att ge kunskap om omstarternas omfattning för att tydliggöra problembilden på ett nationellt plan. Denna studie besvarar följande frågeställningar:

- Hur vanligt är det att elever startar om på nytt program i gymnasieskolan?
- Har det blivit mer eller mindre vanligt med omstarter över tid?
- Från, respektive till, vilken typ av program byter de elever som startar om?

Intervjustudien avser att belysa vad elever uppfattar har haft betydelse och på vilket sätt när det gäller omstart på nytt program. Den besvarar följande frågeställningar:

¹ Skolverket (2011a).

² Skolverket (2010a), Skolverket (2011a).

³ SCB (2007).

- Vad uppger eleverna hade betydelse för deras första gymnasieval, avhoppet respektive omvalet?
- Vad säger eleverna om att börja om i årskurs 1 och gå mer än tre år i gymnasieskolan?
- Vad tycker de att skolan kunde ha gjort annorlunda?
- Vilka mål har eleverna med sina studier och vilka tankar har de om framtida arbete och utbildning?

Frågeställningarna är formulerade för att belysa vilka konsekvenser skolors insatser och verksamhet, och även andra omständigheter, kan få för individers utbildning och förutsättningar. Svaren på frågeställningarna diskuteras i förhållande till bl.a. styrdokumentet.

Metod och begrepp

Omfattningen av omstarter beskrivs genom att det program som elever är registrerade på 15 oktober sitt första år i gymnasieskolan jämförs med det program och den årskurs som de är registrerade på sitt andra och sitt tredje studieår. Metoden beskrivs ytterligare i kapitlet om statistikredovisningen.

Intervjuundersökningen är genomförd med en kvalitativ ansats. Genom att intervjua ett antal ungdomar som har bytt program och börjat om i gymnasieskolan samt analysera deras utsagor, är avsikten att skapa fördjupad förståelse för dessa ungdomars agerande och resonering. Slutsatser som dras utifrån det kvalitativa materialet kan bidra till insikter om vad som kan ha betydelse för ungdomars gymnasieval, avhopp, omval och omstart på nytt program. Urval och metod är närmare presenterat i kapitlet om elevers erfarenheter och tankar.

Begrepp som används i rapporten

Termerna *elever* och *ungdomar* används synonymt eftersom avsikten är att fånga en bredare bild av de intervjuade personerna än att de är elever. Andra roller och relationer kan ha betydelse för val och omval till gymnasieskolan.

Flera begrepp handlar om elevernas programbyten. Ett *byte* är när eleven först går på ett program, och sedan byter till ett annat. De programbyten som går att följa i Skolverkets uppföljningsstatistik är de som sker efter 15 oktober när uppgifterna samlas in. Byten som sker innan 15 oktober elevens första studieår syns inte i uppföljningsstatistiken.

Omval betecknar i rapporten att elever söker till ett nytt program efter att ha påbörjat studier på ett annat. Omvalet är alltså elevens beslut som leder till ett programbyte.

Med *omstart* avser rapporten när en elev som var nybörjare i årskurs 1 på en utbildning ett aktuellt läsår och därefter byter och börjar om i årskurs 1 på en annan utbildning studieår 2 respektive studieår 3.

Termerna *studieår* och *gymnasieår* används synonymt i rapporten och avser antalet år som eleven har gått i gymnasieskolan. En elev som har startat om efter ett år är inskriven i årskurs 1 sitt andra studie- eller gymnasieår.

Eftersom rapporten handlar om förhållanden både före och efter införandet av reformen Gy 2011 används både de tidigare benämningarna *studie-* respektive *yrkesförberedande program*, och de nu gällande, *högskoleförberedande* respektive *yrkesprogram*.⁴

Rapporten använder avsiktligt ett språk som ligger nära det som eleverna använder. I vissa fall använder ungdomarna termer som inte överensstämmer med de som finns i styrdokumentet. Detta är inte korrigerat i citaten, utan där används ungdomarnas egna ord, t.ex. ”SYO” och ”linje”. I text som inte är citat använder rapporten styrdokumentets termer, i de nämnda exemplen blir det ”studie- och yrkesvägledare” (SYV), respektive ”program”.

Benämningen ”grej” avser ett intresse som en elev har t.ex. för innehållet i ett program. Begreppet är direkt lånat från intervjuade ungdomars vokabulär, och används i rapporten med citationstecken. ”Det var inte min grej” är ett uttryck som innebär att en elev funnit att innehållet i ett program inte motsvarade vad eleven ville ägna sig åt och önskemål om vad gymnasieutbildningen skulle innehålla.

Disposition

Efter detta inledande kapitel följer ett kapitel som i korthet behandlar vad som tidigare är känt om gymnasieval, avhopp, byten, omval och omstarter. Därefter kommer redovisningen av omstarternas omfattning enligt Skolverkets uppföljningsstatistik. Kapitlet avslutas med en kort sammanfattning av resultaten. Sedan följer redovisningen av intervjustudien som är rapportens fokus. Detta kapitel innehåller flera korta sammanfattningar av resultaten, vartefter dessa blivit presenterade. Rapporten avslutas med en diskussion och Skolverkets slutsatser.

⁴ Se bilaga 1 för kategoriseringen av olika program.

2. Tidigare kunskap om området

Nedan presenterar rapporten resultat från studier som i varierande grad relaterar till processen från gymnasieval till avhopp, omval och omstart. Redovisningen hänvisar dels till studier som handlar om gymnasieval respektive avhopp, dels till uppsatser som handlar om omval.

Skolverket har tidigare konstaterat att byten av program och skola under gymnasietiden inte är fokus i några större svenska studier. Däremot behandlar ett antal magister- och examensuppsatser vid t.ex. utbildningar av studie- och yrkesvägledare orsaker till omval. Det varierar i vilken utsträckning uppsatserna säger något om hur omstarten upplevts av ungdomarna.

Allra först kommer en kort sammanfattning av en rapport om gymnasieelevers byten som Skolverket gav ut 2011.

Gymnasieelevers byten av program och skolor

Rapporten *Gymnasieelevers byten av program och skolor* bygger på Skolverkets uppföljningsstatistik, tidigare studier samt en mindre intervjustudie med kommunföreträdare.⁵ Rapporten visar att av de elever som var nybörjare i årskurs 1 i gymnasieskolan hösten 2006 hade elva procent bytt program två år senare. Andelen som bytte *från* studie- respektive yrkesförberedande program var lika stora. Det var vanligast att eleverna bytte *till* ett yrkesförberedande program oavsett vilken typ av program de hade börjat på.

Efter ett byte till ett yrkesförberedande program var det vanligast att eleven låg ett år efter gängse studietakt, dvs. gick i årskurs 1 sitt andra studieår och i årskurs 2 sitt tredje studieår. Elever som bytte från ett studieförberedande program till ett annat, upprätthöll i större utsträckning sin gängse studietakt. Andelen elever som fick slutbetyg efter tre gymnasieår var avsevärt lägre bland programbyterna än bland elever som gått kvar på samma utbildning. Av dem som bytt fick 29 procent slutbetyg efter tre års gymnasiestudier, jämfört med 85 procent av dem som hade gått kvar på samma utbildning.

Som grupp hade elever som bytt program lägre meritvärde från grundskolan och i lägre grad högutbildade föräldrar än gruppen elever som gått kvar på samma program. Fler elever som inte hade bytt program fick slutbetyg efter tre års studier än andelen bytare som fick slutbetyg efter fyra års studier. Skolverkets slutsats är att elever i behov av särskilt stöd är överrepresenterade bland dem som byter program.

Enligt intervjustudien med kommunföreträdare är omfattningen av programbyten större än vad uppföljningsstatistiken visar eftersom detta inte fångar de förändringar som sker innan 15 oktober elevens första studieår. Det förekom-

⁵ Skolverket (2011a).

mer enligt studien att elever i stor omfattning byter framför allt skola under sin första tid i gymnasieskolan. Vidare visar studien att kommuner både försöker förebygga antalet byten t.ex. genom ökad satsning på studie- och yrkesvägledning, och anpassa sig till de byten som ändå förekommer. Studien visar också att det förekommer att elever som önskade byta program fick gå på individuellt program fram till nästkommande läsår för att de bedömts sakna förutsättningar att följa det nya programmet. Enligt 2010 års skollag får elever som är behöriga till nationellt program endast i undantagsfall gå på de introduktionsprogram som ersatt individuellt program.

Ungdomars gymnasieval

Skolverket har publicerat en litteratursammanställning gällande hur ungdomar uppfattar gymnasievalet och vilka faktorer som påverkar deras val.⁶ Sammanställningen visar att valet av gymnasieprogram många gånger följer ett socialt reproducerande mönster. Den visar också att valet av program och gymnasieskola är en mångfacetterad process som ställer krav på ungdomarna att orientera sig som en slags kunder på en skolmarknad vilket inte alla känner sig mogna för. Ungdomars behov av vägledning i processen framstår som stort.

Några av de studier som utgör underlag till Skolverkets litteratursammanställning är Anna Sandells och Stefan Lundhs avhandlingar, samt en enkät- och intervjustudie av James Dresch och Anders Lovén.⁷ Anna Sandells avhandling lyfter fram den regionala och lokala kontextens betydelse för gymnasievalet. Förutsättningarna är kopplade till respektive orts utbud av utbildningar, arbetsmarknad och programmens lokalt reglerade status. Sandell diskuterar även pressen på individen att göra ”rätt” val, och att ungdomar väljer mer utifrån vilka de uppfattar sig vara än efter sina skolmässiga prestationer vilket leder till en självsortering.

Enligt Stefan Lunds avhandling väger elever in sina intressen, sociala relationer, utbildningsaspirationer, yrkes- och karriärplaner m.m. när de diskuterar sitt gymnasieval med föräldrar, kamrater och studie- och yrkesvägledare. Lund identifierar i sin studie följande valprocesser: *yrkesinriktade*, *karriärinriktade* (fokus på högre utbildning), *konsumtionsinriktade* (fokus på en rolig gymnasietid), *gruppriktade* (fokus på vilka andra som går på en utbildning), *intresseinriktade* (fokus på ett eget starkt intresse) respektive *traditionsinriktade*. De sistnämnda innebär att familjens önskemål om vilket program eleven ska välja får en avgörande betydelse för valet.

James Dresch och Anders Lovéns studie tar upp gymnasievalet som ett slags livsstilsval som har med den egna identiteten att göra. De lyfter också fram

⁶ Skolverket (2012c).

⁷ Sandell (2007), Lund (2006), Dresch & Lovén (2010).

ungdomars upplevelse av att information om ett stort utbud av gymnasieutbildningar kan vara svår att överblicka, och att många uppger sig vilja ha mer vägledning inför valet. Forskarna tar även upp att elevers meritpoäng från grundskolan avgör vad som är valbart. Dresch och Lovén identifierar tre slags valstrategier; att skjuta upp yrkesvalet och hålla vägarna öppna genom att välja ett studieförberedande program, att välja ett yrkesprogram med relativt klara yrkesmål respektive att välja program med en blandning av teori och praktik.

Ytterligare kunskap om ungdomars gymnasieval kommer från forskningsprojektet *Gymnasiet som marknad*.⁸ En av frågorna som projektet behandlar är marknadssituationens betydelse för ungdomars gymnasieval. Resultaten visar att elever kan känna en ”möjlighetsstress” både innan och efter sitt gymnasieval. Intervjuad skolpersonal uppger att ungdomar kan ha svårt att ”slå sig till ro” med sina val, vilket kan utmynna i omval under påbörjad skolvertermin. Gymnasievalet förefaller att kunna vara ganska slumpmässigt och oftare byggt på ”hot knowledge”, dvs. skolans rykte och status, än på ”cold knowledge”, dvs. medelbetyg, andel behöriga lärare, resurser, inspektionsrapporter m.m. Enligt utsagor från intervjuade gymnasieelever i årskurs 2 utsattes de för massiv marknadsföring inför gymnasievalet, vilket de uppger har påverkat andra i sitt val, men inte dem själva. Både skolor och program är enligt ungdomarna förknippade med vissa kategorier av elever, vilket innebär att gymnasievalet kan handla om att identifiera sig med en livsstil.

Avbrott och avhopp från gymnasieskolan

Skolverket har gjort en kunskapsmanställning avseende studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan. Den refererar bl.a. två studier som tar upp att program som inte passar eleven är en omständighet av betydelse vid avbrott från gymnasiestudier.⁹ Den ena är Svenssons enkätstudie med elever som påbörjade sina gymnasiestudier år 2003 vilken visar att elever som inte kom in på sitt förstahandsval fullföljde sina gymnasiestudier i lägre grad än övriga elever.¹⁰ Att komma in på sitt förstahandsval kan enligt författaren ha betydelse för elevernas motivation.¹¹ Den andra refererade studien är Statistiska Centralbyråns (SCB:s) enkätstudie med elever som inte fullföljt sina gymnasiestudier. I den uppger mer än var tredje elev som avbrutit sina gymnasiestudier att ett programbyte hade kunnat få dem att fullfölja sin utbildning.¹²

Skolverket har tidigare genomfört en intervjustudie med 16 ungdomar som

⁸ Lundahl m.fl. (Kommande.)

⁹ Skolverket (2008b).

¹⁰ Svensson, A. (2007).

¹¹ Vilket också är ett antagande i propositionen till nya skollagen, prop. 2009/10:165.

¹² SCB (2007).

¹³ Skolverket (2008a).

hade hoppat av sin utbildning i gymnasieskolan, *Varför hoppade du av*.¹³ Ett par av dessa ungdomar hade startat om på nytt program, och ytterligare några hade sökt nytt program i avsikt att starta om. Studien visar på komplexa sammanhang bakom elevers beslut att hoppa av påbörjade utbildningar. En bidragande faktor som nämns är ”gymnasiechocken”, dvs. att arbetssätt, tempo och krav i gymnasieskolan upplevts som för betungande. Andra bidragande faktorer till avhopp som studien nämner är brist på stöd som är anpassat till elevers behov samt svårigheter som inte har med skolan att göra, t.ex. hälsoproblem. Ytterligare faktorer av betydelse som framkommer är att elever känt någon som startat om och lyckats med sin nya utbildning, respektive inställningen att det är bättre med förlängd gymnasietid än att fortsätta på en utbildning som man inte trivs med. Enligt studien har studie- och yrkesvägledarna varit mer involverade i elevers tankar om byten och omstart än lärarna.

Orsaker till omval

Uppsatserna om gymnasieelevers omval särskiljer olika mycket på omval och programbyten som lett till omstart respektive omval och byten där eleven fortsatt fortsätta i samma årskurs som tidigare. Därmed varierar det även i vilken utsträckning de handlar om samma sak som den här rapporten.¹⁴

Sex uppsatser, genomförda i lokala sammanhang under åren 2006 till 2010, utgår från intervjuer med mellan sex och tio elever som gjort omval under sin gymnasietid.¹⁵ Resultaten ger sammantaget ett intryck av att de omväljande elevernas första val inte var så väl underbyggda, t.ex. för att ungdomarna inte kände till innehållet i utbildningen och de olika kurserna. Omvalen förefaller att vara mer övervägda än de tidigare valen och eleverna uppgav sig ha reflekterat mer över vad de själva ville ha ut av en gymnasieutbildning. Ingen av uppsatserna visar att ungdomarna ångrat sitt omval, däremot att de ångrat att de varit passiva eller lättpåverkade i den första valprocessen. Gymnasieskolans studie- och yrkesvägledare har enligt flera uppsatser haft en viktig funktion inför beslutet att välja om, och även för de praktiska göromålen vid bytet.

Det varierar hur meningsfull som de intervjuade ungdomarna uppfattade vägledningen inför det första gymnasievalet. Framför allt förefaller de anse sig ha fått för lite kunskap om innehållet i det program som de valde.

Ungdomar hänvisar enligt de aktuella uppsatserna såväl till att de har valt *från* påbörjade utbildningar, som att de valt *till* något annat än det tidigare valda, dvs. så kallade *push- and pull-faktorer*. Återkommande argument till val

¹³ Skolverket (2008a).

¹⁴ Avsnittet nedan utgår från text i Skolverket (2011a).

¹⁵ Andreasson & Johansson, (2006), Bernhardsson & Lagemyr (2008), Eriksson & Gustafsson (2006), Ivares & Nilsson (2009), Karlsson (2007), Karlsson & Sundin (2007).

från (push) utbildningar är att ungdomar uppger sig ha haft dålig kunskap om vad deras första val inneburit i fråga om kursinnehåll och studietakt (för hög eller för låg). Vissa har till och med ansett sig vara vilseledda av information som inte har stämt. En del elever har varit missnöjda med organisationen eller lärarna på den gymnasieskola som de först började på. Ungdomar uppger också att de har tröttnat på långa resor och att bo på annan ort än hemmet. Det förekommer även att elever uppger sig ha förlorat ett tidigare intresse eller insett att utbildningen är inriktad mot något de inte ville ha som yrke. Att inte tycka sig passa in bland övriga elever uppges också som en orsak till omval. Orsaker till att elever väljer *till (pull)* något nytt alternativ är enligt uppsatserna nya intressen, önskan om vidgade möjligheter inför framtida studier, samt möjlighet att komma in på ett förstahandsval alternativt samma utbildning som kamrater går på. En återkommande slutsats i uppsatserna är att det finns behov att utveckla grundskolans studie- och yrkesvägledning i vid bemärkelse, dvs. en process över tid där fler av skolans personal än studie- och yrkesvägledare är delaktiga.

3. Omstarter enligt statistiken

Skolverkets uppföljningsstatistik över elever i gymnasieskolan gör det möjligt att uppskatta omfattningen av omstarter. I den här redovisningen ligger utgångspunkten vid den utbildning en elev börjat på som nybörjare i årskurs 1, dvs. studieår 1. Denna uppgift ställs mot motsvarande uppgift för studieår 2 respektive studieår 3, dvs. på vilken utbildning eleven gick sitt andra respektive tredje studieår. Att jämföra de första två studieåren är motiverat dels av att det möjliggör redovisning av den mest aktuella informationen, dels av att de flesta byten sker tidigt under gymnasieutbildningen. Jämförelser mellan det första och det tredje studieåret är motiverat av att det ger en nationell bild av den totala omfattningen av omstarter.

Elever som påbörjat sin gymnasieutbildning på individuellt program (IV) ingår inte i redovisningen. Orsaken till detta är att byten från IV är av annan karaktär, eftersom dessa studier i hög grad syftar till att elever ska få behörighet och kunna byta till ett nationellt program.

Skolverkets uppföljningsstatistik bygger på elevuppgifter som samlas in vid ett mättillfälle per läsår (15 oktober). Vid beräkning av byten och omstarter är utgångspunkten därmed på vilken utbildning eleven rapporterats den 15 oktober studieår 1 respektive studieår 2 och 3. I praktiken är elevrörligheten mellan program förmodligen mer omfattande än vad som kan fångas in med hjälp av detta enstaka mättillfälle per läsår. Troligt är att redovisningen i viss mån underskattar elevers programbyten och möjligen även omstarter.

Den senaste statistiken över elever i gymnasieskolan rör läsåret 2011/12. Bland de elever som gick i årskurs 1 hösten 2011 var 79 procent av eleverna på yrkesprogram nybörjare i gymnasieskolan. Motsvarande andel bland eleverna på högskoleförberedande program var 95 procent. Det var alltså vanligare med tidigare erfarenhet av gymnasieutbildning bland elever på yrkesprogram än bland elever på högskoleförberedande program.

Viss osäkerhet med jämförelser före och efter Gy 2011

Med utgångspunkt i uppföljningsstatistiken för läsåret 2011/12 går det att studera omstarter bland elever som var nybörjare i årskurs 1 hösten 2010. Jämfört med tidigare år är förutsättningarna för att studera byten och omstarter hos denna elevkull dock något förändrade. I juli 2011 trädde den nya gymnasieskolan enligt reformerna i Gy 2011 i kraft. Detta innebär att samtliga program egentligen ska betraktas som nya. I denna framställning är emellertid särskild hänsyn tagen till om program som eleverna började på hösten 2010 kan betraktas som tillräckligt lika program enligt Gy 2011. Om så är fallet är ett skifte av programbeteckning inte kategoriserat som ett reellt byte.¹⁶ Övergångsske-

¹⁶ Se bilaga 1 för en närmare beskrivning.

det mellan de två gymnasieformerna innebär i många avseenden tidsseriebrott i uppföljningsstatistiken. Följaktligen är det svårt att nå full jämförbarhet mellan elevrörligheten under denna period.

Var tjugonde nybörjarelev började om hösten därpå

Av de elever som började årskurs 1 i gymnasieskolan hösten 2010 hade var tionde elev bytt program ett år senare. Elever som påbörjat sin gymnasieutbildning på yrkesförberedande program hade i något högre grad bytt program, jämfört med elever som börjat på studieförberedande program (10,5 procent jämfört med 8,5 procent). Ungefär hälften av de elever som bytt program hade startat om i årskurs 1, motsvarande knappt fem procent av den aktuella elevkullen. Skillnaden är stor mellan yrkesförberedande och studieförberedande program. Medan sex procent av eleverna som börjat på yrkesförberedande program hade gjort en omstart till sitt andra studieår, var motsvarande andel bland elever som börjat på studieförberedande program hälften så stor, tre procent. Statistiken bekräftar alltså det tidigare beskrivna mönstret att byten från yrkesförberedande program i högre grad är förknippade med att elever går om en årskurs och därmed får förlängd studietid.¹⁷

Nedan följer en redovisning av omfattningen av byten och omstarter efter ett år per program för nybörjarkullen 2010.

¹⁷ Skolverket (2011a)

Tabell 3.1: Byten och omstarter per program efter ett år från 2010.

Startprogram/utbildning	Nybörjare i årskurs 1 2010				
	Total Antal	därav programbyten till 2011		därav omstarter 2011	
		Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Barn- och fritid	2 855	297	10,4	189	6,6
Bygg	4 630	298	6,4	197	4,3
EI	6 609	802	12,1	470	7,1
Energi	1 259	137	10,9	80	6,4
Estetiska	6 451	487	7,5	253	3,9
Fordon	3 757	339	9,0	214	5,7
Handel- och administration	4 151	464	11,2	246	5,9
Hantverk	3 849	357	9,3	203	5,3
Hotell- och restaurang	3 069	384	12,5	244	8,0
Industri	1 900	228	12,0	124	6,5
International Baccalaureate	1 024	165	16,1	53	5,2
Livsmedel	499	78	15,6	36	7,2
Medie	4 142	566	13,7	345	8,3
Naturbruk	3 355	277	8,3	179	5,3
Naturvetenskap	16 062	1 666	10,4	397	2,5
Omvårdnad	3 799	358	9,4	196	5,2
Samhällsvetenskap	28 565	1863	6,5	925	3,2
SM utan specifik inriktning	1 078	354	32,8	61	5,7
SMR riksrekryterande	556	66	11,9	26	4,7
Teknik	6 668	780	11,7	343	5,1
Waldorf	168	49	29,2	35	20,8
Total	104 446	10 015	9,6	4 816	4,6

Kommentar: SM står här för specialutformade program. De flesta elever på specialutformade program kan hänföras till ett näraliggande nationellt program. De elever som här redovisas på raderna SM utan specifik inriktning respektive SMR riksrekryterande har dock inte kunnat hänföras till annat program.

Som tabellen visar finns stora skillnader i andel byten och omstarter mellan olika program. Naturvetenskapsprogrammet hade lägst andel omstarter, trots att byten från detta program inte var ovanliga. Endast två procent av eleverna som börjat på naturvetenskapsprogrammet gjorde en omstart till hösten 2011. Även samhällsvetenskapsprogrammet, estetiska programmet och byggprogrammet hade förhållandevis låga andelar omstarter (tre, fyra respektive fyra procent).

Det var få elever som började sin utbildning på Waldorfgymnasieskolor 2010. Efter reformen Gy 2011 bedrivs utbildning med Waldorfinriktning som särskilda varianter som följer programmålen för naturvetenskapsprogrammet eller

estetiska programmet. Bland de elever som hösten 2010 påbörjat sin Waldorf-utbildning hade nästan en tredjedel bytt utbildning till hösten därpå. Merparten av dessa gjorde en omstart (35 elever).¹⁸

Av de elever som börjat på medieprogrammet hade åtta procent startat om på annat program hösten 2011. Med Gy 2011 har medieprogrammet utgått och utbildningar inom media erbjuds istället som inriktningar på det estetiska programmet, samhällsvetenskapsprogrammet och teknikprogrammet. Även inom industritekniska programmet finns inslag med medieanknytning när det gäller grafisk produktion.

Relativt stabil andel omstarter de senaste elevkullarna

Hur har det då sett ut tidigare, har andelen omstarter efter ett år ökat eller minskat över tid? I tabell 3.2 jämförs andelen omstarter efter ett år bland nybörjarkullarna 2007, 2008, 2009 och 2010.

Tabell 3.2: Andel (%) omstarter efter ett år för nybörjarkullarna 2007–2010.

Typ av startprogram/höstertermin	2007	2008	2009	2010
Yrkesförberedande	6,9	6,7	6,9	6,2
Studieförberedande	4,8	4,1	4,0	3,4
Totalt	5,7	5,3	5,3	4,6

Kommentar: I figuren ingår elever som påbörjat sin utbildning på specialutformade program utan programinriktning, med eller utan riksrekrytering, endast i raden som visar andel omstarter totalt.

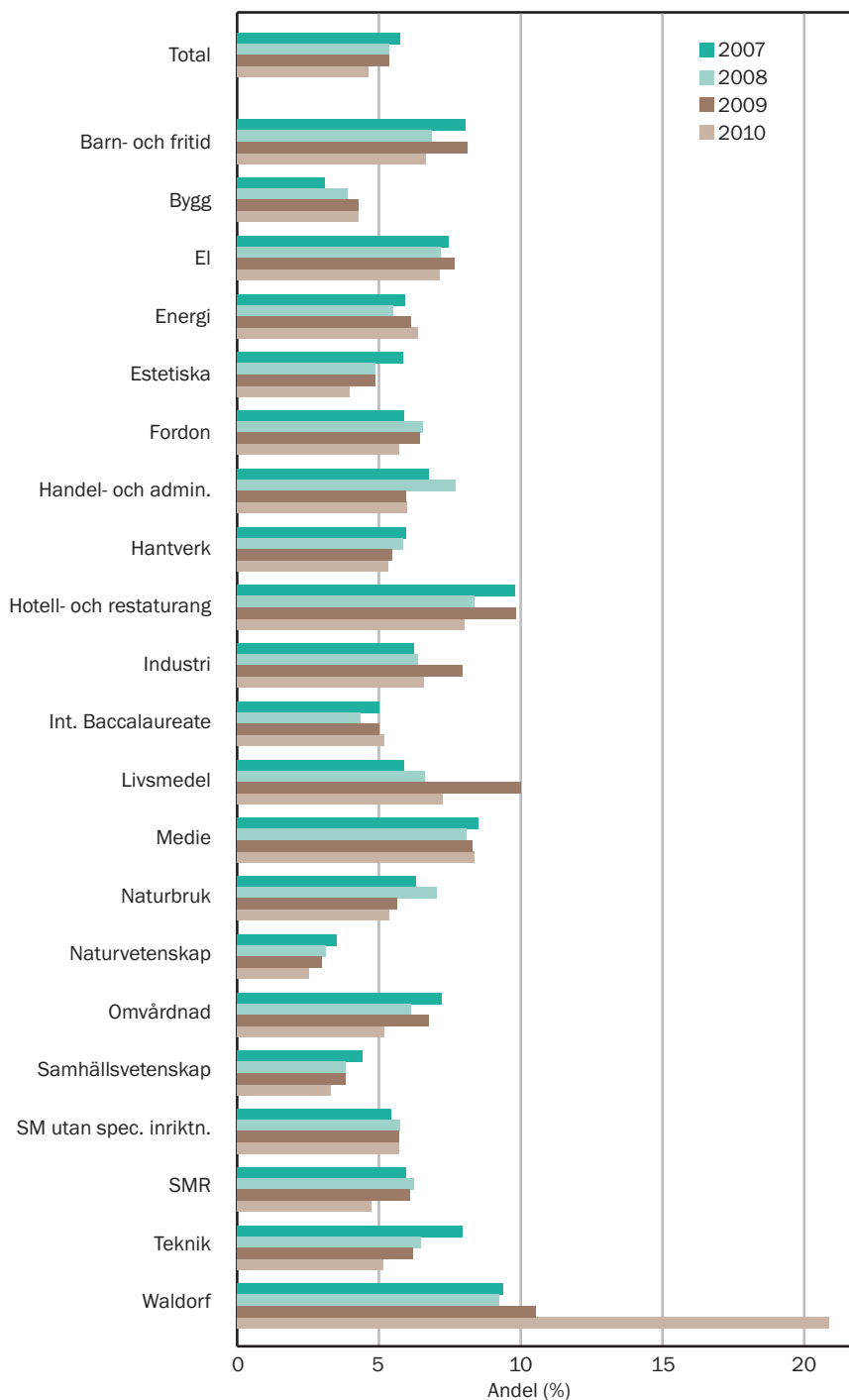
Av tabell 3.2 framkommer att andelen omstarter efter ett år är relativt stabil men något minskande över tid. Framför allt har andelen omstarter från studieförberedande program minskat. Jämförelsen mellan omstarter bland nybörjarkullen 2010 och tidigare kullar ska dock tolkas med viss försiktighet eftersom beräkningssättet till del skiljer sig åt.¹⁹ Andelen omstarter är genomgående högre bland elever som påbörjat sin utbildning på yrkesförberedande program. Hur utvecklingen sett ut skiljer sig dock åt mellan de olika programmen.

Många program har en stabil eller något minskad andel omstarter efter ett år. Diagram 3.1 visar utvecklingen för fyra kullar från och med 2007.

¹⁸ En av dessa 35 elever gjorde enligt föreliggande beräkningssätt en omstart på estetiska programmet, särskild variant mot Waldorf. Eftersom beräkningen av andel byten och omstarter i denna studie inte tar hänsyn till inriktningsnivån kategoriseras eleven som påbörjade sin gymnasieutbildning på Waldorf hösten 2010 och därefter gick estetiska programmet, särskild variant mot Waldorf som bytare. I praktiken kan det ha varit så att eleven egentligen inte upplever sig ha gjort något reellt byte, snarare gått om en årskurs på samma utbildning.

¹⁹ Se tidigare kommentar om jämförelser mellan program enligt Lpf 94/Gy 2000 och Gy 2011 i bilaga 1.

Diagram 3.1: Andel (%) omstarter efter ett år per startprogram 2007–2010.

Som diagram 3.1 visar har de studieförberedande programmen estetiska, naturvetenskaps-, samhällsvetenskaps- och teknikprogrammen under perioden haft kontinuerligt minskande andel omstarter. Det yrkesförberedande program som haft lägst andel omstarter bland samtliga kullar är bygg. Byggprogrammet uppvisar dock en omvänd trend med kontinuerligt ökande andel omstarter. Elever som påbörjat sin gymnasieutbildning på Waldorf har även bland tidigare kullar haft en relativt hög andel omstarter, även om det skedde en markant ökning bland kullen som var nybörjare hösten 2010. Dock har utbildningen som helhet inte så många elever.

I tabell 3.3 jämförs omfattningen av omstarter mellan första och andra studieåret med elever som bytt program mellan sitt första och tredje studieår, och därefter går i årskurs 1 eller 2 sitt tredje studieår.

Tabell 3.3: Omstarter det andra och tredje studieåret för nybörjare 2007–2010.

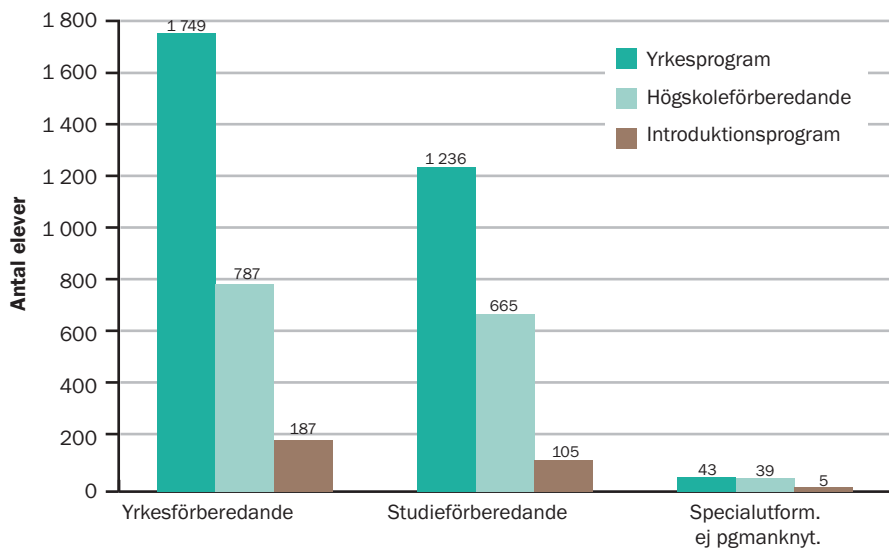
Nybörjarkull hösten	Nybörjare i årskurs 1				
	Total	Bytt pgm & går årskurs 1 andra studieåret		Bytt pgm & går årskurs 1 el. 2 tredje studieåret	
	Antal	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
2007	113 554	6 525	5,7	7 686	6,8
2008	111 946	5 932	5,3	7 256	6,5
2009	108 523	5 761	5,3	6 808	6,3
2010	104 446	4 816	4,6	-	-

Närmare sju procent av eleverna som började i årskurs 1 hösten 2007 hade bytt program och gick i årskurs 1 eller 2 sitt tredje studieår. Denna andel har i likhet med andel byten mellan första och andra studieåret varit någorlunda stabil, men något svagt minskande under perioden. De senaste uppgifterna om elevers byten mellan första och tredje studieåret gäller elever som påbörjade sin utbildning hösten 2009.

Vanligast att starta om på ett yrkesprogram

Diagram 3.2 visar omstarternas karaktär utifrån typ av program eleverna gick på som nybörjare respektive efter omstarten. Redovisningen av elevers omstartsprogram tar även med omstarter på de fem introduktionsprogrammen i beskrivningen.

Diagram 3.2: Antal omstarter 2011 utifrån typ av startprogram 2010.

Kommentar: Staplarna visar vilken typ av program eleverna gick på efter omstarten 2011, medan grupperingarna på x-axeln visar vilken typ av program de var nybörjare på 2010.

Bland de elever som började i gymnasieskolan hösten 2010 och därefter startade om på ett nytt program hösten därpå var det, som diagram 3.2 visar, vanligast att starta om på ett yrkesprogram. Detta mönster gäller generellt för alla elever, oavsett vilken typ av utbildning de börjat på. Totalt sett skedde mer än dubbelt så många omstarter på yrkesprogram jämfört med högskoleförberedande program (drygt 3 000 respektive knappt 1 500). Värt att notera är också att ca 300 elever startade om på något av de fem introduktionsprogrammen trots att de hade börjat på ett nationellt program året innan. Förändrade behörighetsregler kan troligen vara en del av en förklaring till varför elever startat om på introduktionsprogram efter att först ha börjat på ett yrkes- eller studieförberedande program. Det kan vara så att en del av dessa elever hade gymnasiebehörighet enligt tidigare gällande regler, men inte enligt de krav som följer med Gy 2011 och därmed behövt komplettera sina betyg på ett introduktionsprogram.

Av tabell 3.4 framgår omstarternas riktning utifrån elevernas startprogram. Tabellens utgångspunkt är således vilket program elever bytte *från*.

Tabell 3.4: Typ av omstartsprogram 2011 per startprogram 2010.

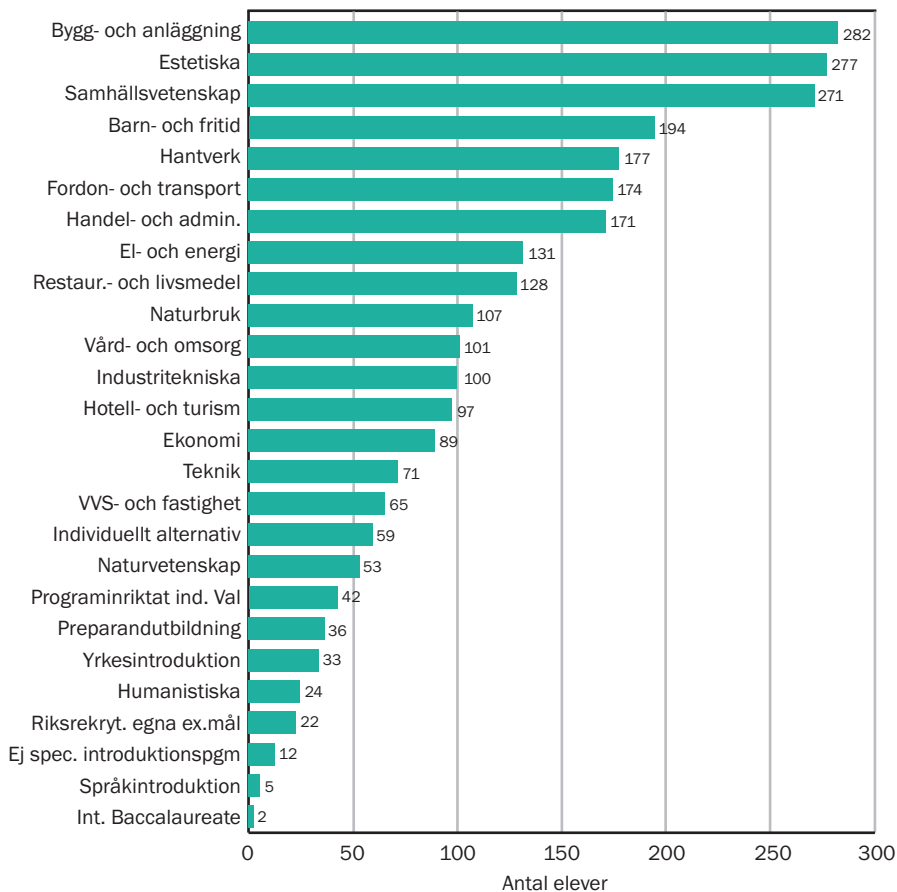
Startprogram	Nybörjare därav		därav omstart på typ av program						
	totalt	omstart	Yrkesprogram		Högskolef. ppgm		Introduktionspgm		
			Antal	Andel %	Antal	Andel %	Antal	Andel %	Antal
Barn- och fritid	2 855	189	6,6	134	4,7	34	1,2	21	0,7
Bygg	4 630	197	4,3	141	3,0	43	0,9	13	0,3
EI	6 609	470	7,1	313	4,7	137	2,1	20	0,3
Energi	1 259	80	6,4	51	4,1	26	2,1	3	0,2
Estetiska	6 451	253	3,9	155	2,4	85	1,3	13	0,2
Fordon	3 757	214	5,7	145	3,9	45	1,2	24	0,6
Handel- och administr.	4 151	246	5,9	178	4,3	55	1,3	13	0,3
Hantverk	3 849	203	5,3	116	3,0	77	2,0	10	0,3
Hotell- och restaurang	3 069	244	8,0	167	5,4	61	2,0	16	0,5
Industri	1 900	124	6,5	81	4,3	29	1,5	14	0,7
Int. Bacca- laureate	1 024	53	5,2	11	1,1	32	3,1	10	1,0
Livsmedel	499	36	7,2	24	4,8	12	2,4	0	0,0
Medie	4 142	345	8,3	168	4,1	154	3,7	23	0,6
Naturbruk	3 355	179	5,3	101	3,0	68	2,0	10	0,3
Naturvetenskap	16 062	397	2,5	154	1,0	223	1,4	20	0,1
Omvårdnad	3 799	196	5,2	130	3,4	46	1,2	20	0,5
Samhälls- vetenskap	28 565	925	3,2	690	2,4	190	0,7	45	0,2
SM utan spec. inrikt.	1 078	61	5,7	29	2,7	27	2,5	5	0,5
SMR riks- rekryterande	556	26	4,7	14	2,5	12	2,2	0	0,0
Teknik	6 668	343	5,1	213	3,2	121	1,8	9	0,1
Waldorf	168	35	20,8	13	7,7	14	8,3	8	4,8
Total	104 446	4 816	4,6	3 028	2,9	1 491	1,4	297	0,3

Tabell 3.4 bekräftar det beskrivna mönstret att de flesta omstarter skedde på yrkesprogram. Till detta finns dock två undantag: elever som börjat på International Baccalaureate respektive naturvetenskapsprogrammet startade i högre grad om på ett högskoleförberedande program.

Diagrammen 3.3 och 3.4 visar elevers omstartsprogram hösten 2011 utifrån program där de var nybörjare 2010. Diagrammen är uppdelade efter elever som var nybörjare på yrkesförberedande respektive studieförberedande program och visar vad de bytte *till*.

Elever som var nybörjare på yrkesförberedande program 2010 fördelade sig efter omstarten 2011 enligt diagram 3.3.

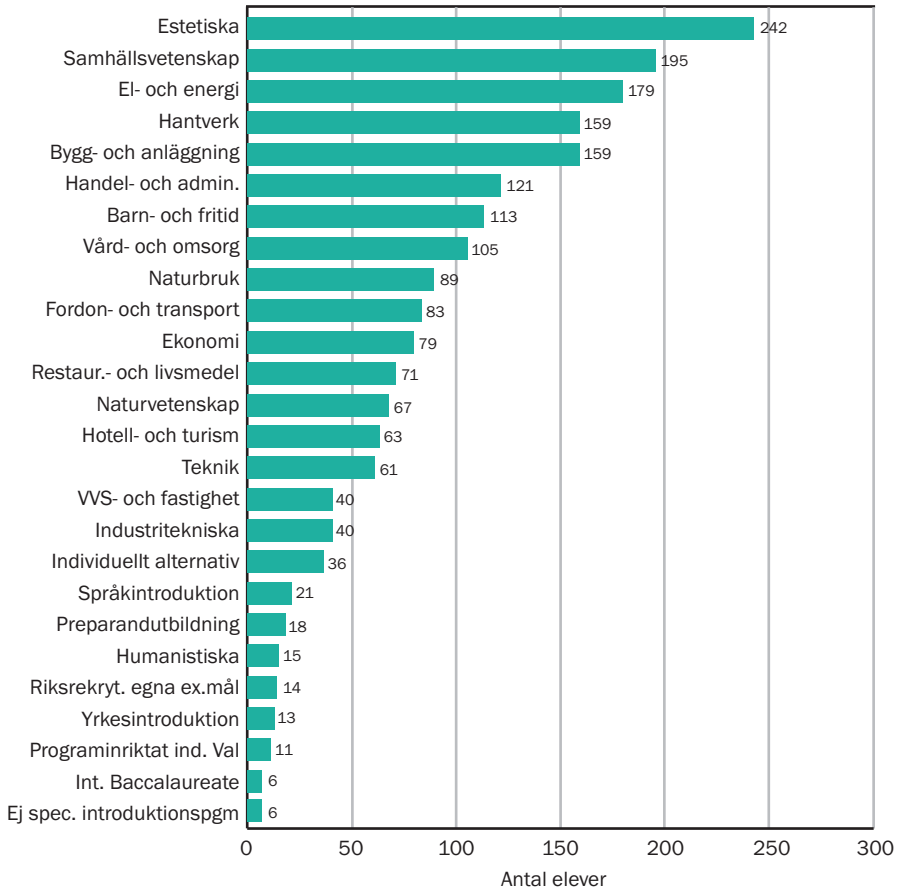
Diagram 3.3: Program 2011 för omstartare från yrkesförberedande program.

Vanligaste omstartsprogram bland elever som påbörjat sina studier på yrkesförberedande utbildningar var, som diagram 3.3 visar, bygg- och anläggningsprogrammet. Även de högskoleförberedande estetiska och samhällsvetenskapsprogrammen var vanliga omstartsprogram 2011 för elever som hade börjat på yrkesförberedande program 2010.

Elever som var nybörjare på studieförberedande program 2010 fördelade sig efter omstarten enligt diagram 3.4.

Diagram 3.4: Program 2011 för omstartare från studieförberedande program.

Det estetiska programmet och samhällsvetenskapsprogrammet var, som diagram 3.4 visar, vanliga omstartsprogram även för elever som påbörjat sin utbildning på studieförberedande program. Det tredje vanligaste omstartsprogrammet för elever som först börjat på studieförberedande program var ett yrkesprogram, el- och energiprogrammet. Bland elever som startade om på el- och energiprogrammet var det vanligast att tidigare ha gått på samhällsvetenskapsprogrammet eller teknikprogrammet.

Individuellt alternativ är det introduktionsprogram som hade flest omstartselever, både bland dem som först börjat på yrkesförberedande och studieförberedande program.

*

Statistikredovisningen visar sammanfattningsvis att av nybörjareleverna i gymnasieskolan 2010 hade var tjugonde, fem procent, startat om på nytt program

ett år senare. Andelen har varit relativt stabil, men något svagt minskande över de senaste åren. Av nybörjarkullen i årskurs 1 år 2007 hade närmare sex procent startat om efter ett år. Närmare sju procent av samma kull gick i årskurs 1 eller 2 sitt tredje studieår.

Andelen omstarter är högre bland elever som har påbörjat sin utbildning på yrkesförberedande än på studieförberedande program. Vanligast är att elever startar om på ett yrkesförberedande program (före Gy 2011) eller yrkesprogram (efter Gy 2011) oavsett typ av startprogram.

4. Elevers erfarenheter och tankar

Detta kapitel som redovisar intervjustudien inleds med presentation av metod, urval och studiens genomförande. Därefter introducerar kapitlet de intervjuade ungdomarna, och på vilka sätt deras bakgrunder och erfarenheter av grundskoletiden varierar. Efter introduktionen kommer ett avsnitt om elevernas första gymnasieval, och därefter hur de beskriver sin gymnasietid fram till avhoppet. Därpå följer resultaten avseende hur avhoppet, omvalen respektive omstarterna gick till. Slutligen kommer redogörelsen av ungdomarnas reflektioner över programbyten, framtiden och vad som skolan kunde ha gjort annorlunda.

Metod, urval och genomförande

Två skolverksmedarbetare intervjuade i en-till-en-situation 18 ungdomar som hade hoppat av, valt om och startat om i årskurs 1. Av ungdomarna hade flertalet, 16, startat om i den nya gymnasieskolan hösten 2011, medan två elever startade om ett år tidigare, dvs. innan Gy 2011 genomfördes.

Urvalet av ungdomar är avsett att skapa en variation i olika avseenden som Skolverket har antagit kan ha betydelse i sammanhanget för att därigenom täcka in ett vitt spektrum av erfarenheter. De intervjuade eleverna fördelar sig på både högskoleförberedande- och yrkesprogram.²⁰ De fördelar sig dock inte på alla program som erbjuds eller erbjudits vilket är en faktor som begränsar variationen. Andra avvägningar för urvalet var att både flickor och pojkar skulle ingå, samt elever från både offentliga och fristående skolor. Dessutom skulle elever från gymnasieskolor inom olika typer av marknader ingå.²¹ För att få den önskade variationen byggdes urvalet upp successivt vartefter kontakt med ungdomar som var villiga att delta i intervjustudien hade etablerats.

Projektmedarbetarna kontaktade rektorer i gymnasieskolor i ett antal utvalda kommuner. Rektorerna ombads att förmedla kontakt antingen direkt med elever eller med studie- och yrkesvägledare för att dessa i sin tur skulle kunna förmedla kontakt med elever som stämde med kriterierna för urvalet; att ha bytt program och börjat om i gymnasieskolan. Elever som skolan bedömde kunnat ingå i urva-

²⁰ De två elever som startat om tidigare går på studieförberedande respektive yrkesförberedande program.

²¹ Elevernas skolkommuner kan kategoriseras utifrån olika kommuntyper som tillsammans bildar en avgränsad skolmarknad, enligt den modell som Skolverket (2011b) tidigare redovisat i rapporten *Skolmarknadens geografi*. Ungefär hälften av eleverna går i skola i så kallade *centrumkommuner* vilka i hög grad tar emot elever från andra kommuner, och hälften i kommuner som antingen är *utpendlingskommun* eller *in- och utpendlingskommun*. När det gäller vilka typer av marknader som dessa kommuner bildar tillsammans med andra omkringliggande kommuner går fem elever i skola i så kallade *storstadsområden* och tre elever i *större regionala centra*. Tre elever går i skola i *mindre regionala centra* och sju elever i *större lokala centra*.

let fick ett brev där projektmedarbetarna presenterade studien. Intervjuerna ägde rum på skolan och eleverna fick två bio-checkar som tack för sitt deltagande.

Samtalen tog mellan en dryg halvtimme och en och en halv timme. Frågeguiden innehåller frågor om hur eleven har det på sin nuvarande utbildning och hur det har varit att starta om, hur eleven tänkte vid omvalet, tiden på den första gymnasieutbildningen och vad som ledde till avhoppat, samt frågor om det första gymnasievalet.²² Intervjuerna behövde inte följa intervjuguidens struktur om samtalen tog andra vändningar. Avsikten var att täcka in alla frågeområden och följdfrågor i guiden, men även utsagor om annat som relaterade till studiens syfte. Metoden ger möjligheter att fånga in oväntade svar, och den har förutsättningar att fånga både komplexitet och mönster i människors resonemang.

Intervjuerna är inspelade och utskrivna.²³ Analysarbetet inleddes genom lyssning och upprepade läsningar av materialet. Först har utsagor om frågeområdena kodats. Kodning innebär att markera och benämna sådant i utskriften som handlar om samma sak. Därefter är teman som framträtt efterhand kodade. Projektmedarbetarna hade löpande avstämningar under kodningsfasen. Analysen av det kodade materialet ligger till grund för beskrivningar och tolkningar, samt indelningar i olika typer av resonemang och erfarenhetsvärldar.

Citaten av ungdomarnas utsagor är valda för att de skildrar olika teman och typer av erfarenheter som rapporten bygger sina slutsatser på. För att öka läsbarheten har citaten redigerats något. Eleverna presenteras med fiktiva namn för att försvåra att det ska gå att identifiera dem. Ibland är av samma orsak de fiktiva namnen inte angivna vid citaten.

De intervjuade ungdomarna

I urvalet ingår tolv pojkar och sex flickor. De flesta av ungdomarna var vid intervjutillfället mellan 17 och 18 år. Två av eleverna gick vid intervjutillfället i andra respektive tredje året i gymnasieskolan, och var något äldre. Av de övriga gick 15 elever i årskurs 1 och hade således börjat om i den reformerade gymnasieskolan, där studie- och yrkesförberedande program döpts om till högskoleförberedande respektive yrkesprogram. Två elever hade börjat om i årskurs 1 två gånger och gick alltså i årskurs 1 för tredje gången. En elev hade hoppat av sin senaste utbildning och avsåg att starta om en andra gång nästkommande läsår. Fem av eleverna hade även bytt skola.

De elever som endast hade gjort ett byte och som började om hösten 2011 hade sitt första gymnasieval i färskare minne än de övriga. Elever som gått längre tid i gymnasieskolan pga. fler byten eller att de gick andra respektive tredje året hade däremot haft mer tid att fundera på framtiden och tiden efter gymnasiestudierna.

²² Se intervjuguide i bilaga 2.

²³ En elev ville inte att samtalen skulle spelas in. Vid detta tillfälle antecknade intervjuaren under tiden, och skrev ut anteckningarna direkt efter intervjun.

Eleverna presenteras med sina fiktiva namn och de program som de gått och går på i följande tabell.

Tabell 4.1: Program som eleverna i intervjustudien gått och går på

Börjat på studieförberedande

Elev	Program det första gymnasieåret	Program det senaste året
Anna	Estetiska (ES)	Samhällsvetenskap (SA)
Billy	Naturvetenskap (NV)	Ekonomi (EK)
Charlotte	Naturvetenskap (NV)	Samhällsvetenskap (SA)
David	Samhällsvetenskap (SP)	Teknik (TE)
Elias	Samhällsvetenskap (SP)	El- och energi (EE)
Frida	Samhällsvetenskap (SP)	Hantverk (HV)
George	Specialutformat (SM) (studieinriktat)	Barn- och fritid (BF)
Helen	Specialutformat (SM) (studieinriktat)	Humanistiska (HU)
Ingo	Teknik (TE)	El- och energi (EE)
John	Teknik (TE), Samhällsvetenskap (SP)	Ekonomi (EK)

Börjat på yrkesförberedande

Elev	Program det första gymnasieåret	Program det senaste året
Kent	El (EC)	Barn- och fritid (BF)
Lasse	El (EC) /Fordon (FP)/Industri (IP)	Industri tekniska (IN)
Mikael	Energi (EN)	Barn- och fritid (BF)
Nicke	Handels- och administration (HP)	Bygg- och anläggning (BA)
Oskar	Handels- och administration (HP)	El- och energi (EE)
Peter	Handels- och administration (HP)/ Barn- och fritid (BF)	Energi (EN)
Raili	Hantverk (HV) /Handels- och administration (HP)	Hantverk (HV)
Stina	Omvårdnad (OP)	Barn- och fritid (BF)

Som tabellen visar har ungdomarna tidigare gått på tolv olika program plus specialutformade program. Det senaste året gick eleverna på nio olika program. I likhet med vad som enligt uppföljningsstatistiken är vanligast började flertalet i urvalet om på ett yrkesprogram oavsett vilken inriktning de hade börjat på.

Tio elever hade börjat på ett studieförberedande program. Av dessa hade en bytt till ett annat studieförberedande program (dvs. före Gy 2011), fem bytt till ett högskoleförberedande program och fyra till ett yrkesprogram. En av eleverna som började på studieförberedande program hade gjort fler än ett byte, och tre elever hade börjat och gick kvar på fristående gymnasieskolor.

Åtta elever hade börjat på ett yrkesförberedande program. En av dessa elever hade bytt till ett annat yrkesförberedande program (före Gy 2011) och de övriga till andra yrkesprogram. Fyra elever hade gjort flera byten, varav två gick i årskurs 1 för tredje gången. Även eleven som hoppat av sin senaste utbildning hade gjort flera byten. Två elever hade börjat på fristående gymnasieskolor och bytt till kommunala gymnasieskolor.

Sex av eleverna bodde i större städer och fyra i förorter till storstäder.²⁴ De övriga åtta eleverna bodde i mellanstora eller mindre kommuner. Fyra elever pendlade till gymnasieskolan i en annan kommun än den de bodde i.

Ungefär hälften av ungdomarna hade föräldrar med yrken som kräver eftergymnasial utbildning och hälften hade föräldrar med andra yrken.

Denna studie ger en ögonblicksbild, en skildring utifrån vad de intervjuade ungdomarna uttrycker vid intervjutillfället. Det går inte att veta hur deras situation kommer att utvecklas under deras gymnasieutbildning, t.ex. om någon kommer att avbryta sin utbildning.

Studier och trivsel under grundskoletiden

De erfarenheter som eleverna berättar om från grundskoletiden kan grovt delas in i två kategorier; dels generellt okej, bra eller mycket goda erfarenheter från grundskolan, dels erfarenheter av mer negativ karaktär, problem eller utsatthet som har påverkat elevernas tillvaro. Erfarenheterna kan placeras i en glidande skala från mycket positiva erfarenheter både vad gäller trivsel och studier till svåra erfarenheter av utsatthet som påverkat elevens studiesituation negativt liksom hela livssituationen. Enskilda elever kan både ha positiva och negativa erfarenheter som varierar över de nio skolåren. För en del elever förefaller det emellertid som att positiva respektive negativa erfarenheter kommit att prägla bilden av deras grundskoletid på ett mer genomgripande sätt och även deras situation på gymnasieskolan.

En del elever berättar att de har trivts i skolan. De är nöjda med studierna och de resultat de presterat i form av betyg, samt med den sociala tillvaron. Billy beskriver sin tid i högstadiet så här:

Då var jag väldigt engagerad och så. Ja, det gick väl ganska bra ändå. Jag hade helt OK betyg inför gymnasiet.

Det finns även elever som tyckt att grundskoletiden varit helt okej eller bra, men som beskriver att de har haft svårt att ta tag i sina studier. Det kan handla om att de inte tyckte om själva skolarbetet eller att de tyckte att det varit långtråkigt att ha en massa lektioner varje dag och att behöva sitta stilla och läsa eller skriva.

²⁴ Enligt SKLs kommunindelning.

En del elever beskriver hur de har haft lätt att lära men svårt att göra sina läxor och anstränga sig utanför lektionstid. Detta har för vissa lett till att betygen blivit lidande. Elias berättar att han alltid, sedan lågstadiet, fått höra av sina lärare att han underpresterar. Han upplever att han har problem att planera och koncentrera sig:

Ja, fast jag kan inte planera om man säger så, så det kan bli lite svårt när det är mycket saker samtidigt. Jag glömmer av läxan, och tänker inte på det, och sådär.

...

För att jag blir för okoncentrerad när jag pluggar. Jag klarar inte av det. Om jag inte hjälper min lillebror då, för då kan jag. Vi satt i typ två, tre timmar i förra veckan. Men jag själv klarar inte av att plugga.

En annan elev uttrycker det som att han ”älskar kunskap men har aldrig behövt göra någonting för det”.

Bristande motivation och ogiltig frånvaro under grundskoletiden är teman som förekommer i elevernas berättelser. Ogiltig frånvaro som har börjat i grundskolan har sedan fortsatt i gymnasieskolan. De elever som det gäller är självkritiska till att de inte tagit tag i sin skolsituation. De formulerar det i termer av ”lathet” eller att de har utnyttjat situationen i en ostrukturerad tillvaro. Så här resonerar John om hur han såg på högstadiet:

Sjuan, åttan, man får ändå inte betyg så det är bara att skita i det. Sen när man kommer till nian så får man stress. Har inte kunskaperna att klara av det. Man har inte varit med i sjuan och åttan. Och sen sista veckorna i nian så får man mer stress, försöker klara betygen. Och sen när man har klarat av betygen så ska man söka till gymnasiet. Man bara tar nånting.

Det förekommer att dessa elever också är kritiska mot skolan som de upplevt har varit kravlös. Kent förklarar:

Man kunde gå ut genom dörrarna fast det inte var rast och de bara ”jaha”. De brydde sig inte så mycket. Jag kom alltid sent. En gång var jag där bara 20 minuter, liksom det var inte som att någon brydde sig mycket då.

Vidare finns det berättelser om utsatthet och svåra erfarenheter under grundskoletiden. Det har handlat om ett skolklimat som präglats av våld, av att vara mobbad eller själv mobba andra, av att uppleva sig stämplad som problembarn osv. En elev hade problem med en lärare på låg- och mellanstadiet vilket han säger påverkade honom mycket:

Jag tyckte faktiskt inte det var så kul, faktiskt. Nej, jag hade problem med läraren. Jag gillade inte henne alls. Vi hade väldigt mycket mot varandra.

Hon var inte så hjälpsam, tycker jag inte. Jag hade väldiga problem med matte, och hon ville inte hjälpa.

Elevens problem med läraren, vilka för en utomstående vid en första anblick kan tyckas mindre betydande, påverkade eleven till den grad att han säger att han ”minns inte så mycket av tvåan till femman” och att han ”vill nog inte minnas det”. Det belyser hur erfarenheter, oavsett det yttre skeendet, kan få stor betydelse och innebörd för ungdomar.

De elever som säger sig ha varit utsatta för mobbning uppger att det skedde under låg- och mellanstadiet. Eleverna beskriver hur situationen förändrats i och med att de bytt klass i samband med högstadiet. För vissa har detta inneburit ett trendbrott som hållit i sig och gett bestående positiva effekter på trivsel och studier. För andra har den nya, positiva sociala situationen, som eleven beskriver det, haft en negativ baksida. Så här beskriver en elev hur det positiva i form av nya kompisar också flyttat fokus från skolarbetet:

Eleven: Alltså, när jag var mindre då var det inte direkt jättebra. Jag hade inte direkt så många kompisar då utan jag var lite mobbad och så. Men när jag kom upp till 7:an, 8:an, 9:an då var det grymt. Då var jag liksom kungen istället. Allting ändrades.

Intervjuaren: Och pluggandet under uppväxten, under grundskolan, hur tyckte du att det var?

Eleven: När det blir så bra som jag hade det där så, då liksom går man med på vad andra säger och så. Om någon säger att ”vi drar ut och röker” eller ”vi går härifrån” eller så, då blir man på. Så ett tag var jag ganska illa ute.

Den här eleven betalade ett högt pris för att passa in bland de nya kamraterna. Det påverkade inte bara skolarbetet, där eleven ännu på gymnasieskolan arbetar med att ta igen kunskaper, utan var del i en negativ spiral med missbruk och kriminalitet som påverkade hela livssituationen.

Det första gymnasievalet byggde på yttlig kunskap

Ungdomarna har fått svara på frågor om hur de kom fram till sitt första gymnasieval och om vad de visste om de program och skolor som de valde då. De har också fått svara på frågor om vilka personer som hade betydelse för deras val.

Förväntningar på programmets innehåll och mål

Bland eleverna finns de som valde program för att få ägna sig åt något som de var intresserade av, utan att för den skull vara införstådda med vad studier på det aktuella programmet skulle innebära. John verkar inte ha varit förberedd på innehållet på teknikprogrammet. Han hade heller inte haft tillgång till någon studie- och yrkesvägledare inför sitt gymnasieval.

Intervjuaren: Första gymnasievalet då. Först valde du teknik. Hur kom du fram till det?

John: Alltså jag var intresserad av datorer. Så jag valde det programmet. Fast det var inte exakt som jag hade förväntat mig. Det kändes för svårt.

Intervjuaren: Vad var det du trodde?

John: Alltså jag trodde att vi skulle hålla på med datorer hela tiden.

Intervjuaren: Hade du pratat med någon innan?

John: Nej.

Intervjuaren: Och studievägledaren på grundskolan?

John: Hon var borta den sista månaden innan vi skulle välja gymnasiet.

Intervjuaren: Och hade du innan haft någon kontakt?

John: Nej.

En elev valde samhällsvetenskapsprogrammet med språkinriktning i tron att det var enda möjligheten att få studera ett visst modernt språk som denne elev av personliga skäl var intresserad av. Eleven hade ingen som helst önskan att studera på eftergymnasial nivå och ville egentligen ha en yrkesutbildning, men hade inte förstått att det gick att läsa det aktuella språket på andra program än på samhällsvetenskapsprogrammet. Denne elev har diagnoserna dyslexi och ADHD, och anser sig inte ha fått information som var anpassad efter elevens egna förutsättningar.

Stina berättar om släktingar som verkade ha roliga arbeten inom vården, och som inspirerade henne att söka till vård- och omsorgsprogrammet. Hon förväntade sig att utbildningens innehåll skulle påminna mer om släktingarnas arbeten än vad hon tyckte att den gjorde. Hennes förväntningar framstår som rätt vaga, men hon tyckte inte att de infriades.

De berättade ju massa saker om vad de gör och det och då lät det ju kul. Men så trodde jag att man skulle få göra samma sak. Inte riktigt samma sak men prova på massa grejor men det var nog mest därför jag påverkades av dem, för att det de gjorde lät så kul.

Det finns vidare ungdomar som uttrycker att avgörande för deras första gymnasieval var att de ville uppnå något speciellt mål. Bland elever som valt naturvetenskapsprogrammet förekommer att den breda valmöjlighet till olika högre studier som detta program ger, har varit avgörande för det första gymnasievalet. Dock har dessa ungdomar varken haft kunskap om, eller intresse för programmet ämnesinnehåll.

Mikael uttrycker att den vägledande principen när han gjorde sitt första gymnasieval var att utbildningen skulle leda till ett välbetalt jobb. Grundskolan problematiserade enligt hans egen utsaga inte denna valstrategi.

Intervjuaren: Hur smalnade du av till just den här skolan och det här programmet?

Mikael: Vi satt hemma en dag över lunchen och så sa pappa "hur skulle det vara att gå VVS då?" och då tänkte jag att då blir jag ju rik, då kör jag på det.²⁵

Intervjuaren: Så det var han som föreslog programmet?

Mikael: Ja.

Intervjuaren: Efter det, fick du något stöd i skolan i den här valprocessen då du skulle välja?

Mikael: Inte riktigt. Det var liksom mer pepping, att de sa "kör på det".

...

Intervjuaren: Tog du reda på något särskilt om det här programmet på skola F eller..?

Mikael: Nej. Fast jag skulle ha gjort det.

Val av skola viktigt för en del

Det lokala utbildningsutbudet har inverkat på om eleven överhuvudtaget haft möjlighet att väga olika alternativa skolor mot varandra. Det finns ungdomar som beskriver hur valet av skola och program gått hand i hand. Ett par av de intervjuade säger att de sökt skolor för att komma bort från hemorten. Mest avgörande för deras val av skola var möjligheten att komma in i ett nytt sammanhang med nytt umgänge och att inte vara kvar på samma ställe. En elev läste först på hemortens enda gymnasieskola. När hon sedan valde om var det både viktigt att komma in på ett visst program och att komma bort från hemorten. Hon sökte därför till samtliga fyra skolor som erbjöd programmet i fråga på den ort hon ville till. För en annan elev var det aldrig aktuellt att söka sig till hemortens kommunala skola. Istället sökte han sig aktivt till en annan ort och han pendlar fortfarande dagligen med tåg eller buss. Ytterligare en valde en skola långt hemifrån för att det verkade spännande. Den långa resvägen är en av flera orsaker som han uppger till att han sedan bytte till hemkommunens skola.

Elias ger exempel på andra aspekter som kan väga in vid ett aktivt val av skola. Han strävade efter att gå i en skola med många elever och hade en tydlig bild

²⁵ VVS var en inriktning på Energiprogrammet.

av vilka skolor han tyckte var lockande att gå på i det storstadsområde han bor. Motivet var att träffa många kompisar och att gå i en attraktiv skola med gott anseende och i en estetisk tilltalande miljö.

Intervjuaren: Vad är viktigt för att det ska kännas som en bra skola då när man ska välja?

Elias: Skolan ska vara trevlig också, alltså inredningen och sådant så att det känns kul, eller ja, så det känns bra att komma till skolan. Att det liksom inte är dåliga saker. Och, jag var inte riktigt säker på vad jag alls ville välja så mycket när jag skulle välja då. Det är ju så himla mycket man kan välja mellan. Men, det är en stor skola som många säger är bra, då måste den ju vara bra.

Det finns också elever som tvärtom uttrycker ett önskemål om att gå på en mindre skola. En elev sökte sig aktivt till en mindre skola och menar, skämtsamt, att på en stor skola ”känns [det] som man kommer för sent på alla lektioner för att man inte hittar”. En annan elev föredrog också en mindre skola och tycker det är ”skönt att gå på en skola där lärarna faktiskt bryr sig”.

Flera av de intervjuade eleverna berättar att de aktivt sökt information om olika skolor, bl.a. genom kompisar, mässor, internet och besök på öppet hus. Även föräldrar har varit engagerade och undersökt olika alternativa skolor. Grundskolans studie- och yrkesvägledare har också bidragit med information om skolor, men det förekommer att den mest varit inriktad på kommunala skolor även om det funnits fristående alternativ på orten.

Låga meritpoäng begränsade valmöjligheterna

Låga meritpoäng från grundskolan begränsar möjligheten att komma in på vissa utbildningar. I urvalet finns ungdomar som inte kom in på sitt förstahandsval. En elev som inte kom in på något av sina alternativ, berättar att han istället fick erbjudande om plats på två olika program som alternativ till individuellt program (IV). Eleven valde det ena alternativet, utan att ha något speciellt intresse för detta program. En annan elev sökte inte till det program hon helst ville gå på eftersom hon trodde att hennes meritpoäng inte skulle räcka. Ytterligare en elev kom inte in på sitt förstahandsval, men var fast besluten att försöka komma in på den utbildningen följande år. Det förekommer även att ungdomar med höga meritpoäng från grundskolan inte har kommit in där de helst önskade. En elev talar om sig själv som ”en sån’ som inte tänkt igenom sitt andrahandsval”, vilket var det alternativ som hon blev antagen till. I urvalet finns även elever som har kommit in på sina förstahandsval trots låga meritpoäng.

Erfarenheter av grundskolans information och vägledning

Ungdomarna fick frågor om huruvida grundskolan gjorde något som hjälpte dem att tänka ut vad de ville studera eller arbeta med i framtiden. De fick också frågor om skolans insatser inför deras första gymnasieval.

En typ av utsaga är att grundskolan varken hade någon undervisning eller information avseende arbets- och studieområden innan valet till gymnasieskolan var aktuellt. En annan typ av utsaga tar upp verksamheter som praktisk arbetslivsorientering (prao) och studiebesök.

George beskriver att hans två praoperioder fungerade som vägvisare mot både vilka arbetsområden han trivdes med respektive inte trivdes med.

Intervjuaren: Kommer du ihåg att ni har gjort någonting under grundskolan där, högstadiet kanske mest troligt, som har fått er att bli mer säkra på vad ni skulle vilja jobba med i framtiden?

George: Ja för mig var det ju den där praktiken. Jag testade att ha praktik på en kompis firma, och på en mer hälsoorienterad restaurang som en familjekompis äger och driver. Så jag praoade där första gången och kände att kockindustrin kanske inte var min grej, för det hade varit någonting jag ville göra också. Sedan så hade jag den här andra praktiken med barnen och det var att idrottsläraren fick halsfluss så hon behövde ju ligga hemma i två dagar och då blev det jag och min kompis som fick ta hand om det där. Och vi var så pass ansvarsfulla tyckte läraren att det var lugnt. De följde bara med och kollade lite för vi behöver ju ha en ordinarie lärare. Så då blev det helt okej och man fick känna ansvaret och känna att det var vi som gjorde det istället för att det var vi som fick order av läraren att göra det här. Det var det som kändes att det här vill jag göra.

En annan elev berättar om prao hos en anhörig som fick honom intresserad av en yrkesinriktning som han fortfarande har, även om han bytt från teknik- till el- och energiprogrammet. Elevens skola, som ligger i ett brukssamhälle, har gjort studiebesök vid flera av ortens större arbetsplatser. För den här elevens del har det snarast haft en avskräckande inverkan, så han har kunnat avgränsa yrkesområden som han inte vill ägna sig åt.

Andra elever uppger att grundskolan inte hade några aktiviteter som gav dem tankar om vilka studie- och yrkesområden som var möjliga för dem. David säger att han inte var mottaglig för den typen av diskussioner och han är osäker på vilka aktiviteter av detta slag som förekom på hans grundskola.

Intervjuaren: Var det någonting i skolan ni gjorde för att... Pratade ni om sådana saker som vad man skulle göra efter?

David: Ja det hade vi antagligen några diskussioner om men det var ändå

inte så, just då kändes det ändå inte så viktigt så jag vet inte. Jag har väl alltid varit sådan som lever i nuet så jag hade lite svårt att tänka så långt.

Intervjuaren: Är det någonting som du kan sakna så här i efterhand eller saknade du det då?

David: Nej, egentligen inte.

I intervjuerna förekommer beskrivningar av dels kollektiva, dels individuella insatser inför gymnasievalet under slutet av grundskoletiden. Kollektiva insatser som förekommer enligt utsagorna är information om program i storgrupp, utdelning av informationsmaterial samt besök av och på gymnasieskolor. Erfarenheter som kommer fram är att den allmänna informationen framför allt tog upp skillnad mellan studie- och yrkesförberedande program, och att bara vissa fristående gymnasieskolor blev presenterade. Det senare gäller på orter som ingår i olika regionala marknader, medan elever från storstadsområden med väldigt stora utbud inte har uttryckt några förväntningar på en heltäckande presentation.

Den individanpassade insats som ungdomarna framför allt beskriver är samtal med studie- och yrkesvägledare och lärare. Det förekommer också att elever har fått välja ett eller två program på någon gymnasieskola som de har fått besöka.

En del vägledningssamtal som framträder i intervjuerna bygger på att vägledaren frågade efter vad eleven tänkt välja eller elevens intressen, och sedan informerade om möjliga program. En elev, Charlotte, upplever sig ha fått väldigt yttlig information om det program hon tänkte välja. I intervjun framkommer dock även att hon inte var intresserad av något annat program än naturvetenskap, vilket inte var något som vägledaren ifrågasatte.

Intervjuaren: Vad visste du om det programmet när du valde?

Charlotte: Inte så mycket. Jag hade väl sett vilka kurser det var och så där, men... Man fattar inte riktigt vad det innebär... Jag visste inte hur svår den linjen skulle vara heller.

Intervjuaren: Jaha. Hade du pratat med någon i grundskolan om gymnasievalet?

Charlotte: Det var väl SYOn.

Intervjuaren: Och vad fick du veta om natur?

Charlotte: Det var väl typ vilken intagningspoäng det hade varit och typ kurser och så. Jag tror inte att jag fick veta så mycket mer.

I andra beskrivningar har vägledare resonerat mer om elevers valtankar. I intervjun med Oskar framkommer exempelvis att studie- och yrkesvägledaren väckt

frågor om Oskars förutsättningar att klara en del utbildningar, och även om framtidsutsikterna för ett yrkesområde som han var intresserad av.

Intervjuaren: Hur fick du information om olika program och skolor och så?

Oskar: Nä, det var mestadels hos, man gick dit, hon fråga vad man ville jobba med. Och då valde man liksom, jag började med att säga att jag ville helst jobba med nåt, typ data. Men jag hade dåliga mattekunskaper, och jag ville inte komma in på något som jag skulle vara tvungen att liksom byta direkt då. Och så bad hon om lite fler saker, men många av de program som jag kunde komma in på som inte hade så mycket matte, det var mycket med reklam och sådana saker, och det var inte så bra i framtiden. För när det går dåligt för ekonomin, reklamen är den första som de inte behöver. Så sket sig det då.

Intervjuaren: Var det hon som sa det eller var det du själv som...

Oskar: Nej, hon sa ju det, hon förklarade att reklamen kommer ju inte gå, det kommer vara det första de inte vill ha, stora företag, när det går dåligt för dem, och det kan jag ju förstå själv. Det är inte nödvändigt, reklam i framtiden om det går dåligt för ett företag.

Generellt beskriver ungdomarna vägledningssamtalen som ganska insnävande, dvs. inriktade på att eleven ska nå ett beslut i sitt val till gymnasieskolan.

Omgivningens betydelse och eget engagemang

Anhöriga och andra i omgivningen har på olika sätt påverkat ungdomarnas gymnasieval. I intervjuerna framkommer att föräldrar har varit allt från idégivare, förebilder och diskussionspartners till direkt styrande för ungdomars gymnasieval. Rapporten har tidigare tagit upp en elev som nappade direkt på pappans förslag att läsa energiprogrammet med VVS-inriktning eftersom det skulle ge möjlighet att tjäna mycket pengar.

Elias säger att praktiken med pappan blev avgörande för hans val, utan att pappan styrde honom. Han beskriver sig också som aktiv i sitt informationssökande, han åkte på gymnasiemässa två gånger och på flera öppna hus.

Intervjuaren: Hade du någon uppfattning om vilket program dina föräldrar tyckte du skulle gå?

Elias: Nej, egentligen inte beller för att de fick ju höra från mina lärare i grundskolan vad jag var bra på i skolan. Min mattelärare, tekniklärare, sa ju att Elias ska gå teknik, han är jätteduktig på det. Och min samhällslärare sa att Elias ska gå samhälle för att han är jätteduktig på samhälle. Så mamma tyckte väl att jag kunde välja lite vad jag ville.

...först så åkte jag och kollade på teknikprogrammet på flera skolor. Det verkade jättebra och så, men sedan så såg jag att de hade typ tre mattelektioner per dag, så det gjorde mig lite osäker. Och sedan så åkte jag med min pappa när han precis hade börjat starta eget, på praktik i två veckor i nian då, hjälpte honom och typ sälja och marknadsföra hans grejer då. Så liksom tänkte jag, kul att liksom sälja saker och marknadsföra och sådant. För det var det som fick mig att liksom slå över mest.

Intervjuaren: Åt ekonomisidan då, jag förstår. Och vad visste du om de här skolorna som du valde, och hur hade du fått veta det då?

Elias: Jag har några kompisar som går på en av skolorna. Sedan så kolla man självklart vidare på internet och sådant.

Intervjuaren: Det låter som om det tar ganska mycket tid det där, alltså om man ska åka till många skolor och prata med många olika, både lärare och studievägledare?

Elias: Ja, jag åkte ju till en skola på min födelsedag till och med... Ja men det tar lång tid. Man vill ju ändå vara rätt säker så man slipper välja om då.

En annan elev säger sig ha gjort ett självständigt val i förhållande till sina kompisar. Däremot förefaller eleven att ha varit mindre självständig gentemot sin mamma och säger sig i efterhand vara missnöjd med att hon varit för styrande.

Intervjuaren: För att gå över till det här med valet till gymnasieskola då, hur gick det till när du skulle välja första gången då i 9:an?

Elev: Det är ju väldigt många som tänker att de vill ha någon kompis med sig. Jag brydde mig inte så mycket. Jag har väldigt lätt för att vara social, så jag gick på att morsan sa, för jag ville ha, vad ska man säga, en bra utbildning. Jag hade tänkt på det här programmet första gången också, men sedan sa morsan att "nej men det är ju bara de här med dåligare betyg som går dit"... Pappa var alltid på min sida om att liksom om jag ville gå på det programmet så hade jag kunnat göra det från början men så var det morsan som gick in och ville att jag skulle gå det där för att få någon sofistikerad utbildning och bla bla bla.

Det förekommer att ungdomar berättar om att deras syskon påverkat gymnasievalen, genom att t.ex. ge sina synpunkter på program som skulle passa eller inte passa eleven. Det skiljer sig delvis från de sätt på vilka kompisar beskrivs ha haft inflytande på gymnasievalen. Kompisars inflytande har mer handlat om att man har valt samma utbildning, och att äldre vänner berättat hur det är på en viss skola eller ett visst program. Syskon uppges alltså ha uttalat sig både om hur den väljande ungdomen är och hur olika utbildningar är, medan kompisar beskrivs ha uttalat sig om det sistnämnda.

Vidare framkommer i intervjuerna, att elever skaffade sig information på egen hand, som t.ex. Elias i citatet ovan som sökt information såväl på gymnasie-mässa, öppna hus och via internet. Anna berättar nedan om tryckt material som ytterligare en informationskälla till sin kunskap om innehållet i det program hon valde.

Anna: Vi besökte ju kommunens gymnasieskola flera gånger, eller två gånger, med både klassen och föräldrarna. Sedan fick vi ju massa böcker och sedan pratade vi ju i klassen också om var vi skulle vilja gå och så. De flesta ville ju gå el, barn- och fritid, bygg, handel och, ja. Jag var nog den enda som ville gå någonting estetiskt.

Intervjuaren: Fick ni veta någonting om vad de olika programmen gick ut på i skolan?

Anna: Ja, det stod ju i häftena och så. Där stod det ju "här får ni rita mycket" och sedan var det vilka kurser man gick och det är ju Bild- och Formgivning och Foto A, och...

Intervjuaren: Men var det mest att man läste sig till det själv?

Anna: Ja, det var det.

*

Ovanstående avsnitt ger exempel på att elever har valt gymnasieprogram utan att ha varit införstådda med dessa programs innehåll och mål. Det ger också exempel på ungdomar som inte visste vad de ville och hade svårt att orientera sig i utbudet av utbildningar, och därför gjorde val som de sedan inte var nöjda med.

Låga meritpoäng från grundskolan begränsar möjligheten att komma in på vissa utbildningar. I urvalet finns ungdomar som inte kom in på sitt förstahandsval.

Det förekommer att val av skola var viktigt för eleven, och att skolvalet varit ett sätt att byta sitt sociala sammanhang.

Beskrivningarna av grundskolans studie- och yrkesvägledning handlar om praktisk arbetslivsorientering, information i storgrupp samt vägledningssamtal inriktade på att eleven skulle nå ett beslut i sitt val till gymnasieskolan.

Föräldrar har varit allt från idégivare och diskussionspartner inför gymnasievalet, till direkt styrande. Elever har själva sökt information om olika utbildningar på mässor, bland bekanta och på Internet.

Inte hitta sin "grej", inte passa in och komma efter

Gemensamt för ungdomarna i studien är att de har hoppat av en utbildning under sitt första år i gymnasieskolan, inför sitt andra gymnasieår eller precis i början av det andra gymnasieåret. En del av dem har både gjort ett programbyte

tidigt under det första gymnasieåret, och sedan ytterligare ett som har lett till omstarten i årskurs 1. För att få förståelse för bakgrunden till avhoppet och omvalen bad Skolverket ungdomarna att berätta hur de hade haft det på sin första utbildning, eller i de fall de gjort ännu ett programbyte tidigt på terminen, sitt andra program under det första året. Beskrivningarna av tiden fram till, och orsakerna till avhoppet innan omstarten skiljer sig åt på många sätt, men de kan ändå huvudsakligen sammanfattas i tre teman. Dessa teman handlar om att inte hitta "sin grej", att inte uppleva sig passa in i klassen och att komma efter i studierna.

Att inte hitta sin "grej"

Bland de intervjuade ungdomarna finns de som uppger att programmet som de började på inte var deras "grej", varken med tanke på innehållet eller på vilka arbetsområden utbildningen var inriktad mot, dvs. målet.

Billy uttrycker att han ville vidareutveckla sina starka sidor, vilka var naturvetenskapsämnena. Den inställningen kom dock i konflikt med att han ville trivas med sin utbildning och egentligen tyckte att andra ämnen var roligare.

Billy: När jag slutade nian, då var jag, ja jag kände att jag ville lära mig mer om de grejer jag var bättre på. Och det var ju naturvetenskap och sånt. Men jag tyckte inte det var roligast. Jag tyckte ju samhälle och sånt var roligast. Så jag valde naturvetenskap. Så gick jag här förra året. Nej, jag tyckte inte det var så roligt. Jag fick verkligen slita och så. Och jag tyckte inte det var roligt alls. Men jag hade jättebra klass och så. Det var de som fick mig att inte sluta förra året och byta. Men, så bestämde jag mig nu.

Intervjuaren: I höstas?

Billy: Ja, exakt, i början. Och byta. För jag kände att det blev helt fel.

Några av de elever som började på yrkesförberedande program hade andra förväntningar på studieinnehållet i utbildningen och på vilka arbeten utbildningen skulle leda fram till. En elev säger att han inte kan tänka sig att arbeta på kontor, utan han vill vara ute och jobba. Det var något som han kom fram till vartefter på det första programmet.

Oskar, som började på handels- och administrationsprogrammet, lyfter både fram att han inte trivdes med studieinnehållet och att han blev avskräckt av den yrkesutövning som utbildningen enligt skolan var inriktad mot.

... jag lärde mig det att handel var ingenting för mig helt enkelt. Jag tyckte inte handel var så kul. Från första början, det var liksom att du skulle bli någonting inom företag. För det var nästan det enda vi jobbade med i början, det var att skapa företag. Det första vi lärde oss var, ska du bli någonting inom företag så måste du lägga alla dina pengar på det, lägga all din energi.

Och det är typ 30 procents chans att du lyckas med ditt företag. 70 procent av alla människor som öppnar företag går i konkurs. Och så var det väl typ 40 procent som går i väggen, blir helt bäng av det bara för de får lägga så mycket energi och lägger ner all tid på att bara starta företaget. Och det lät inte så, det lät inte som jag riktigt. Det lät inte som om jag ville börja med något sådant. Så det var från första början var det som ett stopp då att jag inte ville fortsätta.

Gemensamt för de ungdomar som upptäckt att det först valda programmet inte var deras ”grej” är att de varken beskriver sitt första gymnasieval som särskilt informerat eller väl övervägt. Det förekommer i intervjuer såväl att ungdomar förlägger ansvaret för att de varit dåligt insatta i vad olika program innebär på sig själva som att de är missnöjda med skolans information och vägledning.

Bland de ungdomar som även gjorde ett programbyte tidigt under sitt första gymnasieår förekommer hänvisningar till att de snabbt upptäckte att de valt fel, dvs. att den först valda utbildningen inte var deras ”grej”.

Att inte passa in

Känslan av att inte passa in i betydelsen att inte trivas i klassens sociala sammanhang är ett tema i ungdomarnas redogörelser för sin tid på den gymnasieutbildning som de senare hoppade av. Att inte tycka sig passa in kan också ha att göra med hur de egna studieambitionerna överensstämmer med klasskamraternas.

Anna ville ägna sig åt sitt favoritämne bild i gymnasieskolan. Hon sökte i första hand till det estetiska programmet på skolan i hemstaden, där hon också kom in, och dessutom till samma program i flera grannkommuner. Gymnasiearten blev dock inte som hon hade förväntat sig. Hon beskriver både en utsatthet och att hon inte trivdes med klimatet i klassen.

Anna: Jag passade liksom inte in kände jag. Jag fick liksom inga vänner och det är också tråkigt att vara ensam och så. Så att det var nog det.

Intervjuaren: Vad var det i den klassen tror du som du inte riktigt trivdes med?

Anna: Alltså det var..., det är svårt att säga. Men alla var väl så lite kaxiga både mot lärare och elever, tände ciggen i klassrummet och det var massa sådant.

Intervjuaren: Så att det var mest den sociala situationen?

Anna: Ja.

Det finns i materialet både berättelser om att elever inte trivts i klasser som helhet, och att det funnits ett par olika grupperingar som var i konflikt med

varandra. Följden kan bli att ungdomar känner sig utanför, dvs. de har känt att de inte passat in i klassen.

Även samtalet med Stina, som började på omvårdnadsprogrammet, ger exempel på hur dåligt klimat i klassen och känslan av att inte passa in kan gå ut över skolarbetet.

Stina: Det blev inte som jag hade trott. När man hade gått där ett tag så var det inte lika roligt... Det blev ganska mycket bråk i klassen också och då blir det inte så kul att gå där heller när man ska jobba i grupp och det.

Intervjuaren: Vad kunde det vara bråk om till exempel?

Stina: Det var ju liksom olika grupper som man tillhörde så då var det mycket bråk om det att om en grupp tyckte att en person inte platsade i den andra gruppen och grupperna var liksom emot varandra.

Intervjuaren: Hur hamnade du i det då?

Stina: Alla var ju inblandade så det var väl att jag tillhörde fel grupp eller någonting sådant och då tyckte inte de om det så då började de... Så då var det mycket bråk. Svårt att koncentrera sig så.

Intervjuaren: Det blev att det handlade om det istället för skolan eller?

Stina: Ungefär.

Förutom att det sociala sammanhanget kan göra att ungdomar inte tycker sig passa in, kan de uppleva att ambitionsnivån i en klass är antingen för hög eller för låg i förhållande till deras egen målmedvetenhet, och att de därför inte passar in. I likhet med när ungdomar inte tycker att programmet var deras ”grej”, kan känslan av att inte passa in leda till sämre motivation och resultat. Det finns elever som berättar att de sänkt sin ambitionsnivå för att passa in i klassen. Ett exempel är Oskar som beskriver hur det snabbt bildades olika grupperingar bland eleverna. I vissa grupperingar blev det en norm att inte bry sig om själva skolarbetet, vilket gjorde att också han lät bli att anstränga sig i skolan för att passa in.

Det gick dåligt för mig i början. Vi fick datorer och ingen annan i hela klassen ville sitta och jobba. De satt och spelade hela lektionen, de tittade på facebook och satt och spelade och saker. Då känner man sig också, om jag ska sätta mig och plugga hade jag nog känt mig som lite såhär utanför, om jag gjorde det liksom.

Ungdomar som inte känt att de har passat in beskriver hur detta lett till att de mått psykiskt dåligt. Bland dem som ingår i studien finns de som säger sig ha varit allt mer frånvarande från skolan utan giltiga skäl.

Att komma efter i studierna

Bland utsagorna om att komma efter i studierna ryms flera typer av erfarenheter. Tempot kan ha upplevts vara för högt och kraven för höga på det valda programmet. Det finns elever som uppger att de saknat både förkunskaper för studierna och studieteknik, och det finns de som säger att de prioriterade annat än skolarbetet. Som rapporten tidigare visat kan elever relatera bristande motivation till att de inte har trivts med studierna eller klassen. Det finns även elever som varit missnöjda med undervisningen. Det förekommer också att ungdomar har haft problem som inte har med skolan att göra, vilket påverkat deras studieresultat.

Som svar på frågan om hur han hade det under det första gymnasieåret tar Ingo upp det höga tempot med många prov som orsak till att han kom efter i studierna.

Från början var det ganska lugnt. Det kom typ något prov någon gång då och då och sedan efter jul så blev det bara, vad ska man säga, som ett pangskott så vi kom igång. Då blev det prov, prov varje vecka. Det kunde vara typ två prov på en och samma dag så man fick vara hemma och plugga hur mycket som helst och hade ingen fritid alls. Det var bara plugga, plugga, plugga, plugga. Så hade man redan efter första halvåret läst ut matte A, så man började med matte B redan andra och då blev det ännu mer plugg. Jag fick ta hem matteboken varje dag och så.

Det finns elever som säger sig vara missnöjda med undervisningen de fått på sin första gymnasieutbildning och uttrycker att den är orsak till att de kommit efter i studierna. En elev säger att halva hans klass fick IG i ett visst ämne av en lärare som inte kunde uttrycka sig så att de förstod honom. En annan elev säger att en viss lärare på hennes tidigare gymnasieutbildning verkade ha något emot henne. Denne elev fick inte godkänt i svenska trots att eleven uppger sig ha fått väl godkänt på alla moment i de nationella proven.

Ett skäl som ungdomar uppger till att de kommit efter i studierna är att de gjort ett programbyte redan sin första termin i gymnasieskolan. Även om bytet skett inom någon månad kan elever uppleva svårigheter att ta igen det som de har missat. Lasse har bytt program flera gånger och startat om i årskurs 1 för andra gången. Han tar upp sina byten som en orsak till att han inte hunnit med i studietakten.

Första, när jag valde efter nian, då gick jag data på Skola J. Sedan hoppade jag av och skulle börja på Skola O, industriprogrammet året efter för det var så sent att hoppa in. Så då hoppade jag av och skulle börja här förra året men då bytte jag till fordon i stan och det var inte så jävla kul (skrattar) så då bytte jag tillbaka hit och då hann jag inte klart med kurserna som skulle göras så nu går jag i ettan.

Det förekommer att elever hänvisar till en ostrukturerad och kravlös grundskola som skäl till att de har dåliga förutsättningar att följa undervisning på gymnasienivå. Det handlar både om att de inte lärde sig tillräckligt och att de inte kände sig engagerade i skolan utan var ogiltigt frånvarande. Detta beteende har i vissa fall sedan fortsatt i gymnasieskolan. Kent hade endast godkänt betyg i kärnämnen och väl godkänt i ytterligare ett ämne. Han säger att utbildningens utformning var dålig i hans högstadieskola, och att han därför ägnade sig åt annat än studier och ofta var frånvarande utan giltig orsak.

Det fanns inga riktigt fasta lektioner och man fick jobba i sin egen takt och lite annat sådant, vilket gjorde jag och det gänget jag var med i, vi bara satt och sket i allt och bara snackade och spelade och så under lektionstid. Eller skoltid rättare sagt, för det var ju inga lektioner. Det var ju då jag började skolka rätt mycket och sedan när jag började på gymnasiet så skolkade jag ännu mer.

En anledning som ungdomar anger till att de inte klarat av sin första gymnasieutbildning är att de inte lärt sig att planera sina studier och skapa fungerande arbetsrutiner. Elias berättar att han klarade grundskolan utan att plugga, och därför inte behövde lära sig att planera sina studier. I gymnasiet hade han dock svårt att klara studierna på samhällsvetenskapsprogrammet, och han kom efter.

Och så hade jag tänkt och läsa vidare på [högskola i storstaden] till civil-ekonom, men jag är inte som sagt, jag pluggar inte så mycket så. Det är lite annorlunda när man hoppar från grundskolan till gymnasiet. Jag menar, i grundskolan så klarade jag mig ju utan att plugga, hela tiden liksom. Jag menar, jag höjde ju mig och allting. Men här blir det annorlunda. Det är ingen som påminner dig om vad du ska, vad du har och sånt där.

Olika faktorer påverkar varandra

Ett mönster som framträder i intervjumaterialet är att det uppstår negativa spiraler, där en motgång leder till en annan. I ungdomarnas berättelser vävs de olika temana att inte hitta sin ”grej”, inte passa in och komma efter in i varandra. En elev beskriver en process där ointresse för programinnehållet vävs ihop med upplevelsen av utanförskap, minskad motivation och sämre resultat.

Det var väldigt jobbigt och klassen var väldigt trevlig men det finns, man har inte alltid personkemi med alla och det var inte min hela klass heller. Det var liksom att man hamnade lite utanför med att man gillar inte det man gör, och sedan att man klickar inte med resten av klassen vilket gjorde att det gick sämre i skolan för man orkar inte.

Förutom att motgångar kan leda till andra motgångar, kan olika orsaker till att vilja hoppa av och starta om i gymnasieskolan adderas och förstärka varandra.

Det handlar inte bara om de tre temana som rapporten har behandlat utan även andra faktorer. Ungdomar i studien beskriver en växelverkan där känslorna av att må dåligt, vara nedstämd och inte trivas i skolan påverkar och förstärker varandra. Vidare uppger elever som har pendlat och som har varit missnöjda med programvalet eller klassen att det hade varit okej, att åka långt om de hade trivts med sin utbildning. Sammantaget ledde dock situationen till att de inte ville gå kvar. Likaså kan missnöje med innehållet i en utbildning adderas till att någon kompis ska byta program. Vidare kan högt tempo och höga krav på ett program upplevas som övermäktigt av en elev som t.ex. är deprimerad eller har sociala problem. John beskriver en ond cirkel, där han kom efter i skolarbetet både för att han börjat senare och för att han skolkade, vilket ledde till ännu mer ogiltig frånvaro och ännu sämre resultat. Situationen förvärrades successivt och till Johns historia hör att även högstadietiden präglades av perioder med ogiltig frånvaro, känslan av utanförskap och misslyckande i skolan.

Först kom jag in senare och så började jag skolka och så när jag hade tappat rätt så mycket så lät jag bli. Så började jag skolka mer. Man skämdes för att gå till lektionerna för att man inte hade gjort ett arbete eller nånting. Man lät bli att gå.

Andra elever beskriver hur de har kommit efter för att de har ägnat nätterna åt dataspelande. När de trots ansträngningar har försökt komma i kapp och misslyckats med detta, har de lagt ner ännu mer tid på spelandet. En elev berättar att skolsköterskan informerat alla klasser om vikten av sömn för att många ägnade sig åt dataspelande.

Det finns i ungdomars berättelser faktorer av betydelse för deras avhopp som ligger utanför skolans sfär, som drogmissbruk och psykisk ohälsa, förutom det ovan nämnda datorspelandet. Sådana omständigheter har lett till omfattande ogiltig frånvaro, att elever kommit efter i studierna och i vissa fall hoppat av.

Skolans stöd och insatser

Eleverna fick svara på frågor om de fick stöd av skolan under sin första gymnasieutbildning, i så fall hur och av vem. Med skolans stöd och insatser avser rapporten sådant som rör såväl lärandet som sociala omständigheter.

I intervjuerna framkommer som tidigare nämnts att elever av olika orsaker kommit efter i studierna under sitt första gymnasieår. Elias beskriver att han fick extra stöd av läraren och att skolan anpassade kraven på när inlämningsuppgifter skulle vara gjorda. Han förlägger skulden på att han ändå inte hängde med i skolarbetet på sin egen bristande förmåga att planera. Det visar följande citat:

Intervjuare: Hur reagerade skolan när du halkade efter som du säger?

Elias: Jag tycker att speciellt min svensklärare och historielärare, hon hjälpte

mig väldigt mycket. Hon typ sa precis vad jag hade halkat efter i och sa att jag behövde inte stressa med det, bara hon fick in det någon gång så snart som möjligt då. Och så hjälpte hon mig extra och sådant där. Så det var bra stöd på det sättet, det tycker jag. Men, ja...

Intervjuaren: Hade du kunnat få något ytterligare stöd tycker du?

Elias: Kanske av andra lärare i så fall. Men annars, det var mest svenskan och historian jag halkade efter i.

Intervjuaren: Erbjud de dig någon extra undervisning sådär eller var det mer att de sköt på deadlines och så, eller hur?

Elias: ... nej det fick jag ju inte. Men jag hade ju inte svårt, jag har inte svårt för att skriva eller läsa eller stava eller något sådant där. Men de liksom sköt på deadlines och gav mig lite extra material till det jag skulle göra då.

Intervjuaren: Vad tror du att de trodde att det berodde på att du blev sen med uppgifter och sådär?

Elias: Jag vet inte, dålig planering.

En annan elev som också upplevde sig ha svårt att planera sitt skolarbete berättar att han bad studie- och yrkesvägledaren om ett schema för hur han skulle lägga upp sina studier: "... typ plugga en till två timmar och sedan fick jag sitta och spela dator eller vara med kompisar." Eleven säger att han försökte följa schemat, men när han ändå inte klarade av att följa undervisningen gav han upp och spelade ännu mer dator.

En annan typ av stöd som ungdomar beskriver är erbjudande om frivillig stödundervisning i så kallad mattestuga eller studio. För Lasses del låter det som sådant stöd har kompenserat en ickefungerande undervisningssituation. Lasse förlägger orsaken till att undervisningen inte fungerade till att klassen var så stökig att lärarna gav upp, men att den s.k. studion erbjöd möjlighet till stöd. Så här svarar han på frågan om han har fått den hjälp han behövt:

Lasse: ... förra året på matten typ, då fick man ju ingen hjälp alls för att lärarna var så less på klassen så de satt bara helt tyst.

Intervjuaren: Och man kunde inte få hjälp på annat sätt?

Lasse: Jo, jag gick ju på studion här nere och då får man jobba extra för att komma ikapp. Jag gick där ett tag.

Det förekommer enligt utsagorna att skolor har försökt hitta alternativa lösningar när elever har varit missnöjda med någon lärare. En skola ordnade undervisning för en grupp elever med en annan lärare än den ordinarie i ett ämne som de inte klarade med den ursprungliga läraren.

... andra terminen så blev det att vi överklagade på läraren, så vi blev som en liten grupp som satt med en annan lärare och då gick det bättre. Men då var det som att vi var tvungna att göra om hela kursen på ett halvår så att det blev inte så många som lyckades, ändå.

En del elever säger att deras sociala situation i eller utanför skolan fick konsekvenser för deras lärande och motivation. En av dem är Anna, som kände sig utanför i den klass hon gick i sitt första gymnasieår, förutom att hon hade två vänner. Anna lägger skulden på sig själv för att skolan inte tog itu med stämningen i klassen, eftersom hon inte berättade för mentorn hur jobbigt hon tyckte att det var. Samtidigt framgår att hennes mentor ändå uppfattade att den sociala situationen inte var bra, men dennes tillsägelser förefaller ha varit otillräckliga för att påverka det sociala klimatet:

Intervjuaren: Tyckte du att skolan gjorde någonting för att ta itu med det här? Att det inte var riktigt bra stämning i klassen och så.

Anna: Nej, det var ju det att jag sa ju inte riktigt till någon. Men om jag hade sagt någonting så tror jag att de hade, ja... Eller min mentor, hon sa ju åt dem, det gjorde hon. För hon såg ju själv att det ibland var lite konstig stämning och så, men...

Intervjuaren: Vad pratade du med henne om under det här första året?

Anna: Jag sa liksom aldrig hur jag kände för klassen. Jag kände mig lite dum att säga det. Vi pratade väl mest betyg och så.

Anna är en av de elever som säger att disciplinproblem i klassen fått konsekvenser för både det sociala klimatet och undervisningen. Generellt förlägger ungdomarna problemen mer på klassens agerande, än på skolors oförmåga att hantera svårigheterna.

Det finns också ungdomar vars erfarenhet är att skolan inte engagerade sig i deras situation, exempelvis då eleverna har haft omfattande ogiltig frånvaro. Peter studerade på handels- och administrationsprogrammet och fick efterhand omfattande ogiltig frånvaro. En anledning var enligt Peter att han inte trivdes med att sitta stilla och läsa. En annan anledning som Peter uppger var att han spelade för mycket dataspel, ett stort intresse som han haft sedan grundskoletiden. Han pratade inte med någon om det här, varken hemma eller i skolan. Istället började han hålla sig hemma helt och hållet, och familjen började så småningom undra hur det kom sig. Den enda kontakten han hade med skolan var genom de s.k. IG-varningarna som började komma med posten. Efter första terminen ville skolan lägga upp en studieplan för hur han skulle kunna få betyg till nästa år. Peter säger att det ändå inte fungerade för honom och han slutade gå till skolan igen. Studieplanen var det stöd Peter upplevde att han fick från

skolan när han kom efter i studierna och var ogiltigt frånvarande. Under vårterminen hoppade han slutligen av helt och stannade hemma. Enligt Peter utredde gymnasieskolan aldrig orsakerna till hans frånvaro. Peter berättar att han aldrig gillat skolarbete särskilt mycket, något som också visar sig i att han har mycket låga meritpoäng från grundskolan.

I intervjuerna finns beskrivningar av sociala problem som inte har med gymnasieskolan att göra, men som fått konsekvenser för elevernas skolsituation. En elev uppger sig ha haft omfattande sociala problem sedan grundskoleåldern och att även utsatthet i skolan fanns med i bilden. Eleven började på en liten fristående gymnasieskola där han upplevde att det inte fanns någon att prata med om sin situation, trots att omständigheterna fick konsekvenser för skolarbetet.

Intervjuaren: Var det någon som erbjöd dig något stöd eller försökte dra dig..?

Elev: Det fanns ingen mentor eller någonting sådant på hela skolan. Det fanns ingen speciell man kunde gå och prata med. Det fanns bara rektorn och lärare, det var det enda som fanns. En vaktmästare men det var inte mycket till att prata med honom.

Intervjuaren: SYV då? Kände du att det fanns någonting som någon skulle kunna ha gjort som du inte fick eller någonting, du hade önskat att du kunde få i form av stöd?

Elev: Ja, faktiskt. Någon sorts SYV som jag hade kunnat prata med.

Det finns elever som förefaller ha varit ganska ensamma med sina problem. I likhet med att en del ungdomar inte vill berätta i skolan om sina svårigheter, finns det också de som inte berättar för föräldrar eller vänner om sociala svårigheter.

*

Beskrivningarna av varför den första gymnasieutbildningen inte var rätt kan huvudsakligen sammanfattas i tre teman; att inte ha hittat sin ”grej”, att inte passat in i klassen och att komma efter i studierna. Elever som tyckte att programmet inte var deras ”grej” hänvisar både till innehåll och till mål för utbildningen. Känslan av att inte passa in i klassen kan dels bero på det sociala klimatet, dels på ambitionsnivån som kan upplevas som för hög eller för låg. Elever som säger sig ha kommit efter i studierna hänvisar till högt tempo och höga krav, bristande kunskaper från grundskolan och bristande studieteknik. Det finns även elever som varit missnöjda med undervisningen på det första programmet. De tre temana påverkar varandra och kan förstärkas av faktorer som lång resväg och problem som inte beror på skolan.

Det förekommer att elever beskriver att skolan har erbjudit stöd. Dessa elever

lägger skulden på att de ändå inte lyckas på sig själva. Likaså förlägger elever problem med klassens agerande på klassen och inte på skolans oförmåga att hantera svårigheterna.

Olika erfarenheter av avhopp, omval och tiden fram till omstart

Elevernas berättelser visar att avhoppet från deras tidigare program var resultat av överväganden som pågått en tid. Processen inleddes med känslan av att programmet inte var rätt, det sociala sammanhanget inte kändes bra och/eller att eleven hade svårt att klara av studierna, för vissa förstärkt av ytterligare faktorer. Så småningom har elever kommit fram till att situationen på den utbildning som de gick på inte var hållbar. Elias kom fram till att hans möjligheter att slutföra utbildningen var små, och därför var det bättre att börja om efter ett år än senare.

När jag kom på det, typ tre månader kanske innan sommarlovet då. Så, jag tänkte, jag menar ettan är ju fortfarande lättare än vad tvåan kommer vara och tvåan är lättare än trean. Så då tänkte jag om, för jag gjorde det mycket i det jag hade hamnat efter, till slut så gjorde jag klart allting, men då tänkte jag, om jag kommer efter så här mycket i ettan, hur ska jag då klara av tvåan. Och när du börjar tvåan, då är det inte speciellt kul att börja om.

Andra ungdomar poängterar att flera faktorer påverkade deras beslut att hoppa av den utbildning som de hade börjat på. En elev beskriver att tankarna på ett omval började komma när eleven dels hade svårt att klara studierna, dels inte mätte psykiskt bra.

Ja, det gick väl. Det gick väl ganska bra väl, ett tag. Sen började det väl gå sämre och så mätte jag inte så bra då heller. Det var väl på vårterminen någonstans, så började jag tänka att det kanske inte var rätt linje för mig i alla fall.

För Anna, som inte trivdes i sin klass, föregicks beslutet om avhopp, omval, omstart av tvekan eftersom hon kände att hon svek de två kompisar hon hade i klassen. Dessutom gick hon på ett program som hon verkligen var intresserad av. Avgörande för Annas beslut var dock att hon inte fick godkänt betyg på alla kurser.

Interjuaren: När kom du på att du skulle börja om?

Anna: Jag tvekade ju jättemycket fram och tillbaka för jag tänkte att inget ska väl stå som ett hinder för att göra det jag tycker om. Men det var nog när jag fick betygen tillbaka som jag kände att jag måste nog börja om för att det blev för mycket att ta igen nästa år. Det skulle bli som dubbelt så mycket.

För Oskar verkar såväl programmets innehåll och klimatet i klassen, som hans studieresultat, ha påverkat hans beslut att välja om till en ny utbildning.

Intervjuaren: Och när var det här ungefär som du började komma fram till det här (avhopp, omval, omstart)?

Oskar: Ja det var ju efter typ första terminen, och sedan under andra då, då jag började tänka på det lite mer. Det var ju mest, jag började tänka på det mer och mer ju sämre det gick för mig i klassen, hur betygen började gå neråt. De började fråga "varför går det så dåligt för dig"? Och då var det två saker, att jag gillade inte det jag jobbade med och att jag inte hade så mycket motivation i den klassen jag gick. Det var liksom, de jobbar inte och det smittar av sig på mig helt enkelt. Så det var mer det.

Det finns exempel på elever som tidigt kom fram till att utbildningen inte var rätt för dem. En del av dem gjorde ett första programbyte tidigt under utbildningen, och har sedan gjort ett omval till. Andra önskade att byta program men fick inte. Helen, som fick besked att elever från andra skolor i första hand fick tillgång till lediga platser, är ett exempel.

Helen: Ja, jag pratade med studievägledaren här och försökte byta tidigare men det var så många som ville byta så att det fanns inte plats. Så det enda valet jag hade var att gå om ett år så då valde jag att göra det.

Intervjuaren: Kommer du ihåg när det var som ni diskuterade det här första gången?

Helen: Jag kommer ihåg att det var bara några dagar, första gången, efter att skolan hade börjat för jag kände ganska snabbt att det inte var någonting som jag gillade. Sedan så sa de att man behövde ett speciellt skäl och då sa jag att jag inte trivdes och så, men det var så många som bytte då att jag fick inte den möjligheten.

Intervjuaren: Så att det var andra som fick byta?

Helen: Ja. Sedan så kom jag tillbaka några gånger och försökte diskutera om att få byta, men det var ju så många, alltså det var nya som kom som behövde platsen och så och då blev det inte av att jag fick byta.

Helens erfarenheter visar att lokala bestämmelser kan ha betydelse för att enskilda ungdomar gör omval som leder till omstart. Ett annat exempel gäller Anna, som inte tror att det lokala regelverket gjorde det möjligt för henne att byta program tidigt sin första termin eftersom hon var antagen till det enda program hon sökt.

Intervjuaren: När började de tankarna att komma, att du skulle byta?

Anna: I ettan. Det följde ju hela året.

Intervjuaren: Ganska tidigt? Funderade du någon gång om du skulle byta då till en annan etta?

Anna: Alltså, ja det går ju. Man har ju en vecka på sig, sedan kan man byta program, det sa de ju. Men då hade jag ju sökt in till bild, bild och bild. Om jag hade haft BF eller samhälls som andrahandsval så hade jag ju kunnat byta till det men eftersom att jag inte hade gjort det så gick det ju som inte. Det kanske skulle gå men det var ju så snävt om platser och de som har haft det som andrahandsval de står som först i tur om det skulle hoppa av någon från samhälls eller BF till exempel. Så jag hade som ingen chans om man säger så.

Andras delaktighet i beslutet

Hur mycket stöd i beslutet att börja om i gymnasieskolan som eleverna upplever sig ha fått skiljer sig åt. En elev beskriver ett möte med skolpersonal och anhöriga där de diskuterade elevens förutsättningar att klara av sin dåvarande utbildning, liksom även alternativerna. Det finns också elever som har pratat mycket med både studie- och yrkesvägledare, sina föräldrar, och även kompisar. Andra säger att de själva kom fram till att de ville välja nytt program och starta om i gymnasieskolan.

För Billy föregicks beslutet om avhopp och omval av samtal både hemma och i skolan. Han fick bestämma själv om programbytet även skulle leda till att han startade om. Skolan hanterade hans omval som ett tidigt programbyte, utan formell ansökan.

Billy: Sen kom hösten. Och då kände jag direkt att det inte fungerade. Det var inte min grej. Och då ordnade vi ett byte, ganska på en gång.

Intervjuaren: Och vem är vi, hur gick det till?

Billy: Ja, jag pratade mycket med mamma, jättemycket med mamma. Pappa fick vara lite utanför. Och sen pratade jag mycket med SYV. Och så min mentor här på skolan. Och sen bestämde vi ett möte här och kollade igenom det. Och så hux flux så hade jag bytt!

Intervjuaren: Så du behövde inte söka om igen?

Billy: Nej. Jag fick ju välja om jag ville börja i tvåan. Men då hade jag 500 poäng att läsa igen. Och det är som en hel termin så det hade blivit ganska mycket. Så jag valde att börja om ettan. Jag har några vänner i den klassen... Nu är det jättebra.

Nicke verkar inte ha haft tillgång till någon som problematiserat hans beslut om avhopp och omval. Så här svarar Nicke på hur han tänkte inför omvalet:

Nicke: ...då kände jag i alla fall att jag inte, att det inte var min grej. Och så funderade jag väl lite på, ja att jag ville byta då. Och så tänkte jag väl på bygg och sådär då. Sedan då efter ett tag, då tog jag väl upp det med läraren, eller min klassföreståndare. Och han tyckte väl att om jag inte trivs så ska jag väl byta. Och så bytte jag väl, eller ja, sökte om då.

...

Intervjuaren: Hade du någon kontakt med SYV?

Nicke: Ja, jag gick till henne. Det var henne jag gick till först då och berättade att jag ville byta och då fick jag typ någon katalog om bygg och sådär. Som jag kunde läsa lite i.

Det finns exempel på att föräldrar varit tveksamma inför att ungdomar ska starta om på nytt program. Ingo beskriver en process där hans pappas godkännande av omstarten var viktig, men inte ensamt avgörande.

Intervjuaren: Var de tveksamma först hemma?

Ingo: Nja, man kan väl säga typ att mamma hon tyckte att det var helt okej men pappa var lite tveksam. Han tyckte att jag ändå inte skulle gå om. Han ville att jag skulle vara kvar och försöka i alla fall. Men han såg ju i alla fall att jag försökte så att tillslut gav han efter och så fick jag byta.

Intervjuaren: Hur kände du då, under tiden som han försökte övertala dig?

Ingo: Alltså jag försökte ju i alla fall så att jag tyckte väl att jag hade gjort mitt, så att det får vara nog.

Intervjuaren: Hur gick det till, var det så att du började känna sakta eller bestämde du dig plötsligt?

Ingo: Alltså man kände ju efter ganska sakta ändå. Man kände bara att det blev mer och mer press på en, så att i slutet så blev det bara att, nej nu går det inte mer.

Kompisars betydelse för avhopp och omval kan vara av diametralt skilda slag. Det finns ungdomar som har dragit sig för att lämna en utbildning av hänsyn till klasskamrater som vill att de ska gå kvar. Det gäller t.ex. en elev som gick i en sammansvetsad klass, och det gäller andra elever som hade ett par vänner i en klass där de för övrigt inte tyckte att de passade in. Det finns också elever som har bestämt med kompisar att göra gemensamt omval och omstart. Oskar beskriver det så här:

Det var också en väldigt stor anledning varför jag valde el, för jag hade tre kompisar som jag kände från innan då, och två av dem har jag gått med nästan hela mitt liv, som skulle byta till det också. Så det nästan som blev som en liten planering där nästan att, att liksom, vi visste inte riktigt, många av oss visste inte riktigt vad vi skulle välja. El låter som ett bra jobb. Många liksom slog sig ihop nästan där och tycker att el var ett bra jobb och välja, eller bra linje. Tjänar bra pengar och det var roligt att gå där. Så vi valde liksom det mest, största delen av valet var nästan för att kompisar skulle gå i det.

Studie- och yrkesvägledare framstår som de personer i gymnasieskolan som har hjälpt eleverna rent praktiskt med att kolla olika utbildningsalternativ, genomföra omvalet och planera för eventuell återstående del av läsåret med praktik eller skolarbete. För en del har det handlat om diskussion och resonering om avhoppet och omvalet. Andra gånger verkar elevens beslut inte ha ifrågasatts. David ger ett exempel på det senare

Just SYO, hon fixade ju alltihop. Det var ju bara, jag behövde typ mer eller mindre bara skriva på papper så var allting fixat liksom. Jag vet inte riktigt hur rätt hon betedde sig inom ämnet men hon tyckte liksom bara "så här gör vi" och sedan var det fixat. Hur korrekt hon var enligt lag eller vad man ska säga, enligt reglerna för sökning till program och så, det vet jag inte.

Även de elever som har sökt om i konkurrens med yngre elever säger att de har fått hjälp av studie- och yrkesvägledaren. Den elev som hade hoppat av igen vid intervjutillfället hade fått hjälp att lägga upp ett program med praktik och studier i matematik på skolans stödverksamhet en dag i veckan.

Det finns ungdomar som säger att de känt ett stort stöd från sina studie- och yrkesvägledare i och med att dessa har uttryckt en positiv inställning till att byta och börja om i årskurs 1. Studie- och yrkesvägledare kan därigenom ha normaliserat programbytet och omstarten för eleverna. Oskar är en av eleverna som kände en trygghet i vetskapen om vad som skulle hända och att andra elever haft positiva erfarenheter av att byta.

Oskar: Hon [SYV] var väldigt hjälpsam faktiskt. Hon förklarade mycket om hur det skulle gå och allting sådant. Och hon använde mycket, för hon hade mycket koll med andra gamla elever så hon kunde ju berätta det att det var många elever som hade varit väldigt nöjda som hon kände. Hon hade också en son som hade varit väldigt nöjd som hade bytt till olika gymnasium också så hon sa, jag skulle inte oro mig över det. Så det var väldigt bra faktiskt. Hon fixade det ganska lätt där. Hon sa att det inte skulle direkt vara några större problem, att jag skulle komma in eftersom jag hade så höga poäng.

Push- och pullfaktorer påverkade omvalet

De tre temana som rapporten tidigare beskrivit framstår som betydelsefulla när det gäller omvalen, dvs. ungdomarna vill hitta sin ”grej”, passa in i gruppen och inte komma efter i studierna. Dessa olika aspekter vävs in i varandra i ungdomarnas berättelser om sina omval. Omvalet kan, i likhet med avhoppet, vara beroende av sammanlagda faktorer. När ungdomarna berättar om sina omval framkommer både push- och pullfaktorer, dvs. både att de väljer från något och till något annat.

Skillnader mellan omvalet jämfört med det första gymnasievalet som en del av ungdomarna beskriver är att både deras självkännedom och deras kunskap om alternativen har ökat. Det kan handla om att de kommit på vad som passar dem eller de vill ägna sig åt i yrkeslivet, och att de tagit reda på mer om utbildningarnas innehåll. David säger att han har valt om till ett program som passar hans person och hans förmågor bättre. Eftersom han varit med på lektioner med teknikprogrammet innan han bytte tycker han att han gjorde ett medvetet val.

David: Som sagt, det var ju genom att jag hade tröttnat, eller det var för mycket arbete för lite kunskap eller så, i den första linjen jag valde, samhällspråk. Sedan som sagt tyckte jag att tekniklinjen var bättre för mitt ändamål och på den vägen är det. Jag var med på deras lektioner och så också, så att...

Intervjuaren: Teknik bättre för ditt ändamål, var det ämnena eller..?

David: Ja, liksom för vad jag var bra på. Eller det passade mig som person bättre.

Ungdomarnas erfarenheter från deras först valda program har haft betydelse för deras omval genom att de kommit fram till hur de inte vill ha det och vad de inte vill läsa. Det förekommer att ungdomar säger sig ha kommit på att de ville gå en mer praktisk och mindre teoretisk utbildning än deras första val. Det gäller inte bara vid byten från studieförberedande till yrkesprogram. Nicke som bytt från handels- och administrationsprogrammet till bygg- och anläggningsprogrammet svarar så här på frågan om sina förväntningar på den nya utbildningen:

Ja, jag ville ju, när jag bytte så ville jag ju ha någonting som man jobbar med kroppen och händerna. Typ någonting praktiskt så, så jag tyckte det skulle passa mig, och det gjorde det.

Bland elever som bytt från studieförberedande till yrkesprogram finns de som avser att läsa in grundläggande behörighet för vidare studier för att kunna förverkliga sina framtidsplaner sedan tidigare. Elias har inte bytt sina planer på en eftergymnasial utbildning fast han har bytt från studieförberedande till yrkesprogram:

Intervjuaren: Hur tänkte du när du valde program då, då, andra gången?

Elias: Då tänkte jag att jag skulle välja någonting mer praktiskt, så att jag inte, ja så att jag inte skulle behöva plugga lika mycket, så att jag inte skulle hamna efter. Och få en mer praktisk utbildning. Men jag tänkte också att även om jag går den här praktiska utbildningen ska jag ju fortfarande läsa vidare sedan om jag läser till lite kurser då.

Intervjuaren: Vet du precis vad du behöver läsa till för att kunna...

Elias: Ja, jag behöver läsa till svenska B och matte B, eller matte C, tror jag. Jag har redan tänkt nu att jag ska plugga vidare då till typ elingenjör eller någonting.

I ungdomarnas berättelser om sina omval framställer en del av dem sig som mer självständiga än vid sitt första val. En elev som tyckte sig ha blivit för styrd i det första gymnasievalet, valde om till den utbildning som eleven hade tänkt på från början. En annan, som blivit inspirerad att välja ett visst program av sina släktingar, kom fram till att hon själv var mer intresserad av ett annat program.

Inte mer medvetet än första gymnasievalet för alla

I intervjuerna finns exempel på att omvalet inte framstår som mer medvetet än det första gymnasievalet för alla de intervjuade ungdomarna. Det finns ungdomar som uttrycker att de varit fortsatt vilsna i sitt utbildningsval. Deras karta över vad som är tänkbart förefaller dock att ha avgränsats genom att de under resans gång kommit fram till saker som de inte vill göra, och ringat in områden som de tror sig kunna vara intresserade av. John säger att han är nöjd med sitt nya program, men det låter inte som om han var särskilt väl insatt i den omvalda utbildningens innehåll eller vad han ville att studierna skulle leda till.

John: Jag trivs faktiskt, jag känner att jag har valt rätt. Liksom det känns bra nu. Man var rätt så osäker förra, när man gick på de andra linjerna. Det var så där, näj, det här är inte min grej, men nu känns det att jag har hittat rätt.

Intervjuare: Hm, okej. Vad visste du om programmet innan du började, vad visste du om ekonomiprogrammet?

John: Jag visste väl inte så mycket. Liksom, det enda jag visste var, det är företagsekonomi jag valde. Det har med företag att göra och jag kände att det kanske är min grej.

(...)

Intervjuare: (...) Och vad förväntar du dig av det här nya programmet, vad tror du att du ska få med dig?

John: Ingen aning, jag tar ju det som det kommer.

Intervjuare: Så du vet inte vad du vill att det ska..?

John: Nej. Det känns rätt, liksom, jag trivs bra.

En elev uttrycker att två saker har varit avgörande för omvalet; dels att eleven ville gå kvar på samma skola, dels att eleven ville gå en mindre krävande utbildning än sitt tidigare program. Det förefaller ha avgjort omvalet snarare än elevens intresse för den omvalda utbildningens mål och innehåll. Det fanns heller inte så många olika program att välja mellan på den aktuella skolan.

Orsaker till val av ny eller samma skola

Ungdomar som valt om på samma skola som tidigare hänvisar detta till informellt antagningsförfarande till det nya programmet, att skolan var enda alternativet med kort resväg, samt till nöjdhet, trivsel och trygghet. Ett samtal lät så här:

Intervjuaren: När du valde, du resonerade dig fram lite kring att det skulle vara barn och fritid för det skulle passa dig berättade du, men det finns väl på fler skolor och var det självklart att du skulle välja den här skolan?

Mikael: Just det här programmet på Skola R? Det var nog mest för att jag var van vid den här skolan. Jag visste vad det fanns och kände säkerhet här. Jag kände några lärare och jag kände några personer och allt sådant. Så då kände jag inte riktigt för att bara kasta mig iväg. Plus att om jag gjorde det genom den här skolan så skulle jag få hjälp på ett annat sätt. Då skulle jag fortfarande vara deras elev och då skulle de bara behöva flytta mig och jag skulle fortfarande ha samma rättigheter och allt sådant. Istället för att om jag skulle gått på någon annan skola tror jag att jag skulle ha behövt vänta två veckor innan jag fick börja för det är förflyttningsprocess, jag skulle prata med den rektorn och allt sådant.

De av eleverna som valt en ny skola berättar om missnöje med den tidigare utbildningen och skolan, t.ex. för att de inte kände att de passade in eller för att de inte fick det stöd de behövde.

Det finns också elever som tröttnat på att pendla och därför valde om till en skola på hemorten. Även motsatsen förekommer, att elever vid omvalet vill komma bort från hemorten.

Tiden innan omstart

De ungdomar som under pågående läsår bestämt sig för att hoppa av och starta om hösten därpå har antingen fortsatt ändå fram till terminsslutet, bara studerat vissa ämnen, hoppat av och arbetat, eller hoppat av och hjälpt till hemma.

Stina fortsatte läsåret ut trots att hon hade bestämt sig för att söka och starta om på ett nytt program. Hon tyckte att det var bättre än att inte göra någonting alls.

Intervjuaren: Hur gjorde du då, hoppade du av omvårdnad eller gick du kvar resten av året?

Stina: Jag gick kvar resten av året och sedan bytte jag efter sommaren.

Intervjuaren: Hur var det att gå kvar då när du ändå hade bestämt dig att hoppa av sedan?

Stina: Det kändes lite konstigt att gå där men det kändes bra ändå.

Intervjuaren: På vilket sätt kändes det bra?

Stina: Att jag går i skolan istället för att vara hemma resten av terminen och inte göra någonting.

Intervjuaren: Var det, det som var alternativet?

Stina: Ja. Bättre det än att vara hemma så då gick jag kvar.

Elever som har fortsatt att studera vissa ämnen efter sitt beslut om avhopp och omval uppger som anledning att de vill klara omstarten så bra som möjligt. Elias, som säger sig ha kommit efter i studierna på sin första utbildning, poängterar det egna valet att studera innan omstarten.

Jag fick ju gå typ en gång i veckan till IV-avdelningen för att träna upp maten, för att det skulle gå bra när jag började om. Det var ett val jag valde själv så att det inte skulle gå dåligt när jag började i el, så det inte gick åt helvete direkt i igen.

Även Kent, som har hoppat av sin senaste utbildning och har praktik fyra dagar i veckan, säger sig behöva komplettera sina grundskolekunskaper innan han börjar om för tredje gången i årskurs 1. Han är en av dem som beskriver en grundskoletid med svaga resultat och mycket ogiltig frånvaro, och som inte förefaller ha haft mycket stöd i beslut om gymnasieval och avhopp från hemmet. Däremot beskriver han att studie- och yrkesvägledaren har varit behjälplig på olika sätt.

Intervjuaren: Men du har ingen som helst undervisning?

Kent: Nej. Jo, lite matte.

Intervjuaren: Jaha, lite matte. Är det på onsdagarna det?

Kent: Ja, det är från 11 till 14 så det är lite drop-in när man vill.

Intervjuaren: Så att det är fler än du som har då?

Kent: Ja. Det är ju som extra matte som de har där.

Intervjuaren: Räkna du med att få något betyg, att klara av någon kurs?

Kent: Nej, det är väl mer att jag ska... Jag tappar ju rätt mycket matte på, där jag gick förut. Så det blir att man gör från åttans matte och gå långsamt uppåt och jag tar det i min egen takt som faktiskt fungerar.

Intervjuaren: Men förstår jag dig rätt om det är så att du ska få förutsättningar att klara matte A eller 1 eller vad det heter, för att..?

Kent: Ja, men för att klara matte A så måste jag ju ha kunskap om åttans och nians matte som jag inte riktigt har kompetens i.

Intervjuaren: Och vem är det som har lagt upp det här programmet?

Kent: Det är jag och SYOn.

En elev med en tung social problematik uppger sig inte ha fått något stöd av sin tidigare gymnasieskola, men däremot fått möjlighet att studera via en behandlande institution. Eleven säger sig egentligen inte ha behövt höja sin kunskapsnivå, det viktiga var istället att ha någonting att göra.

Det linstitutionen lär ingen skola men de hjälper en att få tag i skolor och man är inskriven där. Sedan så började jag på IV fast jag var fortfarande inskriven där, och på IV så pluggade jag upp mina betyg lite bättre fast det var inte för att jag behövde utan för att jag ville ha någonting att göra. Jag ville inte ha ett halvt friår och sega hur mycket som helst, då skulle jag inte klara av att komma tillbaka till skolan sedan.

Helens studier hade inte gått så bra, och för att få en ny chans att läsa kurserna efter omstarten fick hon rådet att inte läsa färdigt några ämnen. Under mellantiden fick hon arbeta hos sin pappa och hade således en form av stöd hemifrån.

Intervjuaren: Du säger att du hoppade av när det var ett par månader kvar. Fick du betyg i några ämnen?

Helen: Nej det var därför jag var tvungen att hoppa av för att kunna gå om så att jag inte skulle få betygen för då skulle jag inte kunna läsa kurserna igen.

Intervjuaren: Var det SYV som rekommenderade att du skulle hoppa av?

Helen: Ja.

Intervjuaren: Vad gjorde du då i mellantiden?

Helen: Då jobbade jag. Jag fick ett jobb på min pappas jobb. Då hade jag någonting att göra under dagarna i alla fall.

Även Oskar fick rådet att inte läsa färdigt några ämnen, men av sociala skäl; genom att läsa alla ämnen med sin nya klass efter omstarten skulle han bättre kunna komma in i gemenskapen i klassen. Oskar fick, precis som Helen, arbeta med sin pappa under sitt förlängda sommarlov. Så här svarar han på frågan vilka han pratade med inför sitt beslut om avhopp och omval:

Det var med både lärarna och föräldrarna. Så jag var med på möten när vi tog beslutet för det. Och då var det att jag kunde antingen jobba klart och få några betyg i saker, så jag kunde slippa det när jag går här. Men både jag och dom tyckte att när man går här, man ska lära känna nya kompisar, då är det dumt att man inte är med på många lektioner. Så var det hoppa av och börja jobba sju veckor innan sommarlovet då. Så jag jobbade tio veckor så, så jag tjänade en del pengar gjorde jag ju då.

Det finns slutligen även ungdomar som har hoppat av under pågående läsår och sedan varken studerat eller arbetat. För en del av dem verkar det inte ha varit aktuellt med vare sig några insatser eller förvärvsarbete. En av dessa elever säger att varken skolan eller kommunen erbjudit honom stöd.

Elev: Det blev ju att jag hoppade av. Jag var hemma istället och hjälpte mamma hemma för att hon är ju sjukskriven. Jag hjälpte henne med saker hemma och så.

Intervjuaren: När gjorde du det då?

Elev: Kanske typ efter halva terminen kanske.

Intervjuaren: Pratade du med någon i skolan om det, att du skulle vara hemma istället?

Elev: Ja, jag pratade ju med mentorerna och så, och sa det att jag tänker hoppa av och byta till nästa, så jag går ju nästa år. Det blev ganska mycket sådant. Min bästa kompis han går fortfarande kvar på samma program så jag pratade ganska mycket med honom. Han blev väl lite halvt besviken för att vi hade båda valt att vi skulle gå det programmet men det ordnade sig i alla fall.

Intervjuaren: Vad sa skolan om att du skulle vara hemma då, ett par månader blev det väl?

Elev: Det var inte så jättemycket tjuvigt. Det blev som inget tjuv alls. Jag fick ändå studiebidrag, även fast jag var hemma. Det verkar som att de inte tog så illa vid sig att jag skulle byta.

Elevernas berättelser visar att avhoppet från deras tidigare program var resultat av överväganden som pågått en tid. När ungdomarna berättar om sina omval framkommer både push- och pullfaktorer, dvs. både att de väljer från något och till något annat. De tre temana som rapporten tidigare beskrivit framstår som betydelsefulla när det gäller omvalen, dvs. ungdomarna vill hitta sin ”grej”, passa in i gruppen och klara av studierna. Omvalet kan, i likhet med avhoppet, vara beroende av sammanlagda faktorer.

Det finns exempel på att ungdomar beskriver såväl ökad självkänedom, som ökad kunskap om alternativen vid omvalet jämfört med vid det första gymnasievalet. Det kan handla om att de kommit på vad som passar dem eller vad de vill ägna sig åt i yrkeslivet, och att de tagit reda på mer om utbildningarnas innehåll. Dock finns ungdomar som uttrycker att de fortsatt varit vilsna i sitt utbildningsval. Deras karta över vad som är tänkbart förefaller dock att ha avgränsats genom att de under resans gång kommit fram till saker som de inte vill göra.

De ungdomar som under pågående läsår bestämt sig för att hoppa av och starta om hösten därpå har antingen fortsatt ändå fram till terminsslutet, bara studerat vissa ämnen, hoppat av och arbetat, eller hoppat av och hjälpt till hemma.

En ny chans som kostar ett extra år

Eleverna har vid intervjutillfället fått perspektiv på omstarten. Det framgår av elevernas berättelser att deras syn på och uppfattning om att byta program och börja om i gymnasieskolan har förändrats under processens gång. Ungdomarnas utsagor om sina omstarter handlar om att de tycker sig ha hamnat på rätt utbildning eller åtminstone mer rätt än tidigare. I motsats till den första utbildningen har elever i högre utsträckning hittat sin ”grej”, de känner att de passade in i klassen och studierna går bättre. Detta har påverkat deras syn på sin omstart. Även om det framkommit vissa negativa aspekter i ungdomarnas berättelser så förefaller den allt överskuggande upplevelsen av bytet – vilket också präglar synen på detta – vara positiv för dem.

Bättre studiesituation, men fortsatta svårigheter förekommer

Några av de intervjuade eleverna beskriver sociala problem och psykisk ohälsa, vilket påverkat deras skolgång på olika sätt. Det förekommer att elever kopplar sitt dåliga mående till den tidigare skolsituationen. För dem har omstarten inneburit en positiv förändring. Helen beskriver att hon mår bättre efter omstarten och att det är en stor skillnad mot hur hon upplevde sin tid på det första programmet.

Intervjuaren: Hur tycker du att du mår idag?

Helen: Så mycket bättre. Förut var det bara jobbigt att gå till skolan och det

hände att jag skolkade för att jag inte mådde bra, men nu så blir jag bara glad. På söndagar så är jag ändå glad att det är måndag nästa dag för då får jag träffa mina kompisar och så.

En annan elev som mått dåligt upplever sig ha tillgång till större stöd på den nya skolan. Eleven ser nystarten som en möjlighet att ta sig ur tidigare negativa mönster. Ytterligare andra ungdomar beskriver att möjligheten att börja om har ökat deras motivation och vilja att plugga och prestera. De talar om "kämparglöd" och att pluggandet har blivit "hur kul som helst".

Även om ingen av ungdomarna säger sig ångra omstarten, finns de som beskriver fortsatta svårigheter. De elever som går i årskurs 1 för tredje gången, liksom den elev som avser börja om en gång till, beskriver hur sökandet efter vad de trivs med och vad som passar dem fortsatt under lång tid. Elever som verkar ha problem med frånvaro och svaga resultat berättar om liknande svårigheter även i grundskolan.

Omval och omstart som en ny eller andra chans

Ett perspektiv som kommer fram i elevernas berättelser utgår från möjligheterna det innebär att välja om program. Dessa utsagor handlar om omval och omstart som en ny chans att klara gymnasieskolan överhuvudtaget, eller att klara utbildningen bättre utan att behöva ändra sitt sätt att studera, t.ex. plugga mer. Det första gymnasieåret förefaller att ha gett dem insikter om vad gymnasiestudier innebär. Det förekommer också att elever säger sig ha kommit på vilken typ av studier som intresserar dem och vad de vill ägna sig åt framöver under sitt första gymnasieår. Omstarten innebär för dem en ny chans att välja inriktning för framtiden.

För David blev omvalet och omstarten en andra chans att läsa det program han hade som andraalternativ i första valet till gymnasieskolan, när det visade sig att förstahandsvalet inte passade honom. Davids resonemang antyder att han ser sig själv som en aktör som "provar på" och väljer om, eller "tar" ett nytt program. Att byta program förefaller inte ha varit en stor eller svår sak för David.

När jag gjorde första valet så var jag redan intresserad av tekniklinjen, bara att jag valde samhällslinjen som förstahandsval och det kom dit. Så att egentligen var det bara att jag provade på mitt förstahandsval, och det var inte som jag ville så jag tog mitt andrahandsval och det var bättre.

Av intervjun med David i sin helhet kan man se flera omständigheter som rimligen har spelat in när det gäller hans förhållningssätt. David har haft betyg som gjort att antagningspoängen inte har varit ett problem för honom, liksom en fallenhet för matematik och de övriga karaktärsämnen på teknikprogrammet. Han uttrycker dessutom att han är en person som är van att ta för sig och

driva igenom sin vilja i skolan, bland annat genom att vara ihärdig och utveckla relationer med lärare och annan skolpersonal, något han också gjort med både studie- och yrkesvägledaren och lärare och elever på det program han bytte till. Han har varit med på lektioner på teknikprogrammet innan han bytte och visste ganska mycket om både mål och innehåll i det programmet. Sammantaget kan man konstatera att Davids förutsättningar i form av kunskaper, förmågor och personliga egenskaper talat till hans fördel när det gäller att utnyttja möjligheten att byta program, och att göra det som ett subjekt som utnyttjar sin rätt till en andra chans.

I motsats till eleverna som sett omvalet och omstarten som ny chans efter ett misslyckande finns Raili som haft som strategi att byta program redan från första början då hon inte kom in på det program hon helst ville första gången. Bytet blir då en andra chans att läsa det man helst av allt vill.

Alltså, jag vill ju gå frisör men jag kom inte in första året. Jag sökte frisör när jag slutade nian men jag hade inte tillräckligt bra betyg för att komma in så då tänkte jag, att jag får väl gå någonting annat så länge och söka in nästa år igen. Så jag hade redan planerat att jag skulle göra det, så...

Raili förefaller ha haft två möjliga parallella studievägar, där hantverksprogrammet varit det mest attraktiva men där alternativet handels- och administrationsprogrammet också varit som en möjlig väg. Omstarten har inte varit en konsekvens av situationen eller ett misslyckande på det tidigare programmet utan snarare en önskan som funnits där hela tiden men som inte kunnat infrias tidigare på grund av att antagningspoängen varit för höga.

Omstarten som ett misslyckande

Inbäddat i elevernas resonemang finns tankar om att omvalet och omstarten har sitt ursprung i ett misslyckande. Även om programbytet lett till något bra så kan känslan av misslyckande bita sig fast. En elev förklarar:

Liksom, man har ändå gått ett år. Fast det är att man har misslyckats, man har ändå kunskaperna fast man inte har bevisat det. Det sitter ändå där liksom.

Elever uttrycker att de misslyckats på det första programmet och vissa elever tror att andra också betraktar deras byte som ett misslyckande. Man ska helst inte byta, som en annan elev uttrycker det:

Intervjuare: Om man tänker generellt det här med att byta, hur tror du man ser på det, dina kompisar eller..?

Elev: Jag vet inte riktigt. De vet ju inte hela historien. De tror väl mer "åh, shit vad han är dålig. Han är så jävla kass så han måste gå om". Men så är det inte riktigt. De vet inte riktigt allting som händer.

Intervjuare: Generellt sett, tror du att det är lätt att byta eller är det någonting man drar sig för?

Elev: Man vill ju helst inte byta. Man vill ju bara glida över men det går inte alltid. Vissa gånger blir det så, då kan man glida över.

Dessa ungdomars utsagor handlar om att ha tyckt sig misslyckats i andras ögon även om de själva tycker sig ha gjort rätt. En norm förefaller vara att gå kvar på det program man valt från början, ”att fortsätta kämpa”, som en annan elev uttrycker det, och i det fall man inte gör det utan byter, kan det tolkas som ett misslyckande.

För Charlottes del har lärares accepterande inställning påverkat hennes syn på programbyte och omstart. Hon beskriver hur hon bytt inställning, från att hon känt att det varit ”en stor grej” att börja om i årskurs 1 till att acceptera sin omstart och känna lärarnas stöd.

Intervjuare: Är det något mer än det vi har pratat om som du tycker att det är värt för mig att veta för jag försöker förstå hur är det, hur har det varit för just dig att byta och börja om? Är det något som har varit viktigt?

Charlotte: Det är väl kanske lärarna på den här skolan. Dom, ja, jag har kanske inte haft samma lärare i alla ämnen. Men dom verkar inte ha några problem med att liksom acceptera och ja, jag trodde det var en stor grej att gå om. Men det kändes som det inte gjorde dom nåt om man inte klarade linjen så jag har bytt inställning till det. Det är ganska skönt att gå på en skola där lärarna faktiskt bryr sig.

Ett extra år i gymnasieskolan

Det extra året i gymnasieskolan har kommit upp som en negativ aspekt för elever när de börjat tänka på att byta program. Det handlar om att skolgången blir fördröjd samtidigt som klasskamraterna på det första gymnasieprogrammet tar studenten ett år tidigare. Ungdomar berättar också att de haft föreställningar om att det skulle kunna vara svårt att komma in i en ny klass där alla dessutom är yngre, men att farhågorna kommit på skam. George berättar:

Jag var ju nervös i början. Man tyckte liksom ”jaha, nu kommer jag och är ett år äldre än alla andra. Är alla andra barnsliga?” eller något sådant. Men sedan när man hade lärt känna alla så var det ju skönt. Klassen var bra och så.

En annan elev talar om att ”det kan vara väldigt läskigt att känna att man behöver gå ett extra år och vad kompisarna tycker och så”, vilket antyder att det kan finnas tankar om misslyckande i bakgrunden såväl som osäkerhet i en ny situation och tankar om hur andra i omgivningen ska reagera.

Det förekommer att ungdomar i sina resonemang vänder det negativa med

det extra året till en fördel. De måste gå ett extra år i gymnasieskolan men i gengäld får de en utbildning de trivs med, där de kan klara studierna bättre, och som förhoppningsvis kan leda till ett arbete de trivs med i framtiden. I ett längre tidsperspektiv spelar ett extra år inte så stor roll, resonerar de. Hellre gå ett år extra och vara nöjd med utbildningen än att gå tre år på ett program som man inte gillar eller där man inte trivs.

För Nicke har det extra året inte varit en stor fråga. Huvudsaken är att man får den utbildning man vill, förklarar han:

Intervjuare: Hur har det känts det här med att börja om i ettan när du redan har gått tidigare?

Nicke: Ja, alltså det var inte så, eller jag, det känns rätt okej. Eller det känns ju bra. Hellre att man går ett år extra tycker jag och får den utbildning man vill än att gå tre år och inte alls tycker om det. Så kanske man inte gillar det alls. Då är det bättre att lägga ett år extra.

Intervjuare: Det här att du kommer att gå längre tid i gymnasieskolan spelar det någon roll för dig?

Nicke: Nej det gör det inte.

Intervjuare: Det var inget du tänkte på då när du...

Nicke: Nej, alltså lite grann tänkte man väl på det men det var ju som jag sa, det är bättre att gå ett år extra ändå.

Elever beskriver fördelarna med att nu befinna sig på ett program som de upplever är roligt och rätt för dem. En av dem är Stina:

Intervjuaren: Men (...) det här med hur det var och hur det kändes att börja om. Du var inne på det och du sa att det kändes trist..?

Stina: Ja, det gör det. Jag får gå ytterligare tre år i skolan men nu när det är rätt program så tror jag att det kommer gå hur snabbt som helst, så jag tror att det kommer vara riktigt kul.

I andra elevers beskrivningar framkommer att det främst är vad som väntar dem efter studierna som styr deras sätt att reflektera över omstarten. Oskar talar om möjligheterna att få jobb efter utbildningen; om ett år extra betyder ökade möjligheter till jobb är detta bara positivt, resonerar han.

Intervjuaren: Det här med att du kommer gå mer än tre år i gymnasieskolan, spelar det någon roll för dig?

Oskar: Nej. Bara bättre egentligen som sagt, för ekonomin går ju upp snabbare, eller det är mer och mer nu tycker jag. Ju mer jag stannar kvar i skolan

desto bättre är det nästan, för då när jag kommer ut så förhoppningsvis så är ekonomin bättre. Och då får jag lättare jobb och jag har bättre jobb. /.../

Att byta program och starta om upplevs av en del elever som en chans att få tid att stanna upp och tid att tänka. Oskar berättar om en trygghet och ett lugn i att stanna kvar i skolan och gå om första årskursen:

Intervjuaren: Det här med att starta om och börja ettan igen – hur har det känts?

Oskar: I början kändes det så här tråkigt. Och jag var mycket så här, men största delen så bryr jag mig inte så mycket om det. Det känns bara, det var faktiskt väldigt skönt, det var det faktiskt. För det var skönt att börja om från att, annars hade jag gått i tvåan nu och det hade varit mycket mera tempo antagligen med läxor och allting. Så det var skönt att börja om och det var skönt att bli av med de sakerna som jag var orolig över i framtiden då.

Raili hade redan tagit ställning till att det var värt ett extra år om hon kom in på sitt förstahandsval från året innan. Railis jämnåriga kompisar har kommentarer på hennes omstart, men att hon säger att för henne spelar det ingen roll att gå längre tid i gymnasiet tillsammans med yngre klasskamrater. Dessutom kommer hon ut i arbetslivet före sina jämnåriga vänner som ska läsa eftergymnasiala utbildningar.

Intervjuaren: Hur har det känts för dig att börja om gymnasieskolan, att gå i ettan igen?

Raili: Alltså inte jättekonstigt. Man smälter in bra. Jag har jättebra klass men såhär mina kompisar bara "du måste gå ett år mer och lalalalala" men alltså jag bryr mig inte. Det är ett år. Sedan har jag andra kompisar som bara "ja, men jag ska läsa på högskola", men jag är klar när jag går ut gymnasiet så man bara "haha, ha så kul på högskolan". Så jag tycker inte det är någon stor skillnad. Jag har kompisar som är ett år yngre än mig så jag tycker inte alls det är konstigt.

För Billy har situationen varit lite annorlunda. Han funderade och grämde sig över det extra året under hela processen och ända in på det nya programmet. Till Billys historia hör att han tidigt hade tankar om att byta program men, enligt egen utsago, lät sig övertygas att gå kvar av sina klasskamrater. Billy upplevde den förlängda gymnasietiden som det enda hindret för att byta program. Men trots att tankarna på det extra året fanns med länge överskuggas denna negativa aspekt i efterhand av det positiva att han nu har det väldigt bra i skolan.

Billy: Min NV-klass ville verkligen inte att jag skulle byta. Tjata på mig så. Så jag bytte över dit och blev jätteväkommen, allt gick jättebra. Alla ämnen,

jag kände att det passade mig bra. Men jag grubblade fortfarande över att jag måste gå om ett helt år. Gjorde jag då. Men sen, det har bara blivit bättre och bättre. Jag tänker inte på det nu längre.

Intervjuare: Men tänkte du på det i början när du hade bytt?

Billy: Ja. Det var det enda hindret då. Men jag kände att jag måste göra så att det blir bra för mig. Även fast det är ett år. Så kan det bli mycket bättre i framtiden.

Förhållningssättet och synen på det extra gymnasieåret eller de extra gymnasieåren varierar således bland eleverna. Medan vissa elever anser att det är ett ganska litet pris att betala för att få det bättre förefaller vissa ha uppfattat det som ett större pris.

Det finns också elever som säger att de inte tänkte alls på det extra gymnasieåret i samband med själva bytet, eller att det överhuvudtaget inte har haft någon betydelse för deras byte. För en elev överskuggade behovet av att byta alla andra eventuella negativa aspekter:

Intervjuare: Att du skulle komma att gå ett år längre i gymnasiet, var det någonting du tänkte på när du bytte?

Elev: Nej, faktiskt inte. Jag tänkte mer att jag var fast vid vad jag ville och jag var fast vid att hjälpa andra. Jag ville inte bara sabba mitt liv ännu värre. Jag ville göra allt jag kunde.

Ytterligare en elev resonerade på ett liknande sätt. Han uppger att det var hans mamma som upplevde omstarten som ett problem. Eleven hade egentligen tänkt ta en paus från gymnasieskolan på två år:

Intervjuare: Det här att du kommer att gå ett år mer i gymnasiet, är det någonting du tänker på eller var det någonting du tänkte på då när du hoppade av?

Elev: Nej, min mamma var väldigt oroad för det. Jag hade egentligen, min första plan var att jag skulle praktisera ett år. Jag skulle ha jobbat på dagis just nu och sedan kommit tillbaka efter ett år och varit rehabiliterad och känt mig fit for fight. Så jag skulle egentligen haft två år så för mig spelar det ingen roll hur lång tid det tog.

För båda dessa elever har det funnits komplicerande faktorer som inte har med skolan att göra som bidragit till att de har bytt program. I ett bredare perspektiv har således det extra året inte spelat någon roll för dem. Det har varit ett förhållandevis litet pris att betala.

Två år extra är för mycket

Om ett extra gymnasieår upplevs vara är mödan värd så förefaller däremot två extra år kunna vara någonting elever helst vill undvika. Lasse är en av dem som har startat om två gånger. Han ger ett litet uppgivet intryck. Nu går han för tredje gången i årskurs 1 och är inte säker på om det sista bytet var värt den förlängda studietiden.

Intervjuare: Är det nu du tänker att du ångrar att du inte gick klart fordon?

Lasse: Ja, då hade jag kunnat gå i tvåan nu.

Intervjuare: Är det, det eller är det programmet som är viktigt?

Lasse: Jag vet inte, det är väl både och.

(...)

Intervjuare: Är det någonting annat som du tycker att det skulle vara värt för mig att känna till någonting om för att förstå? Jag försöker ju förstå hur elever tänker med det här med att byta. Var det en stor grej, eller är det sådant man gör, eller..?

Lasse: Jag vet inte. Man tycket inte att det är en så stor grej men när man väl har gått om två år så blir det, det till slut.

Lasses process belyser hur inställningen till att omstart kan förändras över tid och hur den är beroende av vad man vet om de program man väljer mellan, vilka förväntningar man har och hur väl dessa förväntningar infrias.

*

Ungdomarnas utsagor i ovanstående avsnittet handlar att de har fått en ny chans att hamna på rätt program och få en bra studiesituation. Att börja om med yngre klasskamrater förefaller inte ha varit problematiskt. Ingen säger sig ångra omstarten, även om det finns de som beskriver fortsatta svårigheter. Det förekommer också att ungdomar tror att omstarten är ett misslyckande i andras ögon. Hur högt eleverna bedömer priset med förlängd gymnasieutbildning beror på omständigheter kring deras avhopp, omval och omstart.

Hur eleverna skulle vilja ha haft det

I intervjuerna har ungdomarna fått svara på frågor om de i efterhand tycker att något hade kunnat vara annorlunda. Avsikten har varit att därigenom kunna få en bild av faktorer som ungdomarna anser har betydelse för deras avhopp, omval och omstart. Fokus i avsnittet ligger på vad ungdomarna säger att skolan kunde ha gjort annorlunda.

Mer information och vägledning

Elever i studien efterlyser mer information och vägledning. De önskar att de hade fått mer detaljerad information om programmets innehåll, vilka yrken utbildningarna kan leda till och hur man kan välja till olika ämnen, t.ex. språk. Flera elever beskriver hur de själva har varit väldigt inriktade på ett fåtal program och därför snävat in valet tidigt i valprocessen. De önskar i efterhand att skolan i större utsträckning hade gett information om flera program och skolor som en motvikt till deras egen avgränsning. Anna lyfter fram behovet av bred informationen från skolan för att bredda urvalet av möjliga studievägar.

Intervjuaren: Kunde grundskolan ha gjort någonting annorlunda för att du skulle kunna..?

Anna: Det är ju att kanske ta upp vad de olika linjerna innehåller, vad man läser. Informera och läsa om alla. För man är ju oftast intresserad av ett program och då läser man om det och tänker att det här var jätteintressant. Man upptäcker inte att det finns andra som kanske är ännu intressantare, så det hade ju varit bra att prata om alla.

Andra önskemål som kommer fram är att grundskolan skulle erbjuda studiebesök på fler gymnasieskolor, också detta för att kunna få ytterligare tankar om möjliga program och skolor och visa på flera möjligheter. För Lasse förefaller det vara ett stort steg att själv söka kontakt med andra möjliga skolor än de som grundskolan anordnade studiebesök på. Han kände ingen på de aktuella skolorna och hade behövt hjälp med att få kontakt. Lasse har bytt flera gånger utan att egentligen veta så mycket om de program han bytt till.

Intervjuaren: Fast det låter ju som att du har börjat på två stycken som du inte har vetat så mycket om vad man gör på. Hur tänker du om det?

Lasse: Jag skulle ha tagit reda på det innan.

Intervjuaren: Hur hade man kunnat göra det tror du?

Lasse: Ja, inte vet jag... Åkt ut och kollat på skolan eller någonting.

Intervjuaren: Så det hade du inte gjort då... Hade någon kunnat beskriva någonting för dig så du hade kunnat få veta mer?

Lasse: Nej jag tror inte det. Det var ingen jag kände där innan som gick där.

Intervjuaren: För jag är ju intresserad av, hade skolan kunnat göra någonting annorlunda? Hade grundskolan kunnat förklara någonting, eller..?

Lasse: Ja de kunde ha haft så att man kunde åka dit och kolla men jag tror inte man åkte på den skolan. Det var typ bara Skola K, här och någon skola i grannkommunen, inte alla.

Bristfällig eller alltför avgränsad information kan leda till att elever får felaktiga uppfattningar utifrån vad andra berättar om ett program eller ett visst yrke. Ytterligare en ståndpunkt är att det också kan leda till att man blir sämre på att stå emot påtryckningar från andra. En elev tycker att skolan borde avdramatisera betydelsen av valet till gymnasieskolan, för att elever i högre grad ska våga tro på det de själva vill. Det kan vara svårt att veta vad man vill bli redan i nian, och då behöver skolan signalera att detta inte är den enda möjligheten att välja utan att det kommer flera möjligheter längre fram. Möjligheten till omval är en del i detta, anser George, som också har konkreta förslag på hur man skulle kunna avdramatisera omval i gymnasieskolan genom att låta elever berätta för andra elever om hur det gått för dem. För den som är osäker på vad han eller hon vill arbeta med i framtiden är det bättre att gå på det man tycker är roligt och lita på att det finns flera möjligheter att välja inriktning längre fram, enligt Georges resonemang.

Intervjuare: Det är inte så lätt det där att veta vad man vill.

George: Man får den erfarenheten när man har gjort fel en gång. Men det skulle man egentligen behöva gå ut med i klasser. Till exempel, du skulle kunna ta om vi säger nästa årskull, de som skulle ha valt två gånger i år skulle kunna gå ut till klasser och säga att jag har gått om två gånger men nu trivs jag med min klass och det är inget mer farligt än att jag är två år äldre än vissa. Vi klickar fortfarande och jag har fortfarande mina kompisar på sidan och jag har fortfarande mina intressen och allt sådant. Det tror jag att man skulle behöva gå ut med.

Intervjuare: Ska man inte vara så rädd för att välja om, är det, det du menar?

George: Precis. Du ska inte vara så rädd för att du fastnar på den linjen där du är och du ska inte vara rädd för att ditt val är det som är valet för hela ditt liv utan det är ett val som du har just nu för att du vill göra det här just nu. Jag menar, om jag vill bli kock längre fram, då är det att jag måste plugga upp till kock men då är det, det jag gör då istället för att jag pluggar till kock nu för att det finns chansen att jag vill bli kock.

Intervjuaren: Lite avdramatisera och se det i steg istället?

George: Ja, precis. Ta livet som det kommer just nu istället för hur det kommer kanske längre fram.

Intervjuaren: Hade det känts lättare för dig tror du om du hade haft en sådan ingång i det då första gången?

George: Jag hade nog haft lättare att säga ifrån och säga att även om mitt första program, är någonting som ger mig behörighet till mycket och är ett prestigeprogram så är det bättre för mig att gå barn och fritid för att jag tycker att det är roligt istället för att ha massor av natur som jag inte vill ha.

Tagit reda på hur vi hade det

Elever beskriver hur de tidigt har haft tankar på att byta program. Vissa elever beskriver hur de låtit sig påverkas av klasskamrater eller föräldrar att stanna kvar på utbildning ändå. I efterhand ser de detta som någonting de själva kunde ha gjort annorlunda, dvs. att de i högre grad borde ha lyssnat på sig själva och bytt studieväg tidigare istället för att låta andra påverka deras agerande.

Men det finns också elever som tycker att skolan i högre grad borde vara aktiva i den här processen genom att tidigt ta reda på hur eleverna har det i skolan. Anna resonerar om hur skolan tidigt efter terminsstart ska få kännedom om hur eleverna har det genom att eleverna får skriva brev till studie- och yrkesvägledare eller mentor.

Intervjuare: Är det någonting annat som kunde ha varit annorlunda?

Anna: Nja, jag vet inte. Det är ju liksom svårt. Vi är många elever på skolan så man kan ju som inte räkna med att man ska hinna prata med alla innan den här veckan är slut som man kan byta och höra vad alla elever känner och tycker och så. Det är ju svårt när man är så många, jag vet inte hur man skulle kunna göra det. Skriva brev kanske, så kan de ju läsa SYOrna hur alla har det. Jag tror att vi fick göra det till och med.

Intervjuare: Första gången du gick ettan?

Anna: Ja jag tror det. Eller till mentorn, det fick vi då göra i år. Då skrev vi till mentorn ett privat brev om hur vi känner nu de här första veckorna och hur det är i klassen och så. Det är ju bra för då får de ju se om det är någon som misstrivs och så.

Helen berättar hur hon trots upprepade önskemål om att få byta inte fått något gehör. Hennes tolkning är att det spelat roll att det varit så många på skolan som velat byta varför skolan inte mäktat med att ordna detta för alla som velat.

Intervjuaren: Tycker du att skolan hade kunnat göra någonting annorlunda?

Helen: Ja... Med tanke på att jag kom så många gånger och bad om att få byta så tycker jag att de kunde tagit det på lite mer allvar. Men det är väl antagligen inte så lätt om det är så många i en skola som också vill byta.

Helen lyfter också fram sitt eget agerande till den uppkomna situationen; hon borde ha varit mer öppen med hur hon kände inför sin familj, som då hade kunnat stötta henne bättre i att driva på bytet snabbare. Hon ser även hur hennes pappa kunde ha haft en konkret roll genom att tala med skolan:

Jag tror att det skulle ha vägt mer om jag hade pratat med honom och han hade tagit kontakt med skolan.

Ingo, som är en av dem som säger att hans dataspelande gick ut över skolarbetet, hade uppskattat om skolan hade hjälpt till att sätta gränser.

Intervjuaren: Är det någonting som hade kunnat vara annorlunda där? Hade någon kunnat säga någonting som hade fått dig att prioritera skolan redan då?

Ingo: Jag vet inte riktigt. Kanske att någon hade kunnat säga till typ att man spelar för mycket så att man hade tagit ett initiativ där att sluta spela och börja plugga mer. Men det blev mer att man försökte det efter första terminen då. Att inte spela så mycket och plugga men det sket ju sig ganska mycket där också. Man försökte ju i alla fall. Det blev ett tag då man inte spelade så mycket och att man pluggade riktigt mycket men sedan då när man såg att det går inte, då blev det att man spelade mer och mer.

Tillräckliga kunskaper från grundskolan

En faktor av betydelse som elever tar upp är vikten av att ha tillräckliga kunskaper från grundskolan. Elever lyfter fram brister i grundskolan som de tycker har påverkat deras förutsättningar att studera på olika gymnasieprogram. Framförallt handlar det om att eleverna känner att de har bristande kunskaper, trots att de i vissa fall har fått godkända betyg.

Intervjuaren: Vi som jobbar på Skolverket undrar alltid, skulle skolan kunna gjort något annorlunda, skulle grundskolan kunna gjort något annorlunda?

John: Mycket. Det är mest grundskolan som har surrat till det. Man har inte dom grunderna som man behöver för att börja gymnasiet. Man har betygen men man har inte dom riktiga grunderna för att klara av gymnasiet när man börjar. När man kommer hit till gymnasiet så har man inte den kapaciteten för att kunna läsa här. Det är därför dom måste ha massa repetitioner hela tiden. Och då hamnar man efter och så blir det såsom det blir. Och man själv också har skolkat lite i nian. Då är det helt kört.

Intervjuaren: Så att det gäller rena kunskaper det skulle vara annorlunda från

John: Ja. Eftersom när jag gick i nian, i den skolan som jag gick i, vi hade knappt några riktiga lärare, som var riktiga lärare.

John beskriver hur de bristande kunskaperna från grundskolan gjorde att han inte hade förutsättningarna att läsa på gymnasiet, trots att han kom in. Han frånsvar sig inte eget ansvar för den här situationen, men han anser att skolan borde ha försökt göra någonting åt hans studiesituation tidigare innan det gått för långt. Han lyfter också fram behovet av studie- och yrkesvägledare inför valet till gymnasieskolan. På hans skola fanns det ingen sådan just då. I hans tolkning

av situationen på grundskolan handlade det mest om att ”fixa upp betygen” sista tiden i nian, snarare än att vägleda eleverna:

Intervjuare: Vad gjorde de andra lärarna när det gäller förberedelse inför gymnasievalet?

John: Dom gjorde väl saker fast jag kände inte av det.

Intervjuare: Hur då menar du

John: Alltså dom gjorde väl inte så mycket. Det mesta var väl att försöka fixa upp betygen för oss. Det var det som var i fokus sista månaden. Så att vi får godkänt i alla fall i kärnämnen.

Bättre upplägg och undervisning i gymnasieskolan

Även om elevernas utsagor handlar om att de gick på fel program framkommer att de har synpunkter på upplägget och undervisningen på deras första gymnasieprogram. Ett upplägg där prov och hemuppgifter kommer ojämnt fördelat över terminen, med mycket intensiva perioder, kan försvåra särskilt för de elever som har svårt att planera sina studier eller har dålig studieteknik. Så var det för Elias. Han uppfattade att lärarna på hans första gymnasieprogram samordnade proven dåligt, vilket gjorde det extra svårt för honom att klara av studierna.

Elias: Alltså jag tror, de hade dålig planering lärarna. För jag menar först så var det jättelätt, vi hade inte alls mycket prov och sådant där om man jämför med andra. (...) Och så var det lite sådär man fick nya grejer i samma ämne innan man hade blivit klar med den andra, innan man ens skulle lämna in den. Och det var just då jag började halka efter typ om man säger så. Sedan till julen så typ kom allting som vi inte hade haft i början av terminen. Tror vi hade typ tio prov och fem inlämningar eller någonting. Så då halkade jag efter och hann inte med allt det, ja.

Intervjuare: Så det var upplagt på så sätt att det blev väldigt ojämt fördelat med prov och liksom läxor och sådant då eller?

Elias: Ja, jag tror inte alla hade, alla hade ju inte så. Utan det var nästan bara vårans klass som hade det så. Lärarna pratade inte med varandra om hur de skulle lägga proven typ.

Studieteknik och fungerande arbetsrutiner

Önskemål om att både grundskolan och gymnasieskolan borde lära ut mer studieteknik framkommer i en del utsagor. Trots bra betyg i grundskolan kan gymnasieskolan innebära en rejäl uppväxling i svårighetsnivå, säger Ingo. Då krävs det att man kan studera mer effektivt. Ingo beskriver att bristen på studieteknik och fungerande arbetsrutiner haft betydelse för att han hans avhopp och omval.

Intervjuaren: Är det någonting som du tycker att grundskolan skulle ha gjort annorlunda för att det skulle vara lättare att välja.

Ingo: Egentligen typ hur man skulle plugga tycker jag är det mest de borde göra. Det är nog mest det tror jag.

Intervjuaren: Om du hade fått lära dig det, tror du att du hade fortsatt på teknik då?

Ingo: Ja det tror jag nästan faktiskt att jag hade gjort. Det skulle ha gått mycket, mycket bättre då i alla fall.

Intervjuaren: Så det var det som gjorde att du ville hoppa av, att det var för svårt att läsa in?

Ingo: Ja, det blev allt för mycket plugg och plugg och så hann man inte få in någon teknik för hur man skulle plugga så blir det ganska svårt.

*

Ungdomar i studien efterlyser mer information och vägledning inför gymnasievalet. Det finns vidare utsagor om att skolan borde avdramatisera omval och omstarter. Önskemål som framkommer är också att gymnasieskolorna skulle intressera sig mer för hur eleverna har det. En faktor av betydelse som elever vidare tar upp är vikten av att ha tillräckliga kunskaper från grundskolan. Elever lyfter fram brister i grundskolan som de tycker har påverkat deras förutsättningar att studera på olika gymnasieprogram. Dessutom framkommer önskemål om bättre spridning av prov och hemuppgifter i gymnasieskolan, samt mer undervisning om studieteknik och arbetsrutiner.

Framtiden är fortfarande avlägsen

I intervjuerna ställde Skolverket frågor om vad eleverna vill att gymnasiestudierna ska leda till, samt vad de trodde att de kommer att göra om tio år. De tankar som ungdomarna uttrycker handlar framförallt om studier och arbete i framtiden.

Det förekommer att ungdomar säger sig ha skapat en tydlig inriktning för sitt yrkesliv genom omvalet av program, det förekommer även att de behållit en inriktning som fanns redan vid det tidigare gymnasievalet. Dessutom förekommer att ungdomar skjuter upp planerandet av framtiden.

I olika grad, men i någon mån förefaller erfarenheterna från avhoppet, omvalet och omstarten ringat in hur eleverna tänker om sin framtid och vad deras gymnasiestudier ska leda till. Det förekommer att elever formulerar tydliga bilder av vad de vill arbeta med och motiverar sina omval till gymnasieskolan utifrån olika erfarenheter, intressen och mål i livet. Andra har inga sådana bilder alls, även om de har kunnat avgränsa vissa yrkesområden som de inte vill ägna sig åt.

Val av yrkesprogram = val av yrke

Det finns exempel på att elevers tankar om framtida yrke och arbetet är präglade av deras nuvarande gymnasiestudier. Detta är särskilt tydligt för elever som går på yrkesprogram där det finns en konkret koppling till arbetsmarknaden och specifika typer av arbeten. De elever som tänker sig att arbeta inom det område de utbildar sig inom i gymnasieskolan utan vidareutbildning kan ge uttryck för att de gjorde sitt val av yrke i och med omvalet av gymnasieprogram. Omvalet har inneburit att de tänker sig ett annat framtida yrkesliv än vad deras tidigare utbildning var inriktad mot. Frågan om vad de ska arbeta med i framtiden blir då inte så mycket någonting de aktivt ska välja efter gymnasiestudierna utan mer en förlängning av det yrkesprogram de redan har valt om till. Nicke har ännu inte konkretiserat sina tankar på vad han vill göra efter gymnasieskolan utan avvaktar vad erfarenheterna på gymnasieprogrammet kan ge. Det spannar inom vilket han tänker sig att rikta in sig är dock kopplat till den utbildning som han går på.

Intervjuare: Har du några tankar om hur du vill göra efter gymnasiet?

Nicke: Ja, arbeta inom bygg. Eftersom jag går där.

Intervjuare: Vad kan du få för arbete efter du har gått där då?

Nicke: Ja, det finns väl flera möjligheter. Både snickare och målare och plåtslagare. Ja, allt det som vi testar på nu kan man väl få jobb i.

Även Lasse tänker sig att arbeta inom det område som hans utbildning är inriktad mot. Han poängterar möjligheten att tjäna bra och att trivas som viktiga faktorer när han talar om sin framtid:

Intervjuare: Har du någon ide om vad du kommer att göra efter skolan?

Lasse: Nej jag vet inte. Jobba på någon verkstad och svetsa. Sedan vill jag typ börja i Norge och svetsa där. Då tjänar man mycket pengar.

(...)

Intervjuare: Bra jobb för dig, vad skulle det vara?

Lasse: Att tjäna en massa pengar. Fast man ska trivas på arbetsplatsen.

Intervjuare: Vad tror du att du skulle gilla att göra för någonting?

Lasse: Jag tror att jag hellre skulle vilja vara ute och svetsa än att sitta inne i en verkstad.

Dessa båda elever ser sig fortsätta på den inslagna vägen, och den bestäms i hög grad av det yrkesprogram de går på. De förefaller trygga i att utbildningen ska ge dem de kunskaper och erfarenheter de behöver för deras framtida yrkesliv.

På samma sätt resonerar Raili som startade om på den utbildning som hon sökte till i första hand året innan. Hon är övertygad om att hon har hamnat rätt och ser sin framtid inom det yrke som hon utbildar sig till. Hade hon inte kommit in på hantverksprogrammet hade hon tänkt annorlunda om sin framtid, men genom omstarten tänker hon sig att förverkliga sitt drömscenario. Raili har haft klart för sig redan från grundskolan vad hon vill. Hon har känt bekräftelse av sina förmågor och har fått stöd i detta från sin omgivning.

Det var väl att jag tycker om att göra frisyrier och flätor på andra och alla har sagt att jag är jätteduktig på det och då har det ju blivit att man har bra självförtroende för det och att känna att det här är jag bra på och detta vill jag. Det har väl varit det att mina kompisar har stöttat mig, och min familj och så.

Eleverna berättar hur olika praktiska moment inom yrkesutbildningarna, som att svetsa, löda, klippa hår, hålla i ungdomsgrupper, göra marknadsföring på webben för ett företag, har fått dem att förstå vad olika typer av arbeten innebär. Därigenom har eleverna kunnat skapa sig en bild av vad de själva gillar och är bra på. Det gäller inte bara ungdomar som går på yrkesprogram. Även Anna, som går på samhällsvetenskapsprogrammet med mediainriktning, säger att hon har fått prova på arbetsmoment som hon trivs med och tycker att hon är bra på.

Bytt program men liknande mål som tidigare

Bland de elever som har bytt från studieförberedande (före Gy 2011) till yrkesprogram (efter Gy 2011) finns de som har kvar, eller åtminstone håller öppet för sina tidigare framtidsplaner. Omvalet innebär inte alltid att ungdomar förändrar sina tankar om framtida studier eller yrkesliv. I intervjuerna handlar det om ungdomar som tänker sig någon form av eftergymnasial utbildning. De tänker sig ändå att ha nytta av kunskapen från sina yrkesprogram. För Ingos del var hans syster en inspirationskälla för vad han tänkte sig när han först valde teknikprogrammet. Han har sedan bytt till el- och energiprogrammet. Ingo har kvar sin ambition att läsa vidare efter gymnasiet även om han nu går på ett yrkesprogram för att kunna få ett jobb som liknar systemens och svågerns.

Intervjuare: Du var ändå rätt inställd på vad du ville jobba med helst låter det som?

Ingo: Ja, ena min syrra och hennes man, de är båda civilingenjörer och jag har varit prao på deras jobb flera gånger och då blev det så att jag blev inriktad på att bli civilingenjör för att kunna arbeta på ett sådant företag.

Intervjuare: Så det målet har du kvar då?

Ingo: Ja, jag har i alla fall som mål att läsa vidare och försöka komma in på något sådant bra jobb.

Även Elias har bytt från ett högskoleförberedande program till el- och energi-programmet. Elias säger att han har kvar sina planer på en eftergymnasial utbildning, men uttrycker också att det har betydelse för honom att han genom omvalet har fått möjlighet till yrkesutövning direkt efter gymnasiestudierna. Det var någonting han inte kunde göra om han fortsatt på det gymnasieprogram han valde först. På så sätt har omvalet och omstarten förändrat hans tankar på framtiden, även om han säger sig ha kvar sitt långsiktiga mål från tidigare.

Elias: ... , det är det jag tänkt mig. Att typ jobba några år och sedan plugga vidare...

Intervjuaren: ... till elingenjör?

Elias: ja, till elingenjör.

Intervjuaren: Vart gör man det då?

Elias: Det kan man göra på typ KY och sådant. Och så finns det ju högskolor i [storstaden].

Intervjuaren: Kan man jobba som någon form av elektriker redan direkt efter programmet, eller?

Elias: ja, du går ju lärling i tre år för du har ju fortfarande inte den här, ja kommer inte ihåg vad det heter men man får det efter man har gått tre år som lärling. Jag får ju inte gå ut när, efter jag har gått ur skolan så är inte jag fullt utbildad elektriker. Men när jag gått tre år som lärling då är jag det. Och då får man full lön, första året så får man typ femtio procent och tredje, eller andra så är det sextio, och sedan så är det hundra.

(...)

Intervjuaren: Har det betydelse för dig också, att man faktiskt kan jobba?

Elias: Ja, det är väldigt skönt att man vet att man kan jobba när gymnasiet är slut.

Ytterligare en elev som har bytt från studieförberedande till yrkesprogram, men på sikt ändå tänker sig en högskoleutbildning är George. Georges planer på att läsa vidare på högskolan förändrades inte i och med bytet av program. Snarare har framtidsplanerna konkretiserats genom att hans intresse för barn och ungdomar har bekräftats på barn- och fritidsprogrammet. Han tänker sig precis som Elias att dra nytta av sin yrkesutbildning genom att arbeta inom det området innan han vidareutbildar sig.

Intervjuare: Vad ser du i förlängningen efter gymnasiet här nu, vad tänker du dig?

George: Helt klart ett sabbatsår. Och i trean redan kommer jag nog börja söka jobb. Jobba i möjligtvis ett till två år, sedan så utbilda mig till lärare för jag vill inte riktigt gå på studiebidrag, eller vad ska man säga...

Intervjuare: Lån och det här eller?

George: Ja, hela högskoletiden, för det kommer bli så dyrt i längden och jag vill ha lite tid och kanske resa eller någonting sådant. Så det blir det.

Intervjuare: Och vad är det för lärare tänker du?

George: Grundskolan någonting tror jag. Just nu ligger det där. Min första var högstadium idrottslärare men nu känner jag nog att det blir samhällslärare i grundskolan, möjligtvis kanske matte, vi får se.

Att hålla dörrarna öppna – flera möjligheter

Elever som går på yrkesprogram kan uttrycka att det är av betydelse att man kan arbeta inom ett område som man utbildat sig i direkt efter gymnasieskolan. På motsvarande sätt är det av betydelse för eleverna som går högskoleförberedande att man just måste fortsätta att utbilda sig. Eleverna inom dessa grupper har olika sätt att hålla flera vägar öppna. För eleverna på de yrkesförberedande programmen handlar det om att de både kan få jobb efter utbildningen och vidareutbilda sig på olika sätt. Eleverna på de högskoleförberedande programmen kan ha fler alternativ när det gäller vilka utbildningar de kan gå efter gymnasiet. Erfarenheterna från de tidigare utbildningarna har i olika grad hjälp till att avgränsa vad de vill inrikta sig på.

Det finns elever som ser flera olika möjligheter och istället har svårt att bestämma sig vilken av dessa de vill satsa på. Dessa elever förefaller ha en aktiv och positiv hållning till tiden efter gymnasieskolan, och processar kontinuerligt olika tankar med sig själva utifrån erfarenheter, i skolan och utanför, intressen och praktiska omständigheter. Helen, som går på humanistiska programmet, förefaller uppfatta att många dörrar står öppna. Tankarna om framtida arbete stannar inte vid tankar utan hon har själv tagit reda på olika utbildningsmöjligheter som skulle innebära att hon fick utlopp för flera intressen, som andra språk och kulturer utomlands.

Intervjuare: Vad vet du nu, eller vad vet du när du valde, om vad man kan jobba med senare när man läser den här inriktningen? Har du några sådana tankar?

Helen: Nej men som sagt så ändrar jag mig ganska mycket om vad jag vill jobba med men det är väl inom psykologi eller psykolog och sedan inom hotell och management, och så har jag kollat på universitet som har det jag vill.

Intervjuare: Och vad är det för universitet?

Helen: Det finns ett i Schweiz som har hotell och management och sedan så Uppsala. Där får man också åka väldigt mycket utomlands och praktisera och jobba och plugga samtidigt när man inriktar sig på ett språk och får jag ju det här samtidigt med språk och kultur som jag vill och läsa det som jag också vill.

Intervjuare: Så att det är ett tydligt spår för dig låter det som?

Helen: Ja.

Ytterligare en elev, Anna som går på samhällsvetenskapsprogrammet, är inne på samma typ av resonemang. För henne handlar det om att försöka snäva in och avgränsa sina intressen:

Jag blir ju intresserad av nya saker hela tiden. Jag vill ju kunna allt, men man måste ju koncentrera sig på någon sak och det här året så, när det berättar om journalistik och så, det låter så kul. Det är väl därför, för att det låter roligt, som jag började tänka på det.

Båda dessa elever förefaller vara resursrika personer med ett brett register av kompetenser, från konstnärliga talanger till språk och teoretiska kunskaper, som de har möjlighet att utveckla på de gymnasieprogram de nu går. Deras positiva inställning och aktiva hållning gentemot dessa frågor indikerar att de har tidigare positiva erfarenheter av skolan som bekräftar deras förmågor. Båda beskriver hur avhoppet från utbildningar som de inte trivts på och där de upplevt sig ha misslyckats, har ersatts av program och klasser där de i stället upplever uppåtgående spiraler. De framställer sig själva som subjekten i sina livsberättelser även om de ännu inte vet vad de ska satsa på i framtiden.

Oklara planer

I kontrast till elever som resonerar om olika möjliga alternativ står ungdomar som har en betydligt otydligare bild av tiden efter gymnasieskolan. Dessa ungdomars utsagor varierar från vaga tankar om möjliga utbildningar eller arbeten som de inte tänkt närmare på ännu, till ett helt passivt förhållningssätt och pessimism när det gäller arbetslivet överhuvudtaget. De framställer sig själva mer som objekt än subjekt i sina egna liv. Den här typen av utsaga förekommer bland elever som går på högskoleförberedande program.

Charlotte är tydlig med att hon tänker sig vidare studier efter gymnasieskolan, men hon har ingen aning om inom vilket område. Studier och arbete är för henne någonting att ta ställning till om några år, och då, av vad som framgår här, handlar det om att hon ska få information om hur möjligheterna ser ut.

Intervjuare: Det låter som du är inställd på att du ska fortsätta plugga när du har gått ut gymnasiet.

Charlotte: Ja.

Intervjuare: Vet du någonting inom vilket område?

Charlotte: Nej. Det är mest i trean man får den informationen man behöver. Jag är fortfarande inte säker på vad som jag vill bli eller ja.

John uttrycker inga önskemål om arbetslivet, även om han säger sig ha tilltro till att det ordnar sig i det långa loppet. Han har inte konkretiserat sina tankar om utbildning än utan förefaller ha en sorts ”ta en sak i taget-inställning”, där godkända betyg är det första steget.

John: Alltså när jag började på teknik så tänkte jag att det finns en möjlighet att börja jobba efter gymnasiet ändå. Och plugga vidare om man vill. Men sen när jag tänkte efter så, vad ska jag gå ut och jobba liksom. Hellre pluggar jag hela livet än att jobba.

Intervjuare: Tänkte du så då?

Johan: Ja, alltså nu när jag skulle börja ekonomi.

Intervjuare: Så det här med att jobba med datorer...

John: Det försvann.

Intervjuare: Är det inget som lockar med arbetslivet?

John: Nej.

Intervjuare: Lönen?

John: Nej inte det heller.

Intervjuare: Så du har inga drömmar vart du ska ta vägen?

John: Nej.

(...)

Intervjuare: Jaha, men vad har du för förväntningar på tiden efter gymnasiet?

John: Vet inte. Liksom gå ut gymnasiet, ta studenten, ha godkända betyg så man kan komma in på högskola. Klara högskolan. Sen kommer det nog av sig själv. Det känns så.

För John och Charlotte framstår omvalet som ett frånval och ingen av dem lät som de hade gjort något särskilt väl övervägt omval. Båda uttrycker dock att de mer är inne på rätt väg nu än innan omstarten på nytt program, och att de har lämnat tidigare misslyckanden bakom sig.

Andra drivkrafter

Det finns slutligen även elever som beskriver andra drivkrafter för sitt framtida yrkesliv. Exempel finns på att utbildning och arbete efter gymnasieskolan kan vara en del i ett livsprojekt som handlar om att vända en destruktiv livssituation till någonting positivt. En elev berättar hur han tvingar sig själv att försöka tänka framåt trots att han tycker att det är svårt. Elevens sociala situation gjorde det omöjligt för denne att genomföra sin tidigare utbildning. Nu säger han att han vill använda sina erfarenheter för att hjälpa andra i liknande situation. Den här eleven har gjort omval till och omstart på ett program som han ser som ett led i att kunna uppnå ett mål som han har formulerat för sig själv, att kunna hjälpa ungdomar med omfattande sociala problem.

Intervjuare: Efter gymnasiet, vad har du för tankar, du pratade lite om det?

Elev: Att kunna hjälpa andra av min erfarenhet. Direkt efter gymnasiet så vill jag plugga vidare så att det blir möjligt överhuvudtaget att jag kan göra det. Jag ska typ försöka starta en egen firma kanske. Det låter lite stort men, starta eget så folk kommer dit och pratar med mig och sådant. Så att jag kan prata med andra.

Intervjuare: Som samtalsstöd/terapeut eller så?

Elev: Ja.

(...)

Intervjuare: Vad härligt att höra när du har haft så tuffa erfarenheter.

Elev: Som sagt, man kan göra allt negativt till någonting positivt.

Intervjuare: Och viktiga erfarenheter att dela med sig av som du säger.

Elev: Ja. Jag vill bara inte att, när folk väl börjar så vill jag inte att de ska gå lika långt som jag gjorde utan jag vill att de ska kunna stoppa sig på vägen. Liksom att jag har en hand mot bröstet och knuffar tillbaka dem lite.

Det finns elever som har utvecklat intressen på egen hand som de ser som framtida yrken. David, som går på teknikprogrammet, har fått en möjlighet att ytterligare fördjupa sina kunskaper inom ett intresse inom ramen för projektarbetet. Prova-på-moment inom ramen för gymnasieskolan kan således ske inom flera olika delar av undervisningen.

David: Jag har funderat på att bli smed faktiskt. Jag har bittat en högskola i Norrland som är lite,... Många smedutbildningar är så att du lär dig en specifikt typ av smyckesmide eller guldsmede eller någonting specifikt, men den här kör alltihop.

Intervjuare: Smycke och vad kan man annars göra?

David: Alltså, det är smycke, guld, silver, järnstål, finsmide, grovsmide, industrismide, gammeldagssmide, alltså historiskt smide, så det är liksom, ja...

Intervjuare: Hur kom du fram till det här då, att det var det du ville?

David: Jag har alltid varit intresserad av hantverk i olika former. Egentligen så var det väl, jag är inte så förtjust i att snickra direkt så, jag tycker att smideri är rätt kul. Men just smide, jag vet inte varför just smide egentligen utan det var väl bara så. Någon gång jag funderade på hur det var och så testade jag och tyckte det var kul.

Intervjuare: Så du har testat också?

David: Ja. Jag håller på och bygger en smedja just nu faktiskt. Det är mitt projektarbete i skolan.

*

Det finns exempel på att elevers tankar om framtida yrke och arbetet är präglade av deras nuvarande gymnasieprogram. Detta är särskilt tydligt för elever som går på yrkesprogram där det finns en konkret koppling till arbetsmarknaden och specifika typer av arbeten. Omvalet innebär inte alltid att ungdomar förändrar sina tankar om framtida studier eller yrkesliv.

Det finns också elever som har bytt från studieförberedande till yrkesprogram, men som ändå har kvar sina framtidsplaner. I intervjuerna handlar det om ungdomar som tänker sig någon form av eftergymnasial utbildning.

Eleverna på de högskoleförberedande programmen kan ha fler alternativ när det gäller vilka utbildningar de vill gå efter gymnasiet. Omvalet har i olika grad hjälp till att avgränsa vad de vill inrikta sig på. Det finns elever som valt om till högskoleförberedande program och som uttrycker väldigt vaga funderingar om framtiden. För dem har omvalet inneburit en ny riktning, men långt ifrån mot något tydligt mål.

5. Diskussion och slutsatser

Det avslutande kapitlet diskuterar i korthet resultaten från statistikstudien, och framför allt resultaten från intervjustudien.

Enligt Skolverkets uppföljningsstatistik hade var tjugonde av nybörjareleverna i årskurs 1 från 2010 börjat om i årskurs 1 på nytt program ett år senare. Andelen omstarter har varit relativt stabil de senaste åren, men något svagt minskande. Eftersom programstrukturen är förändrad i Gy 2011 ska dock jämförelserna över tid tolkas med viss försiktighet.

Närmare sex procent av nybörjareleverna från 2007 gick sitt andra studieår i årskurs 1 på annat program än de började på. Deras tredje studieår gick närmare sju procent på annat program och i en lägre årskurs än med gängse studietakt. Framför allt har andelen omstarter från elever som startat på studie- respektive högskoleförberedande program minskat något sedan dess. Dessa program, dvs. studieförberedande innan Gy 2011 genomfördes och högskoleförberedande efter reformen, har lockat högre andel sökande de senaste åren. Omstarter har framför allt har skett på yrkesförberedande respektive yrkesprogram, i likhet med vad Skolverket tidigare har redovisat.²⁶ Om, och i så fall på vilket sätt, omstarter kommer att påverka fördelningen av elever på olika programtyper får framtiden utvisa.

Kommunföreträdare har i tidigare studier poängterat de kostnader som omstartande elevers förlängda utbildning innebär för elevernas hemkommuner.²⁷ Omfattningen av omstarter ger en bakgrund till detta, även om, vilket rapporten inledningsvis påpekar, det kan medföra kostnader och andra konsekvenser om ungdomar helt avbryter sin gymnasieutbildning. Ett mål med den reformerade gymnasieskolan är ökad effektivisering och minskade kostnader för kommunerna. Detta uppnås bl.a. genom att en större andel elever slutför sin gymnasieutbildning inom tre år. Programutbudet hos offentliga och fristående skolor har genom reformeringen likriktats för att göra det lättare för elever att orientera sig och hitta rätt gymnasieutbildning. I vilken utsträckning dessa effektiviseringsmål är förenliga med elevers val- och omvalsprocesser avseende gymnasieprogram återstår att se. Det är ännu för tidigt att dra några slutsatser kring följderna av Gy 2011 i detta hänseende. Om den svaga minskning i andel omstartande elever som uppmättes bland den senaste elevkullen i studien (nybörjarelever i årskurs 1 hösten 2010) är ihållande trend går inte att uttala sig om än. I stället är det angeläget att behålla fokus på elevers genomströmning och förekomsten av omstarter i uppföljningen av gymnasieskolan framöver.

En omständighet som möjligen kan komma att få ökad betydelse är den ökade konkurrensen om gymnasieelever som föranletts av ett stort utbud av platser

²⁶ Skolverket (2011a).

²⁷ Skolverket (2010a), Skolverket (2011a).

samtidigt som elevkullarna minskar. Detta kan leda till att fler elever kommer in på sitt förstahandsval och därför minskad andel programbyten. Dock kan situationen också leda till att elever väljer och blir antagna till gymnasieutbildningar som sedan inte startar pga. för litet elevantal. Elever får i sådana fall börja på lägre prioriterade program, eller helt andra utbildningar än de tänkt sig, vilket kan leda till framtida byten.

Troligt är vidare att konkurrenssituationen leder till sänkta antagningspoäng på olika utbildningar. Skolverket har tidigare tagit upp att enligt intervjuade rektorer förekommer att elever kommer in på krävande teoretiska gymnasieutbildningar som de har svårt att klara av trots tillgång till särskilt stöd och elevvårdande insatser.²⁸ Även om behörighetskraven till gymnasieskolan har skärpts i 2010 års skollag, kan en konsekvens av att antalet erbjudna gymnasieplatser för närvarande är så pass mycket högre än antalet elever bli att elever börjar på utbildningar som de inte klarar av.²⁹ I en tidigare studie angav vidare fyra gymnasierektorer av tio att ett vanligt skäl till att elever fått icke-godkänt betyg var att utbildningen var för svår för eleven.³⁰

Elevutsagornas tre teman

Syftet med intervjustudien är att belysa elevers perspektiv på vad som har haft betydelse, och på vilket sätt, för deras omstarter på nytt program i gymnasieskolan. Rapporten har tagit upp tre teman som handlar om ungdomarnas beskrivningar av varför det första gymnasieåret inte fungerade som de önskade, vilket lett till att de har valt att börja om på nytt program. Dessa tre teman är att elever inte tyckte att det tidigare programmet var hans eller hennes ”grej”, att de upplevde att de inte passade in i klassen och att de kom efter i studierna. I praktiken går de olika temana in i, och förstärker varandra, vilket leder till nedåtgående spiraler med sjunkande resultat och motivation, och ibland även ogiltig frånvaro, som följd. Ytterligare faktorer kan förstärka dessa tre teman, som missnöje med undervisningen, lång resväg och kamraters omval.

”Inte min grej”

Att elever uppfattar att programmet som de studerat vid sitt första gymnasieår inte var deras ”grej” anknuter till grundskolans vägledning, elevers kunskap om

²⁸ Skolverket (2010a).

²⁹ Enligt den tidigare betygsskalan ger godkänt betyg 10 meritpoäng, väl godkänt 15 och mycket väl godkänt 20. Grundskolans meritpoäng bygger på 16 ämnen och ger således maximalt 320 meritpoäng. Enligt de tidigare bestämmelserna var kravet för att bli antagen till gymnasieskolan godkänt betyg i matematik, svenska eller svenska som andra språk och engelska, dvs. 30 meritpoäng. Enligt det nuvarande systemet krävs minst 120 meritpoäng och vissa ämnen för olika program för att tas emot på högskoleförberedande program och minst 90 meritpoäng och vissa ämnen till yrkesprogram.

³⁰ Skolverket (2010b).

de valda programmens innehåll och mål samt deras självkänedom i relation till utbildningarna. Ungdomarnas första val till gymnasieskolan förefaller enligt deras utsagor att varken ha varit särskilt informerade eller väl övervägda. Det handlar t.ex. om att de hade bristande kunskap om innehållet i och målet för valda utbildningar. Dessutom finns uppgifter om att en del ungdomar inte visste vad de ville och hade svårt att orientera sig i utbudet av utbildningar. Gymnasievalet beskrivs i vissa fall som närmast slumpartat.

Att ungdomar som ingår i studien uppger sig ha varit dåligt insatta i olika utbildningsalternativ och att utbudet har varit svåröverblickbart överensstämmer med vad som framkommit i de uppsatser om elever som byter gymnasieprogram, vilka refererades tidigare i rapporten. Elevers svårighet att orientera sig i omfattande utbud av gymnasieutbildningar beskrivs även av t.ex. Dresch och Lovén samt projektet *Gymnasiet som marknad*.³¹

Intervjustudien visar att det förekommer missnöje med den studie- och yrkesvägledning som grundskolan erbjuder, vilket också det har skildrats i tidigare studier.³² Enligt ungdomarnas utsagor upplever de sig inte ha haft tillfälle att fördjupa sina kunskaper om olika utbildningar och dessas kopplingar till arbetslivet. Den vägledning som skildras förefaller att ha varit begränsad när det gäller att utveckla elevers tankar om vad de ska välja, och varför. Istället förekommer att den snarast bekräftat det som legat närmast till hands för eleven. Grundskolans vägledningsinsatser förefaller också kunna komma in först inför gymnasievalet, vilket innebär att eleverna inte har så mycket tid och stöd att reflektera över sig själva i förhållande till valalternativen och framtiden.

De erfarenheter som framkommer i studien ger exempel på det som forskaren Gunnel Lindh kallar *vägledning i snäv bemärkelse*.³³ Vägledning i snäv bemärkelse karaktäriseras av den direkta personliga vägledningen av studie- och yrkesvägledare. Lindh beskriver vägledning i snäv bemärkelse som en interaktionsprocess där olika problemställningar utifrån individernas olika förutsättningar fokuseras och hanteras.

Vägledning i vid bemärkelse handlar om all verksamhet som skolan erbjuder som förberedelse för framtida val av utbildning och yrke. Detta handlar alltså om ytterligare verksamhet, som inte är direkt kopplat till vägledningssamtalet eller studie- och yrkesvägledaren. Det kan istället röra sig om att undervisningen kommer in på olika skolämnens betydelse för arbetslivet, hur det är att läsa ett visst ämne efter grundskolan eller vilka förändringar i arbetslivet som är på gång. Prao och studiebesök är aktiviteter som ingår i en vidare vägledning.

Enligt läroplanen för grundskolan ska skolan ansvara för att varje elev efter genomgången utbildning kan göra väl underbyggda val av fortsatt utbildning och

³¹ Dresch & Lovén (2010), Lundahl m.fl. (Kommande.)

³² Se t.ex. Dresch & Lovén (2010).

³³ Lindh (1997) sid 82.

yrkesinriktning.³⁴ Det handlar om att eleverna ska kunna orientera sig i utbudet av både program och skolor. Det handlar dock också om att de behöver ha utvecklat såväl sin kunskap om arbetslivet och olika utbildningar, som sin självkänedom. Det sistnämnda innebär att elever behöver få tillfälle att reflektera över sina egna förutsättningar, vilket är utgångspunkt för att kunna göra ett väl övervägt val.

Kraven på studie- och yrkesvägledning har ökat i 2010 års skollag. Alla elever i den obligatoriska skolan och gymnasieskolan ska ha tillgång till personal med sådan kompetens att elevernas behov av vägledning inför val av framtida utbildnings- och yrkesverksamhet kan tillgodoses.³⁵ Undervisning om arbetsmarknaden och arbetslivet ingår i det centrala innehållet i grundskolans kursplaner i samhällskunskap för årskurs 7–9.³⁶ Sedan tidigare har Skolverket poängterat att studie- och yrkesorientering, vilket är ett begrepp som avser den vidare bemärkelsen av vägledning, är hela skolans ansvar. Verksamheten innefattar såväl vägledning som information och undervisning.³⁷

Enligt skollagen ska elevers hemkommuner erbjuda gymnasieutbildningar och dimensionera platserna på dem med hänsyn till elevernas önskemål.³⁸ Det blir svårt för kommuner att leva upp till lagens intentioner om det visar sig att ungdomars önskemål om gymnasieutbildning är starkt föränderliga.

Inte passa in

Att inte passa in, i bemärkelsen att inte tycka sig passa in i klassens sociokulturella eller sociala sammanhang, omfattar de erfarenheter som ungdomar uttrycker i studien. Det finns exempel på intervjuade elever som upplevt ett utanförskap i de gymnasieklasser som de började i. Det kan handla både om att de upplevt sig utfrysta och om en känsla av att inte höra till.

De elever som säger att de inte passat in i klassen under sitt första gymnasieår tar upp frågor som handlar om att det sociala klimatet i klassrummet fått konsekvenser för både deras trivsel och deras lärande. Som rapporten har nämnt förlägger ungdomar problemen mer på klass- och skolkamraternas agerande, än på skolors oförmåga att hantera svårigheterna. Utsagorna tyder på att elever kan ha lågt ställda förväntningar på gymnasieskolors förmåga att skapa arbetsro och god stämning i klassen. Det förekommer i utsagorna även exempel på att ungdomar inte har ansett sig passa in för att de upplevt övriga elevers ambition som för hög eller för låg.

Eleverna har rätt att ställa krav på skolan att erbjuda en god studiemiljö. Enligt skollagen ska utbildningen utformas på ett sådant sätt att alla elever till-

³⁴ Skolverket (2011c).

³⁵ 2 kap. 29§ skollagen (2010).

³⁶ Skolverket (2011c).

³⁷ SKOLFS (2009:20). Skolverket avser att under 2013 revidera de allmänna råden för studie- och yrkesorientering.

³⁸ 15 kap. 30§ skollagen (2010).

försäkras en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero.³⁹ Vidare finns i skollagen bestämmelser för disciplinära och andra åtgärder som rektor och lärare vid behov får använda för att tillförsäkra eleverna en god studiemiljö.⁴⁰

Komma efter i studierna

Att elever har kommit efter i sina gymnasiestudier går att relatera till många olika faktorer. Ungdomarnas utsagor hänvisar såväl till svagheter i gymnasieskolans undervisning och stöd, som till brister i motivation, kunskaper från grundskolan och studieteknik. Det finns även faktorer utanför skolan som beskrivs ha haft betydelse för att ungdomar har kommit efter i studierna.

I beskrivningarna av den första gymnasieutbildningen framkommer att ett mer självständigt arbetssätt, krav på att elever tar mer eget ansvar samt högt studietempo upplevs vara övermäktigt för en del ungdomar när de kommer från grundskolan. Dessa ungdomar förefaller inte vara förberedda på arbetssättet i gymnasieskolan. Skolverket har tidigare kallat detta för ”gymnasiechocken”.⁴¹

Rapporten har även redogjort för elever som säger sig ha klarat grundskolan utan att behöva anstränga sig och att de därför inte har lärt sig någon studieteknik eller strategier för att planera sitt studerande. Det visar på vikten att grundskolan ger alla elever utmaningar utifrån vars och ens förutsättningar, så att eleverna lär sig att utveckla nya förmågor och nya kunskapsnivåer. Grundskolans läroplan slår fast att studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir viktiga eftersom eleverna ska kunna orientera sig i en komplex verklighet med ett stort och föränderligt informationsflöde.⁴² Det innebär att elever ska få utveckla sin studieteknik och förmåga att ta ansvar för sina studier.

I intervjuerna förekommer utsagor om att elever kommit efter i sina första gymnasiestudier, med följd att de successivt förlorat motivationen och lusten att lära. Det finns elever som uppger att de inte har kunnat tillgodogöra sig undervisningen, och i vissa fall upplevt den som meningslös. Enligt studien har elever erbjudits öppen stödundervisning i s.k. mattestugor eller studios. Däremot förefaller de inte att ha fått hjälp att utveckla sitt ansvarstagande eller fått stöd i sociala situationer som påverkat deras motivation och studieförutsättningar. Skolverket har tidigare poängterat vikten av att skolan uppmärksammar och utreder stödbehov för elever som riskerar att inte nå målen för utbildningen.⁴³ Vidare har skolan enligt gymnasieskolans läroplan ett ansvar för att främja elevers motivation.⁴⁴ Enligt läroplanen behöver skolor tydliggöra utbildningens mål,

³⁹ 5 kap. 3§ skollagen (2010:800).

⁴⁰ 5 kap. 6–23§, skollagen (2010:800).

⁴¹ Skolverket (2008a).

⁴² Skolverket (2011c).

⁴³ Skolverket (2010b).

⁴⁴ Skolverket (2011d).

innehåll och arbetsformer för att utveckla elevens förmåga att ta ansvar. Ansvarstagande är något som elever ska ges möjlighet att lära sig. Det är viktigt att skolor anpassar krav på ansvarstagande efter elevens förmåga och förutsättningar.⁴⁵

Intervjustudien visar att det finns elever som upplevt att deras första gymnasieprogram krävde mer ansträngning och engagemang än de förutsåg. Även om skolor är skyldiga att erbjuda särskilt stöd till dem som behöver kan ungdomar ha börjat på mer krävfulla utbildningar än de önskat att gå. Viktigt är därför att både studie- och yrkesvägledare och gymnasieskolor är tydliga med vilka krav och förväntningar som olika gymnasieutbildningar ställer på eleverna.

Värt att lägga på minnet är att de intervjuade ungdomarna gjorde sitt första gymnasieval innan 2010 års skollag hade trätt i kraft, vilket innebär att de i princip kunde börja på gymnasieutbildningar med 30 meritpoäng från grundskolan. Ett par av de intervjuade ungdomarna hade under eller strax över 50 meritpoäng.

Skolverket har tidigare visat att genomströmningen i gymnasieskolan är lägre bland elever som har startat om än bland övriga elever.⁴⁶ Det gäller såväl de som startat om på nationella program, som på lärlingsutbildningar.⁴⁷ Det innebär inte att det alltid är negativt med omstarter, men tyder på att bland dem som börjat om på en ny utbildning finns elever som hade behövt mer stöd i eller utanför skolan än de fått.

Nedåtgående spiraler

De orsakerna till avhopp och omval som rapporten sammanfattar i tre teman överensstämmer i stort med resultaten i Skolverkets tidigare studie *Varför hoppade du av*, och i de uppsatser som rapporten refererade inledningsvis. Olika faktorer påverkar och förstärker varandra, så att den sammanlagda situationen av push- och eventuella pull-faktorer blir avgörande för avhopp och omval.

Som intervjustudien visar kan de erfarenheter av att inte ha hittat sin ”grej”, inte passa in och komma efter i studierna leda till nedåtgående spiraler med minskad motivation, sämre resultat och ogiltig frånvaro. Det är viktigt att skolor uppmärksammar sådana situationer. Enligt elevers utsagor finns såväl grund- som gymnasieskolor som inte utreder bakgrunden till ogiltig frånvaro. Skolverket har påpekat nödvändigheten i att skolor har goda rutiner för uppföljning och åtgärder vid ogiltig frånvaro, samt utfärdat allmänna råd för detta.⁴⁸ Enligt gymnasieförordningen ska elevers olovliga frånvaro framgå av utdrag ur betygskatalogen.⁴⁹ Hemkommunen har enligt skollagen ett ansvar att hålla sig

⁴⁵ Se vidare diskussion i Skolverket (2010b).

⁴⁶ Skolverket (2011a).

⁴⁷ Skolverket (2012a).

⁴⁸ SKOLFS (2012:34).

⁴⁹ 8 kap. 9§ Gymnasieförordningen.

informerade om ungdomar under tjugo år som varken studerar eller arbetar, för att kunna erbjuda lämpliga insatser.⁵⁰

Det finns utsagor från elever om intensivt datorspelande som orsak till att de kommit efter i studierna. Datorspelande på nätterna sägs ha lett till ogiltig frånvaro. Det finns ingen anledning att utifrån dessa uppgifter ifrågasätta datorspelande i sig, men omfattningen förefaller kunna bli sådan att tiden inte räcker till för det skolarbete som en gymnasieutbildning kräver. I sådana fall är det angeläget att elevhälsan blir inkopplad och att skolan utreder och vidtar åtgärder mot den ogiltiga frånvaron. Kraven på elevhälsan vid varje skola är stärkta i 2010 års skollag. Lärmiljön och stöd till elevernas utveckling mot kunskapskraven ska sättas främst också för elevhälsan. Elevhälsan ska vara förebyggande och hälsofrämjande, och kunna tillhandahålla medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser.

Bland de intervjuade ungdomarna finns de som har haft svåra upplevelser som inte har med skolan att göra, och ogiltig frånvaro i samband med det. Skolverket har tidigare poängterat rimligheten i att ställa krav på myndigheter att samverka eller samordna sina insatser där det är lämpligt och möjligt. Skolverket har uppmärksammat nödvändigheten av att finna lösningar som underlättar för både offentliga och enskilda skolhuvudmän att organisera sitt arbete för samverkan tillsammans med socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens rådgivning och behandling.⁵² Enligt skollagen har huvudmannen en skyldighet att samverka på socialnämndens initiativ kring barn som far illa eller riskerar att fara illa.⁵³

Hur det är, hur det kunde ha varit och hur det kanske blir

De intervjuade ungdomarna säger sig vara nöjda med att ha hoppat av sin första utbildning och startat om på ett nytt program även om det innebär förlängd utbildning. Att elever som har bytt från ett gymnasieprogram till ett annat inte säger sig ångra bytet överensstämmer med vad som framkom i de uppsatser som rapporten refererade inledningsvis. Sådana utsagor måste dock tolkas med hänsyn till att det kan finnas en benägenhet för elever att legitimera de omval som de har gjort. Det förekommer dock utsagor om att ångra ett andra byte, med en andra omstart som följd.

Positiva faktorer rörande omstarten som framkommer handlar om att starten på nytt program och en ny social situation har gett ungdomar ökad motivation och känsla av att få en ny chans. Även om de börjar om på annat program än de gått på tidigare är en tolkning av deras utsagor att de är bättre förberedda på vad som väntar, dvs. vad det innebär att studera i gymnasieskolan.

⁵⁰ 29 kap. 9§ skollagen.

⁵¹ Skolverket (2010c).

⁵² Skolverket (2011e).

⁵³ 29 kap. 13§ skollagen.

Omstarten kan ge en känsla av misslyckande även om den förlängda utbildningen också är en investering för att få studera något som man hellre vill. Den förlängda gymnasietiden framställs som ett pris för att få en utbildning och studiesituation som ungdomarna är nöjda med, eller åtminstone slippa förhållanden som de inte trivs med. Hur högt ungdomar uppfattar priset för det extra året beror på omständigheter kring deras avhopp, omval och omstart. Intervjustudien har gett exempel på att avhopp och omstarter kan bero på att ungdomar kommit in på högre prioriterade alternativ. Det är en specifik situation som inte handlar om att eleven har prioriterat om, utan att vederbörande tycker att det är värt ett extra år att få en önskad utbildning.

Intervjustudien belyser att omstarten kan vara lyckosam för en del elever, men inte den självklara lösningen för alla som har svårt att finna sig tillrätta på sitt gymnasieprogram. Den belyser även vikten av att den mottagande skolan fångar upp elever som startar om på nytt program och stämmer av hur de har det. Skolverket har tidigare visat att gruppen elever som byter gymnasieprogram har sämre studieförutsättningar än dem som inte byter, sett till meritpoäng från grundskolan och föräldrars utbildningsnivå.⁵⁴ Det talar för att skolor bör utreda om elever som önskar byta program och starta om behöver mer stöd i skolarbetet eller på annat sätt än de har fått.

Vad som kunde ha varit annorlunda

Ungdomarnas reflektioner över vad skolan kunde ha gjort annorlunda relaterar till de teman som rapporten lyft fram. När det gäller att hitta sin ”grej” är det önskan om mer information om olika utbildningsalternativ som framkommer, och önskan om mer vägledning. Information behöver göras greppbar och konkret för att eleverna ska kunna tillgodogöra sig den. Det framkommer också önskemål om en mer heltäckande information om vilka skolor och program som ingår i det lokala utbudet. Det finns ungdomar som förmedlar att de har saknat möjlighet att få information om olika utbildningar för att de inte känt någon som har gått på dessa, eller för att de inte vetat vilka frågor de kunde ställa vid besök på skolor. Det innebär att elevens bakgrund och sammanhang utanför skolan får betydelse för vad som verkar möjligt att välja.

När det gäller att passa in framkommer synpunkter om att gymnasieskolan borde ha intresserat sig mer för hur eleverna hade det. Det framkommer slutligen också önskemål om att grundskolan dels skulle ha skött sitt kunskapsuppdrag bättre, dels undervisat mer om studieteknik, planering och ansvarstagande. Dessutom framkommer önskemål om bättre samplanering mellan lärare i gymnasieskolan och mer begriplig undervisning. Sammantaget vill eleverna trivas med sina studier och sitt studiesammanhang, ha en studiesituation som känns rimlig och förutsättningar att klara studierna.

Ansvaret att skapa förutsättningar för kunskapsutveckling vilar både på grundskolan och på gymnasieskolan. Intervjustudiens resultat stärker uppfattningen att kunskapsluckor från grundskolan är svåra att fylla igen i gymnasieskolan. Utbildningen i gymnasieskolan ska i huvudsak bygga på de kunskaper eleverna har fått i grundskolan eller motsvarande utbildning.⁵⁵ Likaså behöver eleverna redan i grundskolan ha utvecklat sin förmåga att lära samt att ta ansvar för studierna. Därmed inte sagt att detta fråntar gymnasieskolan dess ansvar. Skollagen slår bl.a. fast att utbildningen i gymnasieskolan ska utformas så att den utvecklar elevernas förmåga att tillägna sig, fördjupa och tillämpa kunskaper.⁵⁶

Studierna och framtiden

Ungdomarna berättar om processen med omvalet av nytt program och omstarten i gymnasieskolan som livserfarenheter av betydelse för den egna mognaden. De tre valstrategier som James Dresch och Anders Lovén tidigare har beskrivit; att hålla alla vägar öppna genom att välja ett högskoleförberedande program, att välja ett yrkesprogram med rätt klara mål, respektive att välja ett program med en blandning av teori och praktik, överensstämmer med hur ungdomarna har skildrar sina omval kopplade till sin framtid.⁵⁷ Ungdomar som verkar ha tydliga framtidsplaner beskriver starka kopplingar mellan nuvarande program och det som de tänker ägna sig åt. Bland elever på yrkesprogram finns t.ex. de som tänker sig en framtid där de utövar det yrke de utbildar sig till. Det finns också elever på yrkesprogram som beskriver yrkesutövandet som en station som de tänker sig att lämna för att utbilda sig vidare. Dessa ungdomar vill läsa in högskolebehörighet, dvs. de vill ha både teori och praktik.

Bland elever på högskoleförberedande program finns de som uttrycker tydliga inriktningar inom det område som de studerar och som har proaktiva hållningar där de verkar försöka mejsla fram hur de *vill* gå vidare. Andra, som har mer vaga planer, uttrycker mer reaktiva förhållningssätt, där de väntar på information om hur de *kan* utforma sin framtid. Det senare visar vikten av väl fungerande studie- och yrkesvägledning även i gymnasieskolan. Skolverket har tagit fram ett utvecklingsmaterial om studie- och yrkesvägledning i gymnasieskolan som är avsett för att kollegor ska kunna fördjupa sina kunskaper och få inspiration till samverkan i undervisningen.⁵⁹

De intervjuade ungdomarnas nuvarande program är på något sätt, om än i varierande grad, kopplade till deras tankar om sin framtid. Därmed inte sagt

⁵⁵ 15 kap. 2§ 3st. skollagen (2010:800).

⁵⁶ 15 kap. 2§ 2st. skollagen (2010:800).

⁵⁷ Dresch & Lovén (2010).

⁵⁸ Lund (2006).

⁵⁹ Skolverket (2012b).

att alla utbildar sig för att komma fram till ett visst mål. Målet och framtiden förefaller att förtydligas under studiernas gång, även om avgränsningar och inriktningar har vuxit fram under processen med avhopp, omval och omstart.

När ska man vara nöjd med sitt val?

Avhoppet och omvalet framstår i intervjustudien kunna ingå i en fortsatt valprocess, vilken har fått ungdomar att bättre ringa in vad de vill studera i gymnasieskolan och ägna sig åt i framtiden. De har åtminstone kommit fram till hur de inte vill ha det, vilket också är en typ av avgränsning. Den fortsatta valprocessen har gett ungdomarna nya insikter och omvalen framstår som bättre övervägda och mer självständiga än de första gymnasievalen.

Möjligen finns en tidstypisk aspekt i att gymnasieelever fortsätter att fundera över sitt val efter skolstart utifrån känslan att det kan finnas något som skulle kunna vara bättre. Det ligger ett ansvar på ungdomar att göra självständiga och väl övervägda gymnasieval, och ett ansvar för att resultatet blir bra, dvs. att bli nöjd med sitt val. I vilken mån ska de följa sina intressen, förutsättningar respektive önskningsom en viss framtid? När ska de justera sina framtidsplaner för att tillgodose mer kortsiktiga behov och önskemål, eller ändrade framtidsplaner? Valprocessen äger rum i ett sammanhang där det, åtminstone på många håll i landet, erbjuds ett digert smörgåsbord av utbildningar. Även om Gy 2011 har stramat upp att endast nationella gymnasieprogram får erbjudas, kan utbudet med olika inriktningar och skolor vara stort för en tonåring att ta ställning till.

Det finns anledning att fundera över hur informerade och medvetna andra elever är som inte hoppar av, byter program och startar om. Rapporten har tagit upp att det extra gymnasieåret är ett pris som de ungdomarna i intervjustudien har valt att betala för att få en ny möjlighet. Andra elever kan ha gjort andra överväganden, utan att ha varit tillfreds med sitt första gymnasieval. Skolverkets bedömning är att det finns mer att göra för att elever ska göra bättre underbyggda val till gymnasieskolan.

Slutsatser

Utvecklingen behöver fortsatt följas när det gäller den totala omfattningen av omstarter. Statistikstudien visar att så pass många elever börjar om på nytt program att det finns incitament för kommuner att satsa på förebyggande insatser. Viktigt är dock att omstarter inte ses som misslyckanden för enskilda elever. Det kan istället handla om att acceptera att mognad och livserfarenhet kan få ungdomar att ompröva sina tankar om framtiden och sina val. Det kan också handla om att behöva reparera tidigare problem och svårigheter som eleven haft. Skolor måste uppmärksamma att elever som gör en omstart kan behöva stöd i eller utanför skolan.

I gruppen av intervjuade elever finns de som beskriver sig ha hamnat på rätt

utbildning efter att ha börjat om på nytt program i gymnasieskolan och som ser sig vara på väg mot en framtid som de önskar sig. Det finns också ungdomar som framställer sig som bättre rustade för den nuvarande utbildningen än den eller de tidigare, även om framtiden fortfarande är osäker och långt borta. Det finns dessutom elever som förefaller att fortsatt ha en del problem med svaga resultat och frånvaro på sin nya utbildning, och därmed behov av stöd i och eventuellt utanför skolan.

Intervjustudiens resultat aktualiserar generella ståndpunkter som Skolverket anser är viktiga för huvudmän och skolor att ha i åtanke för att elever ska få så goda förutsättningar som möjligt att välja och slutföra sin gymnasieutbildning:

- Elever i både grund- och gymnasieskolan behöver i god tid både få möjlighet att reflektera över sig själva i förhållande till olika utbildningsvägar och yrken, och få utveckla sin kännedom om arbetslivet. Studie- och yrkesvägledning i vid bemärkelse är hela skolans ansvar.
- Skolan måste erbjuda eleverna en god arbetsmiljö och studiero för att de ska få bästa möjliga förutsättningar för sina studier och sina val, och vara lyhörd för när elever inte finner sig tillrätta i skolans sociala sammanhang.
- Alla elever behöver utmaningar, även de som klarar studierna utan problem. Elever som går igenom grundskolan utan att anstränga sig riskerar att inte utveckla sin studieteknik och sina arbetsrutiner.
- Kunskapsluckor från grundskolan kan vara svåra att ta igen under gymnasietiden. Både grund- och gymnasieskolan behöver ge elever stöd att utveckla förmågan att ta ansvar för sina studier.
- Omfattande ogiltig frånvaro ger elever sämre förutsättningar att klara sina studier och göra väl övervägda val till gymnasieskolan. Både grund- och gymnasieskolan måste uppmärksamma ogiltig frånvaro, utreda de bakomliggande orsakerna och sätta in konkreta åtgärder. Vid behov kan samverkan mellan skolan och andra samhällsfunktioner vara ett bra stöd för både eleven och skolan.

Referenser

- Andreasson, Christine & Carina Johansson (2006): *Gymnasieelevers syn på orsaker till omval*. Malmö högskola, examensarbete, studie- och yrkesvägledningsprogrammet.
- Bernhardsson, Frida & Kerstin Lagemyr (2008): *Varför gör elever på gymnasiet omval?* Malmö högskola, examensarbete, Individ och samhälle.
- Dresch, James och Anders Lovén (2010): ”Vägen efter grundskolan.”, i Lundahl, L. (red). *Att bana vägen mot framtiden: karriärval och vägledning i individuellt och politiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, Sussie & Therese Gustafsson (2006): *Hjälp @välja.nu*. Malmö högskola, examensarbete, Individ och samhälle.
- Ivares, Camilla & Torbjörn Nilsson (2009): *Omval på gymnasiet, varför?* Stockholms universitet, examensarbete, Studie- och yrkesvägledarprogrammet.
- Karlsson, Charlotte & Sandra Sundin (2007): *Omval på gymnasiet. En studie kring vilka orsaker som kan leda till omval*. Lärarhögskolan i Stockholm, examensarbete, Studie- och yrkesvägledarprogrammet.
- Karlsson, Jannica (2007): *Orsaker till att elever på gymnasiet gör omval*. Malmö högskola, examensarbete, Studie- och yrkesvägledarprogrammet.
- Lindh, Gunnel (1997): *Samtalet i studie- och yrkesvägledningsprocessen*. Stockholm: LHS förlag.
- Lund, Stefan (2006): *Marknad och medborgare: elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser*, Växjö: Växjö universitet.
- Lundahl, Lisbeth m.fl. (Kommande): *Gymnasiemarknadens ansikten* (prelitiel).
- Prop 2009/10:165. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*.
- Sandell, Anna (2007): *Utbildningssegregation och själusortering: om gymnasieval, genus och lokala praktiker*. Malmö studies in educational sciences no 31. Malmö: Malmö högskola.
- SCB (2007): *Ungdomar utan fullföljd gymnasieutbildning*. Tema: Utbildning, nr 4, 2007.
- SFS 2010:2039 *Gymnasieförordningen*.
- SKOLFS (2009:20) *Allmänna råd och kommentarer om studie- och yrkesorientering*. Stockholm: Skolverket.

SKOLFS (2012:34) *Allmänna råd om att främja närvaro och uppmärksamma, utreda och åtgärda frånvaro i skolan*. Stockholm: Skolverket.

Skollagen (2010:800).

Skolverket (2008a): *Varför hoppade du av? En studie om orsakerna till att ungdomar byter studieinriktning eller hoppar av gymnasiet*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2008b): *Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan. En kunskaps-sammanställning*. Stockholm: Skolverket. Rapport nr 322.

Skolverket (2010a): *Konkurrensen om eleverna. Kommunernas hantering av minskande gymnasiekullar och en växande skolmarknad*. Stockholm: Skolverket. Rapport 346.

Skolverket (2010b): *Risk för IG*. Stockholm: Skolverket. Aktuella analyser.

Skolverket (2010c): *Yttrande över betänkandet Se, tolka och agera – allas rätt till en likvärdig utbildning* (SOU 2010:95). Dnr U2010/7669/S.

Skolverket (2011a): *Gymnasieelevers byten av program och skolor*. Stockholm: Skolverket. Aktuella analyser.

Skolverket (2011b): *Skolmarknadens geografi*. Stockholm: Skolverket. Fördjupad studie.

Skolverket (2011c): *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2011d): *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskolan 2011*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2011e): *Yttrande över betänkandet Bättre insatser vid missbruk och beroende – individen, kunskapen och ansvaret (2011:35)*. Dnr S2011/4504/FST.

Skolverket (2012a): *Gymnasial lärlingsutbildning de tre första åren 2008–2011. Deltagande, elevernas erfarenheter och studieresultat*. Stockholm: Skolverket. Rapport 373.

Skolverket (2012b): *Studie- och yrkesvägledning – inspiration till samverkan i undervisningen*. Stockholm: Skolverket. Utvecklingspaket.

Skolverket (2012c): *Ungdomars uppfattningar om gymnasievalet*. Stockholm: Skolverket. Aktuella analyser.

Svensson, A. (2007): *Dagens gymnasieskola – bättre än sitt rykte?* Pedagogisk forskning i Sverige 12(4) (2007): 301–323.

Bilaga 1. Programbyten och kategorisering

Byten mellan program enligt Lpf 94/Gy 2000 och program enligt Gy 2011

Byte av program mäts i statistiken utifrån en utbildningsvariabel som skapas från inrapporterade studievägs-koder. Om en elevs värde på denna variabel, programbeteckningen, skiljer sig åt mellan två mätillfällen anses eleven ha bytt program. Jämförelsen tar inte hänsyn till elevers byten mellan inriktningar på program.

Utgångspunkten för programindelningen enligt Gy 2011 är att alla program ska betraktas som nya. Att mäta programbyten och omstarter utifrån denna utgångspunkt har bedömts som otillfredsställande ur kunskapsintresse. Istället har Skolverkets enhet för utbildningsstatistik respektive gymnasieenheten fastställt att de elever vars skifte av programkod överensstämmer med nedanstående lista inte anses ha bytt program.

Program enligt Lpf 94

Barn- och fritid (BF)
Bygg (BP)
El (EC)
Energi (EN)
Energi (EN)
Estetiska (ES)
Fordon (FP)
Handels- och administration (HP)
Hantverk (HV)
Hotell- och restaurang (HR)
Hotell- och restaurang (HR)
Industri (IP)
Livsmedel (LP)
Naturbruk (NP)
Naturvetenskap (NV)
Omvårdnad (OP)
Samhällsvetenskap (SP)
Samhällsvetenskap (SP)
Samhällsvetenskap (SP)
Teknik (TE)

Program enligt Gy 2011

Barn- och fritid (BF)
Bygg- och anläggning (BA)
El- och energi (EE)
El- och energi (EE)
VVS- och fastighet (VF)
Estetiska (ES)
Fordon- och transport (FT)
Handels- och administration (HA)
Hantverk (HV)
Hotell- och turism (HT)
Restaurang- och livsmedel (RL)
Industritekniska (IN)
Restaurang- och livsmedel (RL)
Naturbruk (NB)
Naturvetenskap (NA)
Vård- och omsorg (VO)
Samhällsvetenskap (SA)
Ekonomi (EK)
Humanistiska (HU)
Teknik (TE)

Individuella programmet (IV)	alla introduktionsprogram, dvs. Preparandutbildning (IMPRE), Programinriktat indiv. val (IMPRO), Yrkesintroduktion (IMYRK), Individuellt alternativ (IMIND), Språkintröduktion (IMSPR)
------------------------------	---

Byte från medieprogrammet respektive Waldorf kategoriseras alltid som byte. Alla elever vars skifte av programkod inte stämmer med ett exempel i listan ovan kategoriseras som bytare.

Kategorisering av typer av gymnasieprogram

Gymnasieskolans utbildningar enligt Lpf 94 kan kategoriseras enligt följande (i nedanstående framställning ingår inte individuella programmet eller specialutformade program utan programanknytning).

Yrkesförberedande program: barn- och fritid (BF), bygg (BP), el (EC), energi (EN), fordon (FP), handel- och administration (HP), hotell- och restaurang (HR), hantverk (HV), industri (IP), livsmedel (LP), medie (MP), naturbruk (NP) samt omvårdnad (OP).

Studieförberedande program: estetiska (ES), International baccalaureate (IB), naturvetenskap (NV), samhällsvetenskap (SP), teknik (TE) samt Waldorf (W).

Enligt Gy 2011 har gymnasieskolans program en tydlig uppdelning i tolv yrkesprogram och sex högskoleförberedande program.

Yrkesprogram: barn- och fritid (BF), bygg- och anläggning (BA), el- och energi (EE), fordon- och transport (FT), handel- och administration (HA), hantverk (HV), hotell- och turism (HT), industritekniska (IN), naturbruk (NB), restaurang- och livsmedel (RL), VVS- och fastighet (VF), samt vård- och omsorg (VO). Hittills räknas även riksrekryterande utbildningar med egna examensmål (RX) som yrkesprogram.

Högskoleförberedande program: ekonomi (EK), estetiska (ES), humanistiska (HU), naturvetenskap (NA), samhällsvetenskap (SA) samt teknik (TE). Till högskoleförberedande program räknas också International baccalaureate (IB). Utöver dessa nationella program finns också fem introduktionsprogram för elever som saknar relevant behörighet för studier på antingen yrkesprogram eller högskoleförberedande program.

Introduktionsprogram: preparandutbildning (IMPRE), programinriktat individuellt val (IMPRO), yrkesintroduktion (IMYRK), individuellt alternativ (IMIND) samt språkintroduktion (IMSPR).

Bilaga 2. Frågeguide

Frågor om dig själv och din bakgrund

Kan du berätta någonting kort om dig själv?

- Familj, boende?
- Föräldrars jobb?
- Fritidsintressen?

Vilken grundskola/vilka grundskolor har du gått i, och var låg den/de?

Vilken skola och vilket program går du på nu, var gick du förut?

Finns det många program och skolor att välja på där du bor?

Omstart och situationen på det nya gymnasieprogrammet

Berätta hur du har det nu, på det nya gymnasieprogrammet (studier, trivsel)?

- Kom du in där du helst ville gå?
- Vilka förväntningar har du på det nya gymnasieprogrammet?
- Hur motsvaras dina förväntningar än så länge?
- Får du det stöd du behöver i skolan?

Hur har det varit att starta om i årskurs 1?

- Hur har det känts att börja om?
- Spelar det någon roll för dig att du kommer gå mer än tre år i gymnasieskolan?
- Känner du någon annan som har startat om?
- Är det något du har nytta eller glädje av nu från första utbildningen? Vad?
- Hur har det varit att börja om i den förändrade gymnasieskolan?

Vad vill du att gymnasiestudierna ska leda till?

- Har du några tankar om vad du vill göra efter gymnasiet?
- Vet du vad du vill arbeta med eller studera?
- Hur har du kommit fram till det?

Har du fått med dig några betyg sedan tidigare// tillagd

Omvalet

Kan du beskriva hur du tänkte när du valde om?

- Vad var det som fick dig att välja just det programmet?
- Vilka pratade du med?
- Vilken hjälp fick du av skolan vid omvalet?
- Fick du den hjälp av skolan som du ville ha?

Vad visste du om det program och den skola du valde?

- Hur har du fått veta det?
- Vilka pratade du med – på skolan, hemma, vänner?
- Visste du när du valde vilka studier eller yrken som programmet kan leda till?
- Hur har du fått veta det?

Tiden på det första gymnasieprogrammet och avhoppet

Berätta hur du hade det på ditt första gymnasieprogram (studier, trivsel)?

- Tycker du att du fick den undervisning och det stöd som du behövde?

När och varför kände du att du inte längre ville fortsätta läsa där?

- Hur kom du fram till det – vilka pratade du med?
- Fick du något stöd av skolan? Vilka på skolan? Hur?
- När hoppade du av och hur gick du till väga?

Vad gjorde du mellan avhoppet och omstarten i det nya gymnasieprogrammet?

Fick du behålla studiemedlen?//tillagd

Första gymnasievalet

Kan du beskriva hur det gick till när du bestämde dig för vad du skulle välja första gången?

- Vad var det som fick dig att välja just det programmet?
- Vad visste du om vad som fanns att välja på?
- Fanns det flera utbildningar som var aktuella för dig?
- Räckte dina betyg så du kunde välja mellan olika utbildningar?
- Kom du in på det du hade valt i första hand?

Vad visste du om vad du själv ville läsa och kanske arbeta med i framtiden?

- Hur kom du fram till det?
- Gjort ni något i grundskolan som har hjälpt dig att tänka på vad du vill arbeta med? Vad?

Vad visste du om det program och den skola du valde?

- Hur fick du veta det?
- Vilka pratade du med – på skolan, hemma, vänner?
- Vilka förväntningar hade du på programmet?
- Hur blev det?

Avslutningsvis

Hade skolan kunnat göra något så att du hade kunnat välja rätt från början? Hade du kunnat göra något annorlunda? Något annat som kunde ha varit annorlunda?

Vad tror du att du kommer att göra om tio år?

Något mer du tycker jag behöver veta?

Den här rapporten handlar dels om hur vanligt det är att gymnasieelever börjar om i årskurs 1 på ett nytt program, dels om elevers tankar och erfarenheter när det gäller programbyten och omstarter. Rapporten bygger på en studie av Skolverkets uppföljningsstatistik samt på en intervjustudie med 18 elever som har börjat om i årskurs 1 på en ny utbildning. De behöver således minst fyra år för att slutföra sina gymnasiestudier. Hur vanligt är det med programbyten som leder till omstart? Vilka skillnader finns mellan olika typer av program? Vilka orsaker uppger ungdomar till att de bytte från sitt första program? Hur tycker de att det är att behöva gå mer än tre år i gymnasieskolan? Det är några av de frågor som rapporten besvarar.

Rapporten syftar till att öka kunskapen om omstarter i gymnasieskolan. Den riktar sig till politiker, huvudmän och skolpersonal.